T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

CENGİZ DAĞCI'NIN "ONLAR DA İNSANDI" ROMANI ÜZERİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KIRIM TÜRKÇESİNDEKİ DEYİMLER VE ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

URIIE SEITUMEROVA

BURSA 2025

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

CENGİZ DAĞCI'NIN "ONLAR DA İNSANDI" ROMANI ÜZERİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KIRIM TÜRKÇESİNDEKİ DEYİMLER VE ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

URIIE SEITUMEROVA

Danışman:

Doç. Dr. Hasene AYDIN

BURSA 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı'nda 702141009 numaralı Urıie SEITUMEROVA'nın hazırladığı "CENGİZ DAĞCI'NIN 'ONLAR DA İNSANDI' ROMANI ÜZERİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KIRIM TÜRKÇESİNDEKİ DEYİMLER VE ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 22.07.2025 günü 10.30-11.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... (başarılı / başarısız) olduğuna ..... (oybirliği / oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Hasene AYDIN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Nuray TAMİR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

22/07/2025

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 08/07/2025

Tez Başlığı / Konusu:
Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" Romanı Üzerinden Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesindeki Deyimler ve Atasözlerinin Karşılaştırılması

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 101 sayfalık kısmına ilişkin, 08/07/2025 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar dâhil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

08.07.2025

Adı Soyadı:	Uriıe SEITUMEROVA
Öğrenci No:	702141009
Anabilim Dalı:	Yeni Türk Dili Bilim Dalı
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Doç. Dr. Hasene Aydın
08.07.2025

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Cengiz Dağcı’nın ‘Onlar da İnsandı’ Romanı Üzerinden Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesindeki Deyimler ve Atasözlerinin Karşılaştırılması” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

08.07.2025

Adı Soyadı	**: URIIE SEITUMEROVA**
Öğrenci No	**: 702141009**
Ana Bilim Dalı	**: Türk Dili ve Edebiyatı**
Programı	**: Yüksek Lisans**
Tezin Türü	**: Yüksek Lisans**

ÖZET

Yazar adı soyadı	**URIIE SEITUMEROVA**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Ana bilim dalı	**Türk Dili ve Edebiyatı**
Bilim dalı	**Yeni Türk Dili**
Tezin niteliği	**Yüksek Lisans Tezi**
Tez danışmanı	**Doç. Dr. Hasene AYDIN**

Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" Romanı Üzerinden Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesindeki Deyimler ve Atasözlerinin Karşılaştırılması

Bu çalışmanın konusu, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım Türkçesi ile Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde yer alan atasözü ve deyimlerin, 20. yüzyılda yaşamış Kırımlı yazar Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" romanı üzerinden karşılaştırılmasıdır. Dağcı'nın Türkiye Türkçesi ile yazdığı roman, Yunus Kandım tarafından Kırım Türkçesine aktarılmıştır. Karşılaştırma, söz konusu iki eser üzerinden yapılmıştır.

Türk dilinin lehçeleri arasındaki farklılıklar, dilin yapısal özelliklerinden kültürel ve tarihî bağlamlara kadar geniş bir yelpazede incelenebilir. Coğrafi izolasyon, tarihî etkileşimler, göçler, yerel kültürel özellikler ve sosyal sınıf gibi faktörler, dilin zaman içerisinde farklı alanlarda gelişmesine ve farklı topluluklar arasında çeşitli varyasyonların oluşmasına yol açar. Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" isimli romanında yer alan atasözleri ve deyimler bağlamında Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesi karşılaştırması yapıldığı zaman da iki lehçe arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte her iki lehçede de ortak olan ya da benzer anlamları taşıyan birçok atasözü ve deyim de bulunmaktadır. Bu da Türk dilinin lehçeler arası bağlarının bütünüyle kopmadığının bir göstergesidir.

Elde edilen bulgular, Türk dilinin farklı lehçelerindeki deyim ve atasözlerinin, dilin taşıdığı kültürel ve sosyal mirası nasıl yansıttığını göstermektedir. Bu çalışma, Türk dili ve edebiyatına katkı sağlamanın yanı sıra dil araştırmaları için de değerli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Dağcı'nın eserlerindeki dil unsurlarının incelenmesi, Türk lehçeleri arasındaki etkileşim ve uyumun daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Cengiz Dağcı'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri ile "Onlar da İnsandı" romanı ele alınmıştır. İkinci bölümde deyimler ve atasözleri ile lehçeler arası farklılıklar hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise "Onlar da İnsandı" romanının Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesiyle yazılan iki farklı versiyonu üzerinden deyim ve atasözlerinin iki lehçedeki karşılaştırmasına yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kırım Türkçesi, Türkiye Türkçesi, lehçe, deyim, atasözü

ABSTRACT

Name & surname	**URIIE SEITUMEROVA**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**Turkish Language and Literature**
Subfield	**Modern Turkish Language**
Degree awarded	**Master**
Supervisor	**Assoc. Prof. Dr. Hasene AYDIN**

Comparison of Idioms and Proverbs in Türkiye Turkish and Crimean Turkish through Cengiz Dağcı's Novel "Onlar da İnsandı"

The subject of this study is the comparison of proverbs and idioms in Crimean Turkish, one of the Kypchak group Turkish dialects, and Türkiye Turkish, one of the Oghuz group Turkish dialects, through the novel "Onlar da İnsandı" by the 20th century Crimean writer Cengiz Dağcı. The novel, written by Dağcı in Türkiye Turkish, was translated into Crimean Turkish by Yunus Kandım. The comparison was made based on the two works in question.

Differences between dialects of the Turkish language can be examined in a wide range from structural features of the language to cultural and historical contexts. Factors such as geographical isolation, historical interactions, migrations, local cultural characteristics and social class lead to the development of the language in different areas over time and the formation of various variations among different communities. When Crimean Turkish and Türkiye Turkish are compared in the context of proverbs and idioms in Cengiz Dağcı's novel "Onlar da İnsandı", it is seen that there are differences between the two dialects. However, there are many proverbs and idioms that are common to both dialects or carry similar meanings. This is an indication that the inter-dialectal ties of the Turkish language have not been completely severed.

The findings show how idioms and proverbs in different dialects of the Turkish language reflect the cultural and social heritage carried by the language. In addition to contributing to Turkish language and literature, this study is also a valuable resource for linguistic researches. Examining the linguistic elements in Dağcı's works allows a better understanding of the interaction and harmony between Turkish dialects.

This study consists of three parts. In the first part, Cengiz Dağcı's life, literary personality and works and his novel "Onlar da İnsandı" were discussed. In the second part, information is given about idioms, proverbs and differences between dialects. In the third chapter, the comparison of idioms and proverbs in two dialects is given, through two different versions of the novel "Onlar da İnsandı" written in Türkiye Turkish and Crimean Turkish.

Keywords: Crimean Turkish, Türkiye Turkish, polish, idiom, proverb

ÖN SÖZ

Deyimler ve atasözleri, bir dilin tarihî ve kültürel derinliğini yansıtan en önemli unsurlar arasında yer alır. Günlük hayatta sık sık karşılaşılan ve sözcük anlamlarının ötesine geçen bu ifadeler, genellikle somut bir anlam taşımak yerine mecazi bir anlamı temsil ederler.

Deyimler, toplumun değerlerini, inançlarını, geleneklerini, deneyimlerini, kısacası kültürünü yansıtan bir ayna gibidir. Bu nedenle de bir toplumun yaşayışının derinliklerine inmek isteyenler için eşsiz bir zenginlik kaynağıdır. Atasözleri de ait olduğu toplumun dünya görüşünü, değer yargılarını ve yaşam tarzını yansıtan, kuşaktan kuşağa aktarılarak zamanın sınavından başarıyla geçmiş kültürel miraslardır. Bir toplumun bilgeliğini ve deneyimlerini içeren bu kültürel miraslar, aynı zamanda ait oldukları dilin yapısal özelliklerini incelemek için en faydalı kaynaklardır.

Bu çalışmada Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım Türkçesi ile Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde yer alan deyim ve atasözlerinin eş değerlik durumlarını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bir metnin, kaynak dildeki anlamını ve etkisini hedef dilde de koruyarak aktarılması durumu "eş değerlik" olarak tanımlanır; bu kavram, özellikle metin aktarımlarında temel bir öneme sahiptir. Fakat dilin yapısal, kültürel ve tarihî farklılıkları eş değerliği bulmayı zor hâle getirebilir. Bu sebeple eş değerlik, yalnızca sözcük düzeyinde değil aynı zamanda ifade, tema, duygu ve anlam seviyelerinde de incelenmelidir. Çalışmada bu gerçeklik göz önünde tutulmuş ve iki lehçe arasındaki eş değerlik durumunu görebilmek için Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" isimli kitabından yararlanılarak karşılaştırma yöntemine başvurulmuştur. Bu kapsamda hem yapısal hem de anlamsal inceleme yapılarak iki lehçe arasında ortak olan ve ses ya da şekil benzerliği olmasına rağmen farklılaşan atasözleri ve deyimler sınıflandırılmıştır.

Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılan deyim ve atasözlerinin eş değerliklerinin belirlenmesi, bu iki lehçe arasında yapılan metin aktarımlarında karşılaşılabilecek anlam ve etki kayıplarının önüne geçilmesine yardımcı olabilir. Yapılan çalışmanın, benzer alanlarda yapılacak olan yeni araştırmalara ışık tutması ve bu alandaki eksiklikleri kısmen dahi olsa gidermesi umulmaktadır.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için değerli bilgilerini benimle paylaşan, zamanını ayırıp sabırla ve ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden geleni yapan danışman hocam Doç. Dr. Hasene AYDIN'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Prof. Dr. Hatice ŞAHİN ve Dr. Öğr. Üyesi Nuray TAMİR'e de katkıları için teşekkür ederim.

URIIE SEITUMEROVA
BURSA – 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xii**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi 3
2. Araştırmanın Yöntemi 5

BİRİNCİ BÖLÜM

CENGİZ DAĞCI VE "ONLAR DA İNSANDI" ROMANI

1. Cengiz Dağcı'nın Hayatı 7
   1.1. Eğitim Hayatı 10
   1.2. Savaş Yılları 12
   1.3. Savaş Sonrası Yıllar 15
   1.4. Cengiz Dağcı'nın Edebî Kişiliği ve Eserleri 16
2. Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" Romanı 18
   2.1. Romanın Konusu ve Temaları 19
   2.2. Ana Karakterler 20
   2.3. Anlatım Tarzı ve Dil 20
   2.4. Onlar da İnsandı Romanının Özeti 21

İKİNCİ BÖLÜM

DEYİMLER VE ATASÖZLERİ, TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRIM TÜRKÇESİ VE LEHÇELER ARASI AKTARIM

1. Deyimler ve Atasözleri 26
   1.1. Deyimler ve İşlevleri 26
      1.1.1. Deyimlerin Özellikleri Nelerdir? 27
         1.1.1.1. Kalıplaşmış Yapı 28
         1.1.1.2. Mecaz Anlam 28
         1.1.1.3. Kültürel Bağlam 29
         1.1.1.4. Anlam Yoğunluğu 29
         1.1.1.5. Eğitici Fonksiyon 29
   1.2. Atasözleri ve Kullanım Alanları 30

1.2.1. Atasözlerinin Kökeni ve Evrimi....31
1.2.2. Yazının İcadı ile Atasözlerinin Evrimi....31
1.2.3. Türklerde Atasözlerinin Tarihî Gelişimi....32
1.2.4. Atasözlerinin Özellikleri....33
1.2.4.1. Kısa ve özlü olma....34
1.2.4.2. Evrensellik ve Kültürel Olma....34
1.2.4.3. Ahlaki İçerik....34
1.2.4.4. Anlatım Gücü ve Estetik....35
1.2.4.5. Geçmiş Deneyimlerin Birikimi....35
1.2.4.6. Çeşitlilik ve Kapsayıcılık....35
1.2.4.7. Kolay Hatırlanabilirlik....35
1.2.4.8. Yerel ve Evrensel Bilgelik....35
1.2.4.9. Toplumsal Normları ve Kuralları Pekiştirme....36
1.3. Atasözleri ve Deyimler Birbirinden Nasıl Ayrılır?....36
1.4. Deyimlerin ve Atasözlerinin Kültürel Bağlamdaki Rolü....36
1.4.1. Toplumsal Bellek ve Kimlik....37
1.4.2. Eğitim....37
1.4.3. Dil ve İletişim....38
1.4.4. Kültürel Farklılıklar ve Evrensellik....38
1.4.5. Kültürel Etkileşim ve Değişim....38
2. Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesi....38
2.1. Lehçe Nedir?....38
2.1.1. Lehçelerin Özellikleri....39
2.1.2. Lehçelerin Önemi....40
2.1.3. Türk Lehçeleri....40
2.2. Kırım Türkçesi ve Tarihî Gelişimi....41
2.2.1. Tarihî Arka Plan....42
2.2.1.1. Altın Orda ve Kırım Hanlığı Dönemi....42
2.2.1.2. Osmanlı Dönemi....42
2.2.1.3. Rus İmparatorluğu ve Sovyet Dönemi....43
2.2.1.4. Günümüz....44
2.2.2. Dil Özellikleri....44
2.2.2.1. Ses Bilgisel Özellikler....44
2.2.2.2. Biçim Bilgisel Özellikler....45
2.3. Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Ses ve Biçim Bilgisi Açısından Ortak ve Farklı Özellikleri....45
3. Lehçeler Arası Aktarım....46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNCELEME VE DEĞERLENDİRME

1. Karşılaştırma 50
1.1. Atasözlerinin Karşılaştırılması 50
1.2. Deyimlerin Karşılaştırılması 55
2. Benzerlikler ve Farklılıkların Analizi 85
2.1. Standart Türkiye Türkçesiyle Cengiz Dağcı'nın Kullanımlarının Karşılaştırılması 85
2.2. Cengiz Dağcı'nın Kullanımlarıyla Yunus Kandım'ın Kullanımlarının Karşılaştırılması 88
2.2.1. Benzerlikler 89
2.2.2. Farklılıklar 93
2.3. Değerlendirme 95
3. Deyim ve Atasözlerinin Roman İçindeki Rolü 97
3.1. Kültürel Kimliğin Yansıtılması 99
3.2. Karakter Çözümlemesi 100
3.3. Dilin Estetik Zenginliği 100
3.4. Tematik Derinlik 100

SONUÇ 101

KAYNAKÇA 104

KISALTMALAR LİSTESİ

bk. : Bakınız
C : Cilt
çev. : Çeviren
haz. : Hazırlayan
KTMH : Kırım Tatar Millî Hareketi
KMSSC : Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STT : Standart Türkiye Türkçesi
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TDK : Türk Dil Kurumu
TTK : Türk Tarih Kurumu
Yay. : Yayınları, yayınevi

GİRİŞ

Dil, insanlar arasında iletişimin gerçekleşmesini sağlayan, düşünce, duygu ve bilgileri ifade etmek için kullanılan semboller ve kurallar sistemine verilen isimdir. Dil, yalnızca bir iletişim aracı olmanın çok ötesinde, kültürel kimliğin, toplumsal bağların ve bireysel ifadelerin de taşıyıcısıdır.

İnsanlık tarihinin en eski ve en karmaşık olgularından biri olarak varsayılan dil, yazılı ve sözlü formlarda varlığını gösterir ve zaman içerisinde sürekli olarak evrilir. Her dil, konuşulduğu toplumun kültürel ve tarihî mirasını yansıtır ve bu mirası kuşaklar arasında aktaran bir köprü niteliği taşır.

Lehçe, bir dilin belirli bir coğrafi bölge, sosyal grup ya da topluluk tarafından konuşulan ve o dilin standart formundan çeşitli özellikleri ile ayrılan bir alt formudur. Lehçeler; ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve sözcük varlığı açısından farklar gösterebilir ve genel olarak tarihî, kültürel ve coğrafi faktörlerin etkisi ile gelişir.[1]

Dil bilimcileri, lehçeleri inceleyerek dilin evrimi ve çeşitliliği arasındaki etkileşimler hakkında değerli bilgiler elde ederler. Lehçeler, dilin zenginliğini ve dinamizmini ortaya koyarak dilsel ve kültürel mirasın korunmasında önemli rol oynarlar.

Aynı dilin lehçeleri arasında zaman içerisinde farklılıklar meydana gelir. Çünkü dil canlı bir organizmadır ve her an değişmeye uygun yapısı sayesinde evrilmektedir. Bir dili konuşan toplumun kültürel, sosyal ve coğrafi koşulları değiştikçe lehçeler arası farklar da giderek derinleşir. Böylece daha önceden toplumun tamamı tarafından anlaşılan konuşmalar, bir süre sonra toplumun sadece bir kısmı tarafından anlaşılır. Zamanla lehçeler arasındaki farklar artar ve artık bir kısım tarafından az anlaşılır ya da hiç anlaşılmaz hâle gelir.

Atasözleri, toplumların kültürel mirasını ve ortak bilgeliklerini yansıtan söz öbekleridir. Genel olarak kısa ve özlü olan bu ifadeler, kuşaktan kuşağa aktarılarak toplumların değerlerini, ahlaki öğretilerini ve tecrübelerini anlatır.

Atasözleri, evrensel temalar içeren ifadelerdir ancak her kültürde özgün bir şekilde değişir ve o toplumun tarihî, sosyal ve coğrafi şartlarına göre şekil alır. Bu sözler, yalnızca

[1] Dil bilimiyle ilgili yayınlarda çeşitli lehçe tanımları verilmiştir. Bu konuda bk. Hatipoğlu, 1982: 89; Topaloğlu, 1989: 106; Korkmaz, 1992: 107.

dilsel bir olgu değil aynı zamanda sosyal ve kültürel bir inceleme konusu olarak da önem taşıyan ifadelerdir.

Deyimler; bir olayı, sözcüğü ya da durumu daha etkin bir şekilde anlatmak için en az iki sözcüğün bir araya gelmesi ile oluşan, çoğu zaman gerçek anlamdan uzaklaşarak kendine özel bir anlam kazanan söz öbekleridir (https://sozluk.gov.tr/, erişim tarihi: 15.11.2024).

Deyimler, hem konuşmalara hem de yazılara daha derin bir anlam katarak anlatılanları ilgi çekici hâle getirmektedir. Birkaç cümle ile anlatılacak durumları, birkaç sözcükten oluşan deyimler ile anlatmak mümkündür. Bu sayede de özlü bir anlatım sağlanmış olur.

Kırım Tatarları, tarih boyunca Kırım Yarımadası'nda varlıklarını sürdüren ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kırım Hanlığı'nın bir parçası olarak yaşamış olan bir Türk halkıdır. Bu nedenle de Kırım Türkçesi ile Anadolu'da konuşulan Türkiye Türkçesi arasında tarihî süreç içerisinde pek çok benzerlik ve farklılık ortaya çıkmıştır

Kırım Tatarcasındaki bazı sesler Türkiye Türkçesinden farklılık göstermektedir. Örneğin, Kırım Türkçesindeki "k" sesi çoğu zaman "q" olarak telaffuz edilmektedir. Türkiye Türkçesindeki "kalabalık" sözcüğünün Kırım Tatarcasındaki karşılığı, "qalabalıq"tır (Kırım Derneği, 2017: 1).

Türkiye Türkçesi, Cumhuriyet döneminde yapılan dil devrimi ile birlikte Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden arındırılarak daha sade ve anlaşılır bir yapıya kavuşmuştur. Kırım Türkçesi ise Kırım Yarımadası'nın Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği kontrolüne girmesi ile değişikliğe uğramıştır. Bu süreçte Kırım Türkçesi, Rusçadan pek çok sözcük almış ve dilde belirgin bir Rusça etkisi görülmeye başlanmıştır. Sonuç olarak iki dilin tarihî, coğrafi ve siyasi farklılıkları, Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında belirgin ayrılıkların oluşmasına yol açmıştır (Görgen, 2022: 3).

Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında çeşitli sebeplere bağlı olarak zaman içerisinde yaşanan değişim, atasözleri ve deyimlerde de kendini göstermektedir.

Kırım Türkleri ve Anadolu Türklerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldukları için, ortak bir kültürel ve dilsel mirasları mevcuttur. Bu sebeple de pek çok deyim ve atasözü, her iki dilde de benzer şekilde kullanılmaktadır. Fakat Kırım'ın Rusya ve Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmesi, Kırım Türkçesinde kullanılan deyim ve atasözlerinde de zaman içerisinde değişikliklerin oluşmasına sebep olmuştur.

Bu çalışmada Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözleri ve deyimler ile söz konusu lehçeler arasında zaman içerisinde oluşan farklılıkların bu ürünlere yansıması incelenmektedir. Çalışma esnasında Kırımlı bir yazar olan Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" romanıyla bu romanın Yunus Kandım tarafından Kırım Türkçesine yapılan aktarımında geçen deyim ve atasözlerinden yararlanılmakta ve bu sözlerin her iki lehçede ne şekilde kullanıldığı ele alınmaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü, Cengiz Dağcı'nın Kırım'da başlayıp Londra'da sonlanan hayat hikâyesi ile yazarın yazmış olduğu "Onlar da İnsandı" romanını kapsamaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde deyim ve atasözlerinin tanımı, işlevleri, kullanım alanları ve kültürel bağlamdaki rolleri ile lehçeler arası aktarım konuları ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümündeyse Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki deyim ve atasözlerinin benzerlik ve farklılık analizleri yapılmıştır.

Sonuç olarak Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında zaman içinde oluşan farklılıkların atasözleri ve deyimlere yansıması, Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" romanı üzerinden incelenmiştir. Yapılan analizler, atasözleri ve deyimlerin dilin kültürel ve sosyal dinamiklerini nasıl yansıttığını, iki lehçenin de bu sözlü gelenekleri nasıl koruduğunu ve dönüştürdüğünü ortaya koymuştur.

Cengiz Dağcı'nın hayat hikâyesi ve edebî eserleri, Kırım Türkçesinin zenginliğinin ve bu dilin kültürel birikiminin anlaşılmasında önemli bir kaynak olmuştur. Ayrıca atasözleri ve deyimlerin lehçeler arasındaki aktarımları ve kullanımları incelenerek bu ifadelerin dilsel çeşitlilik ve kültürel devamlılık içindeki yerleri değerlendirilmiştir.

Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki dilsel ve kültürel bağlar, atasözleri ve deyimlerin derinlemesine analizi sayesinde daha iyi anlaşılmakta ve yapılan çalışmayla bu tür çalışmaların dilsel ve kültürel çalışmalar açısından taşıdığı önemin altı çizilmektedir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada Cengiz Dağcı'nın kaleme aldığı " Onlar da İnsandı" eserinde yer alan deyimler ve atasözlerinin Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde kullanımları karşılaştırılarak iki lehçe arasındaki ortaklıklar ve zaman içerisinde oluşan farklar ele alınmıştır.

Bu tezin temel amacı, Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki atasözleri ve deyimler ışığında iki lehçenin ses bilgisel, biçim bilgisel, söz dizimsel ve anlam bilgisel yapılarındaki benzerlik ve farklılıkları incelemektir. Ayrıca iki lehçenin tarihî gelişim süreçlerini inceleyerek tarih boyunca nasıl evrildiklerini ve birbirleri ile olan etkileşimlerini anlamak hedeflenmektedir. Son olarak iki dilin ağızları arasındaki farklar incelenerek bölgesel varyasyonların dil yapısına etkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir.

Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki dilsel farklılıklar üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.[2] Ancak atasözleri ve deyimler özelinde Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında yapılmış kapsamlı bir karşılaştırmalı çalışmaya alan yazınında rastlanmamaktadır. Bu çalışma, iki lehçenin deyim ve atasözleri üzerinden karşılaştırması açısından bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca, dilsel analizlerle bu ifadelerin anlam ve kullanım farklılıkları, tarihî süreçteki değişimleri ve bölgesel çeşitliliklerin değişimi de ele alınmıştır. Böylece Türk lehçeleri arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik yeni bir bakış açısı oluşturacak özgün bir çalışma olması hedeflenmektedir.

Araştırmada aşağıda yer alan sorular cevaplandırılarak açıklık getirilmiştir:

- Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözleri ve deyimler hangi yönlerden benzerlik ve farklılık gösteriyor?
- Atasözleri ve deyimlerdeki farklılıklar, iki lehçenin ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve anlam bilgisi açısından nasıl açıklanabilir?
- Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki atasözleri ve deyimlerin toplumsal gelişimi nasıl şekillenmiştir?
- Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde aynı anlamı ifade eden atasözleri ve deyimler yapısal olarak nasıl farklılık göstermektedir?
- Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki atasözleri ve deyimlerin kullanımı, hangi yönleriyle birbirinden farklılık göstermektedir?
- Bölgesel çeşitlilikler, Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki atasözleri ve ifadelerin şekillenmesinde nasıl bir rol oynanmıştır?

[2] *Bu konuda bkz. Yunus Kandım, Kırım Tatarcası Grameri, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007; Naci Tokatlı, Kırım Tatar Türkçesinin Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998; Suat Beylur, Kırım Tatarcası–Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Grameri, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.

2. Araştırmanın Yöntemi

Cengiz Dağcı'nın eserleri, siyasi yaptırımlardan dolayı Kırım'da yasaklanmıştır. Bu nedenle de çalışma esnasında kullanılan kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Çalışma için kullanılan çeviri ve metinlere ancak görsel olarak erişilmiştir. Daha önce çalışılmamış bir konu olmasından dolayı da çalışma, oldukça kısıtlı kaynaklar kullanılarak ortaya çıkmıştır.

Çalışmada veri toplamaya yönelik olarak Cengiz Dağcı'nın yazdığı eserler kullanılmıştır. Konu ile ilgili benzer bir çalışma olmaması, siyasi sebeplerden dolayı pek çok eserin yasaklanması gibi nedenlerden dolayı en açıklayıcı kaynaklar Dağcı'nın yazdığı eserler olmuştur.

Çalışma için Dağcı'nın kaleme aldığı, hem kendi hayatından kesitlere hem de Rusların Kırım Türklerine yaşattığı zulümlere yer verdiği eserler incelenmiş; aynı zamanda Dağcı'nın verdiği röportajlar araştırılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Cengiz Dağcı'nın hayatı incelenirken yazarın kendi hayatını anlatmış olduğu "Hatıralarda Cengiz Dağcı" isimli kitabından yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmanın ilk bölümü için Cengiz Dağcı'nın hayatı ile ilgili yapılan akademik çalışmalar, makaleler, röportajlar da kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu yazılı materyallerin dışında, Cengiz Dağcı'nın yaşamını konu alan ve Zafer Karatay tarafından yönetilen "Cengiz Dağcı" isimli belgesel ile Dağcı'nın "Korkunç Yıllar" adlı romanından esinlenilerek yapılan "Kırımlı" adlı bir sinema filmi de bulunmaktadır. Türkiye'de çekilen ve yönetmenliğini Burak Cem Arlıer'in üstlendiği film, 12 Aralık 2014 tarihinde izleyiciyle buluşmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde kullanılan deyim ve atasözlerinin zaman içerisindeki değişimlerinin anlaşılması için analiz yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan karşılaştırmalar için, Türkiye Türkçesi örneği olarak Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" romanının Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanan 1990 yılına ait 28. baskısına ulaşılmıştır. Bu romanın Yunus Kandım tarafından Kırım Türkçesine yapılan aktarımı da değerlendirme kapsamına alınmış ve karşılaştırmalı incelemelerde kaynak olarak kullanılmıştır. Söz konusu aktarım, 1992-1994 yılları arasında Kırım'da yayımlanan "Yıldız" dergisinde bölümler hâlinde neşredilmiştir. Aktarımın basılı hâline ait sayfa görsellerine erişilerek inceleme gerçekleştirilmiştir.

Bölümlerin olduğu dergi sayıları ve sayfaları aşağıdadır:

- 1. Bölüm: Yıldız Dergisi 1992, S 5-6, s. 9-53
- 2. Bölüm Yıldız Dergisi 1993, S 1, s.127-160
- 3. Bölüm Yıldız Dergisi 1993, S 2, s. 29-95
- 4. Bölüm Yıldız Dergisi 1993, S 3, s. 15-63
- 5, Bölüm Yıldız Dergisi 1992, S 4, s. 3-51
- 6. Bölüm Yıldız Dergisi 1992, S 5-6, s. 3-40
- 7. Bölüm Yıldız Dergisi 1994, S 2, s. 3-34
- 8. Bölüm Yıldız Dergisi 1994, S 4, s. 3-42
- 9. Bölüm Yıldız Dergisi 1994, S 6, s. 3-31

Bu tez kapsamında ayrıca atasözleri ve deyimler ile ilgili yapılmış bazı akademik çalışmalar da yöntem ve kısıtlılıkların tespiti açısından değerlendirilmiştir. Atasözleri ve deyimlerin tespit edilip anlamlarının araştırılmasında temel olarak Türk Dil Kurumunun çevrim içi *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (https://sozluk.gov.tr/) referans alınmıştır. Bunun dışında kimi kullanımların değerlendirilmesinde Ömer Asım Aksoy'un (1988a, 1988b) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ahmet Turan Sinan'ın (2015) *Türkçenin Deyim Varlığı* ve Metin Yurtbaşı'nın (1996) *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü* adlı eserlerinden de yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CENGİZ DAĞCI VE "ONLAR DA İNSANDI" ROMANI

1. Cengiz Dağcı'nın Hayatı[3]

Bir Kırım Tatar Türkü olan Cengiz Dağcı, 9 Mart 1919 tarihinde Kırım'ın Yalta şehrinde doğmuştur. Doğduğu kasabanın ismi Gurzuf'tur. Doğduğu gün annesinin Kur'an-ı Kerim'in iç kapağına "9 Mart, karlı ve rüzgârlı bir geçinin sonunda" diye not aldığı bilinmektedir (Dağcı, 2005: 18).

Cengiz Dağcı'nın annesi Gurzuflu Emir Salih Bey'in kızı Fatma Hanım'dır. Babası ise berberlikle ve çiftçilikle uğraşan Kızıltaşlı Emir Hüseyin Dağcı'dır. Babası Emir Hüseyin Dağcı, oğlunun berberlik zanaatını öğrenmesini istemiş ve onu Kızıltaş'tan Gurzuf'a göndermiştir. Gurzuf'ta ise annesi Fatma Hanım ile tanışarak evlenmiştir.

Emir Hüseyin Bey ile Fatma Hanım'ın nikâhı, Gurzuf'ta kıyılmıştır ve aile, 1923 yılına kadar yine Gurzuf'ta, Demirliçeşme üstündeki bir evde yaşamıştır. Evliliklerinin ilk yılında Emir Hüseyin, Gurzuf'ta bir berber dükkânı açmıştır.

Ailesi, Cengiz Dağcı'nın doğumundan kısa bir süre sonra 1925 senesinde Gurzuf'tan ayrılarak Kızıltaş'a taşınmışlardır (Dağcı, 1998: 19). Taşındıkları bu ev Cengiz Dağcı'nın Kırım ile ilgili hatıralarında yeri ve önemi büyük olan evdir. Ev; Kızıltaş'ın Soğuksu bağlarına, Ayı Dağı'na Karadeniz'e ve Adalar'a bakmaktadır.

Cengiz Dağcı'nın yedi kardeşi vardır. Kardeşlerinin isimleri Midhat, Zeynep, Hatice, Timur, Tevhide, Ayşe ve Halit'tir.

Ağabeyi Midhat Dağcı, 1934'te askere alınmıştır ve askerden döndüğünde evlenerek bir süre babaları Emir Hüseyin'in berber dükkânını işletmiştir. Daha sonrasında ise sürgünde vefat etmiştir.

Zeynep ve Hatice Dağcı hanımlar, Cengiz Dağcı Kırım'dan ayrılmadan önce teknik okul eğitimlerini tamamlamışlar ve Gözleve otoyolu inşaatında çalışmışlardır. Hatice Dağcı sürgünde vefat etmiş, Zeynep Dağcı ise Kırım'a geri dönebilmiş ve hayatının son iki yılını Kırım'da geçirmiştir.

[3] Bu bölümün yazımında büyük oranda Cengiz Dağcı – Hatıralar adlı eserden yararlanılmıştır.

Cengiz Dağcı'nın küçük kardeşi Timur Dağcı ise Almanlar'ın zoru ile Kırım'dan çıkarılmıştır. Bir süre Polonya'da orman işlerinde çalıştırılan Timur Dağcı'dan haber kesilmiş ve bir daha da haber alınamamıştır.

Cengiz Dağcı'nın kendinden küçük kardeşleri Tevhide, Ayşe ve Halit Dağcı, Cengiz Dağcı'nın askere çağrılmasına kadar Akmescit'te ailelerinin yanında kalmışlardır. Halit Dağcı, sürgünde vefat etmiştir; Tevhide ve Ayşe Dağcı ise sürgünden sonra Kırım'a geri dönebilmişlerdir.

Dağcı ve ailesinin Kızıltaş'a yerleştiği dönemler, Kırım ekonomisinin yeni dinamiklerle şekillendiği yıllardır. Lenin'in 1921'de başlattığı NEP (Yeni Ekonomik Politika) sayesinde Kırım halkı, ürettikleri tarım ürünlerini serbest piyasada satma ve ticari faaliyetlerde bulunma özgürlüğüne sahip olmuştur.

Dağcı'nın babası ve amcaları da bu dönemde bağcılık ve bağ ürünleriyle ilgili Topkayacılar Şirketini kurmuşlardır. Cengiz Dağcı, özellikle 1926-1929 yılları arasını Kırım ekonomisinin en verimli dönemi olarak değerlendirir. Bu yıllarda, Rus halkı ekonomik refahın yanı sıra kendi topraklarını işleme, ürünlerini üretme ve satma özgürlüğüne kavuşmuştur.

Cengiz Dağcı'nın amcaları toplamda beş tanedir ve eserlerinde çeşitli izlerine rastlanmaktadır. Seyd-Ali Dağcı ve Osman Dağcı, sürgünden önce Kızıltaş'ta vefat etmişlerdir (Dağcı, 1988: 1-18).

Seyt-Ömer Dağcı ise savaş sonrası Romanya'da hayatını kaybetmiştir. Diğer amcaları olan Mustafa, Hasan, Bekir Dağcı ve babası Emir-Hüseyin Dağcı ise sürgünde vefat etmişlerdir.

Dağcı, yıllar sonra Londra'da bir okurundan aldığı bir mektupla babasının 1954 yılında sürgünde öldüğünü öğrenir. Mektupta, babasının eski bir fotoğrafı da bulunmaktadır

Lenin'in NEP[4] sistemiyle Kırımlılar elde ettikleri serbest ekonomik düzene, Ocak 1924'te Sovyet Rusya'nın başına geçen Stalin 1929'da son vermiştir. Bu dönemde köylerdeki büyük toprak sahipleri dağıtılmış ve Kırım halkı ilk sürgünü bu yıllarda yaşamıştır (Kocaplan, 2010: 24).

[4] Yeni Ekonomi Politikası (NEP), Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 10. Kongresi'nde kararlaştırılmış ve 21 Mart 1921 tarihinde resmî olarak yürürlüğe girmiştir. Bu kararla birlikte, köylülerden zorla alınan tarımsal ürün alımına son verilmiş; bunun yerine, ürün üzerinden vergi alınmasına dayalı yeni bir sistem uygulanmaya başlanmıştır (Kocaplan, 2010: 24).

Uzun bir açlık döneminden sonra kendi topraklarını işleme ve üretme hakkına sahip olan Rus halkı, NEP sistemiyle zengin toprak sahiplerinin kölesi olmaktan kurtulmuşken Stalin'in bu sistemi sonlandırmasıyla bir kez daha devletin kontrolü altına girmiştir (Kocakaplan, 2010: 24).

1931-32 senelerinde Kırım'da kolhozlaşma başlamıştır. Bu sistem, köylülerin kendi mallarının ellerinden alınmasını ve devletin vereceği temel ihtiyaçlar karşılığında devlet için çalıştırılmalarını sağlamıştır. Stalin rejimi ile oluşan baskı ortamı toplumsal ilişkileri de etkilemiş, toplum arasındaki sosyal bağlar zedelenmiştir.

Kolhoz, tarımsal üretimi kolektif mülkiyet altında toplama amacı güden bir Sovyet uygulamasıdır. Bu sistemde, bireysel çiftlikler kaldırılarak köylülerin toprakları, hayvanları ve tarım araçları kolhoz adı verilen büyük çiftliklerde birleştirilmiştir. Köylülerin kendilerine ait toprakları ellerinden alınmıştır (Turan, 2011: 3). Sovyet yetkilileri, kolhoz sisteminin tarımsal verimliliği artıracağını ve sosyalist ekonominin temellerini güçlendireceğini savunmuşlardır. Ancak bu Kırım halkı için sadece bir felakettir.

Kolhoz sisteminin Kırım Türkleri üzerindeki ekonomik etkileri son derece yıkıcı olmuştur. Kolhoz sisteminin gelmesi ile birlikte bireysel mülkiyetin ortadan kaldırılması, Kırım Türklerinin ekonomik bağımsızlığını sona erdirmiştir. Kolhozlara katılmaya zorlanan köylüler, kendi topraklarını ve üretim araçlarını kaybetmişlerdir. Bununla birlikte, kolhozlarda çalışma zorunluluğu, köylülerin üretim üzerinde kontrol sahibi olmalarını engellemiş ve üretim verimliliği düşmüştür. Kolhozlarda yaşanan yetersiz planlama ve kötü yönetim, sık sık gıda kıtlıklarına ve ekonomik çöküntülere yol açmıştır (Turan, 2011: 3).

Kolhoz sistemi, Kırım Türkleri için yalnızca ekonomik ve sosyal baskılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda zorunlu göç ve sürgünlerle de sonuçlanan bir sistem olmuştur.

1931-33 seneleri Kırım halkını âdeta yıkıma uğratmıştır. 1933-39 yılları ise Kırım'da aydın sınıfın katledildiği senelerdir. Süreçte yeni düzene karşı çıkan çok sayıda doktor, yazar, öğretmen, şair, gazeteciler yurtlarından koparılıp tutuklanmıştır.

Yaşanan bu ekonomik değişiklikler, Cengiz Dağcı'nın ailesini de oldukça yakından etkilemiştir. Cengiz Dağcı'nın amcası Osman Dağcı; fırını, demirhanesi ve hanı kapatıldıktan bir süre sonra kalbinden rahatsızlanmış ve vefat etmiştir. Diğer amcası

Mustafa Bey, Stalin rejiminin askerleri tarafından Kırım'dan sürgün edilmiş ve evine de el konmuştur.

Cengiz Dağcı'nın babası Emir Hüseyin Bey 1931 senesinde tutuklanmıştır (Kocaplan, 2010: 26). O dönemlerde bu durum Kızıltaş' ta yaşayan pek çok ailenin başına gelmiştir. Cengiz Dağcı babasının neden tutuklandığını öğrenmek istese de öğrenemez. Emir Hüseyin Bey, serbest bırakıldıktan sonra köyüne dönmez ve Akmescit'e yerleşir (Dağcı, 1998: 29).

Tutuklu olduğu dönemde babasının tutuklanma nedenini öğrenemeyen Cengiz Dağcı, bu sebebi daha sonra annesinden öğrenmiştir. Babası kendi bağının asmalarını öperek ağladığı için tutuklanmıştır (Kocakaplan, 2010: 26).

İlkokul eğitimini Kızıltaş'ta bitiren Cengiz Dağcı'nın eğitime başladığı yıllar İsmail Gaspıralı ile başlayan eğitim fikriyatının yoğun hissedildiği dönemlerdir.

1971 Bolşevik İhtilali'nin sonrasında Kırım halkı çocuklarının eğitimi hakkında daha dikkatli ve özverili davranmışlardır. Bu dönemde erkek kız ayırmadan tüm çocukların eğitim almaları ve toplum hayatında aktif rol almaları için bilinçlenmişlerdir.

1.1. Eğitim Hayatı

Cengiz Dağcı'nın babası Emir Hüseyin Dağcı, hapisten çıkmasının ardından köye geri dönmeyerek Akmescit'te bir ev tutmuş; burada berberlik yapmaya başlamıştır.

1932 senesinde bir mektup yazarak oğlu Cengiz Dağcı'yı Akmescit'e çağırmıştır. Cengiz Dağcı babasının davetiyle, onun kendisinin eğitimine ne kadar önem verdiğini fark etmiştir (Dağcı, 1998: 48).

Cengiz Dağcı'nın Akmescit'e geldikten sonraki eğitim hayatı ilkokulu tamamlayan öğrencilerin devam ettikleri okul olan On İkinci Numune Mektebi ile başlar (Dağcı, 1998: 51-52). Burası üç senelik eğitim veren bir ortaokuldur. Eğitim hayatının başladığı yıllar aynı zamanda Cengiz Dağcı'nın Akmescit'e alışmaya başladığı yıllar olarak da bilinmekte ve yazarın eserlerinde sık sık okulun çevresindeki yerlerin tasvir edildiği de görülmektedir.

Cengiz Dağcı'nın ortaokula başladığı dönemin Kırım'da Rusların asimilasyon baskılarının en yoğun olduğu dönemlerden olduğu görülmektedir. Dağcı, eserlerinde bu döneme göndermeler yapmış, okulun karşısındaki caminin minaresini çok sevdiğini ancak sadece minaresi diyebildiğini çünkü caminin artık eski işlevini kaybettiğini ve orada ibadet yapılmadığını açıkça belirtmiştir.

Cengiz Dağcı'nın ortaokul dönemleri Kırım'ın en zor yılları arasında geçmiştir. 1933-34 senelerine bakıldığında Kırım'da kıtlık yaşandığı görülmektedir. Ancak bu durum sadece Kırım Tatarlarını değil Kırım'da yaşayan Rusları da etkilemiştir. Hatta 1933-34 yılları arasında Akmescit'te yaşayan Ruslar Kırım Tatarlarına göre daha büyük zorluklar yaşarken Kırım Tatarları bu dönemi kendi aralarında paylaşım ve yardımlaşmalar yaparak daha kolay bir şekilde atlatabilmişlerdir.

Kırım'da ikinci kıtlığın yaşanmış olduğu bu dönem iki sene sürmüştür. Cengiz Dağcı'nın eserlerinde bu senelerin izlerine rastlanmakta; yazar, o iki sene içerisinde insanların açlıktan öldüklerini hatta ölümlerin çok olduğunu, yol kenarlarına cansız bedenlerin yığıldığını anlatmaktadır.

Cengiz Dağcı, 1936 senesinde On İkinci Numune Mektebinde gördüğü eğitimi tamamlayarak On Üçüncü Tam Orta Mektebe başlamıştır. Bu okulda sekizinci sınıfa devam ederken kardeşi Midhat da askerliğini bitirerek babası ve abisinin yanına yerleşmiş ve Akmescit'te şoförlüğe başlamıştır.

Cengiz Dağcı' nın On Üçüncü Tam Orta Mektebe başladığı senede Kırım'ın genel durumuna bakıldığında ekonomik düzeyin, geçmiş yıllara oranla daha iyi olduğu görülmektedir.

Halk bu yıllarda şehirde yeni açılan fabrikalarda çalışma imkânı bularak kıtlık zamanlarını geride bırakmıştır.

Olumlu giden ekonomi Cengiz Dağcı ve ailesini de etkilemiş ve ekonomik durumları daha iyiye gitmiştir. Aynı sene Cengiz Dağcı'nın babası Emir Hüseyin Dağcı en münevver berber ödülünü kazanmıştır.

Cengiz Dağcı'nın On Üçüncü Tam Orta Mektebe başladığı sene aynı zamanda ailesinin de bir araya geldiği sene olmuştur ve 1936 senesinde ailesinin geri kalan bireyleri de Akmescit'e yerleşmiştir (Dağcı, 1998: 51-52).

Ortaokulu bitiren Cengiz Dağcı 1937 senesinde Akmescit Pedagoji Enstitüsünde eğitimine devam etmiştir (Dağcı, 1988: 86). Yazar, burada Tarih Fakültesinde eğitim almış ve eserlerinde bu tercihi ile ilgili çok net nedenlerinin olmadığını fakat geçmişte yaşananları anlamanın kendisini mutlu ettiğinden bahsetmiştir.

Cengiz Dağcı, Pedagoji Enstitüsünde eğitim gördüğü senelerde okulun kütüphanesinde pek çok yazarın kitaplarına erişerek bunları okuma fırsatı bulmuştur. Yazar bu dönemlerde Kırım tarihiyle de ilgili araştırmalar yapsa da kütüphanede yer alan

kaynaklarda Kırım isminin değil Kırım'ın Yunanca ismi olan Tavrida isminin geçtiğini fark etmiş ve bunun Rusların Kırım halkını kimliksizleştirme politikasıyla ilgili olduğunu düşünmüştür. Bu kaynaklarda aynı zamanda 19. yüzyıl öncesi hanlık dönemi de anlatılmamakta ve Bahçesaray'dan "haydutlar yuvası" olarak söz edilmektedir.

Cengiz Dağcı, bu yıllarda okuduğu kitaplardan Rusya'nın orta çağını ve Moğol-Tatar istilasını, Altın Orda yıllarını anlatan eserler okumuştur.

Cengiz Dağcı, Fakülte eğitimine devam ettiği yıllarda babası ağır bir hastalık geçirmiş ve Cengiz Dağcı'nın ailesine maddi olarak destek olması gerekmiştir. O dönemde Akmescit'te adı "Genç Komünistler Birliği" anlamına gelen Komsomolets Gazetesi mevcuttur ve Dağcı, ailesine destek olmak için haftada üç gün bu gazetede çalışmıştır.

Cengiz Dağcı'nın bu gazetedeki görevi, Rusça haberleri Tatarcaya çevirmek ve röportajlarda görev almaktır. Dağcı, bu görevinden babasının berberlikten kazandığından çok daha fazlasını kazanmıştır (Dağcı, 1998: 64-65).

Komsomolets Gazetesi'nin Cengiz Dağcı'ya en büyük faydası ise Kırımlı yazarın burada görev aldığı dönemlerde Akmescit'in edebî şahsiyetleriyle tanışma fırsatı bulması olmuştur. Dağcı, kendi edebî hayatının temellerini de bu dönemde atmıştır.

Cengiz Dağcı, gazetecilik yaptığı dönemlerde Kırım çevresine çok sayıda seyahat etmiştir. Bu seyahatlerden çok etkilenen Dağcı, 1939 senesinde Bahçesaray'a gitmiştir ve Bahçesaray'da yer alan Hansaray'dan etkilenerek "Söyleyin Duvarlar" isimli şiirini yazmıştır.

Aynı sene içerisinde bir halk şairi ile röportaj yapmak üzere Kefe'ye ve Kızıltaş'a da gitmiştir. Dağcı'nın Kızıltaş'ı son görüşü bu seyahatinde gerçekleşmiştir (Dağcı, 1998: 66).

1.2. Savaş Yılları

Cengiz Dağcı, 1939 senesinde başlayan II. Dünya Savaşı'ndan bir yıl sonra askere çağrılmıştır (Dağcı, 1998: 76). Dağcı ve yanındaki diğer askerler Odessa'ya gelerek eğitim almışlardır. Dağcı, bir sene sonra, 1941 senesinde, Kişinev'e nakledilerek subay üniforması giymiş ve altı ay tank eğitimi almıştır (Dağcı, 1998: 89-90).

Dağcı, aldığı eğitimleri tamamladıktan sonra aynı sene Haziran ayında cepheye nakledilmiştir. Cephede yalnızca iki ay geçiren Dağcı, Ukrayna topraklarında Bug Nehri'ni savunurken Alman askerleri tarafından esir alınmıştır ve 200 kadar askerle

birlikte Kirovograd esir kampına gönderilmiştir (Dağcı, 1998: 107). İki ay kadar sonra ise binlerce esir ile birlikte Uman esir kampına götürülmüştür.

Uman esir kampına soğuk hava şartlarına karşı korumasız kıyafetlerle götürülen, açlık ve susuzluk ile mücadele eden esirler, yola 30.000 kadar kişi olarak çıkmış ancak yalnızca üçte biri bu yolculuğu tamamlayabilmiştir (Kocakaplan, 2010: 31).

Uman kampı ise yolculuktan farklı değildir ve yolculuğunu tamamlayan esirleri burada da açlık, hastalık dolu günler beklemektedir. Dağcı, eserlerinde, yaşayanların da yarı baygın olması sebebi ile ölenleri fark etmenin zor olduğunu ifade etmiştir.

Uman esir kampında geçen zor günlerde kampta kendisi gibi Kırımlıların olduğunu öğrenen Cengiz Dağcı, burada gazetecilik yaparken beraber çalıştığı Seyit Ömer'i bulmuştur ve Uman kampında kaldığı süre boyunca Seyit Ömer'in çok yardımını görmüştür. İlerleyen günlerde Seyit Ömer, bir grup arkadaşıyla birlikte Uman kampından kaçmış ancak beraberinde Cengiz Dağcı'yı götürmemiştir.

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği senelerde Almanlar, esir kamplarında bulunan Rus askerlerini milletlerine göre ayırarak lejyonlar kurmuşlardır. İlk olarak Türkistan, Kafkas, Ermeni ve Gürcü olarak 4 lejyon kurulmuş; sonrasında bunlara Tatar ve Kuzey Kafkasya lejyonları da eklenmiştir. Bu lejyonların kurulma amacı, Almanların esirleri istedikleri fikir ve askerî eğitimle donatarak savaşta Rusya'ya karşı kullanma arzusudur.

1942 senesinde Legionova kasabasına nakledilen Cengiz Dağcı için artık Türkistan lejyonu günleri başlamıştır.

Esir düşen Türk asıllı askerler, kol yenlerinde üç beyaz minareli, Semerkant Camisi resmi olan ve "Allah bizimledir." yazan üniformalar giymişlerdir. Esirler için kurtuluş olarak görünse de Cengiz Dağcı, Alman yönetimini samimi bulmamış ve kendilerini kullandıklarını düşünmüştür.

Cengiz Dağcı, Türkistan lejyonunda altı haftalık acil subay yetiştirme kursuna katılmıştır. Dağcı, kursu tamamladıktan sonra ise yeni gelen esirlerin eğitimiyle ilgilenmiştir. Bu dönemde iki haftalık izin alarak Kırım'a gitmiş ancak ne ailesini ne de Kırım'ı bıraktığı gibi bulmuştur. Hem ailesinin hem de Kırım'ın gelecekten umudu kalmamış ve geçmişle bağları kopmuştur. Ziyaretten sonra lejyona geri dönen Cengiz Dağcı için bu, ailesini ve Kırım'ı son görüşü olmuştur.

Cengiz Dağcı'nın içerisinde olduğu Legionova'daki Türkistan lejyonu, 1943 senesinin sonlarında Fransa'nın Albi kasabasına nakledilmiştir (Dağcı, 1998: 89-90).

Cengiz Dağcı, Albi kasabasında bulunduğu günlerde ağır bir buhran süreci yaşamıştır. Bu nedenle de Kırım'a temelli dönmek istemiştir. Lejyon komutanlığına uzun bir dilekçe yazan Dağcı, geri dönüşü için resmî izni almıştır. Ancak Avrupa'dan Kırım'a gidiş yolunun kapalı olmasından dolayı Kırım'a gidememiş ve yolun açılmasını beklemek üzere Varşova'da kalmak zorunda kalmıştır.

Varşova'da uzun bir süre kalan Cengiz Dağcı, gittiği bir kafeteryada Regina Barbara Klezsko ile tanışmıştır (Dağcı, 1998: 89-90). Regina Barbara Klezsko Cengiz Dağcı'nın 53 yıllık hayat arkadaşı olmuştur.

1944 yılının sonlarına doğru Cengiz Dağcı, Kırım'a giden yolun hemen açılmayacağından artık emin olmuştur. O dönem istese Albi Türkistan lejyoner kampına dönebilecek evraklara sahiptir ancak istemez. Bu dönemde Kızıl Ordu Varşova'ya doğru yaklaşmaktadır ve bu durum Cengiz Dağcı için son derece tehlikelidir. Çünkü Rus olmayan ve lejyon faaliyetlerine katılan tüm askerler vatan haini ilan edilerek ölüm emirleri verilmiştir (Dağcı, 1998: 140). Bu endişeleri yaşayan Cengiz Dağcı, Regina Barbara Klezsko'nun desteği ile Çeştehavo şehrine saklanmış ve yaklaşık bir ay kadar burada kalmıştır. Çeştehavo'da geçen bir ayın sonunda Varşova'ya geri dönmüş ancak Regina Barbara Klezsko ona bir mektup bırakarak şehri terk etmiştir.

Cengiz Dağcı Varşova'dan ayrıldıktan sonra Almanya Frankfurt'a, Tatar Millî Komitesi'ne gitmiştir. Burada askerî üniformasını çıkaran Dağcı'ya bir kimlik verilmiştir. Bir süre Tatar Millî Kongresi'nde çalışan Cengiz Dağcı, komitedeki diğer üyeler ile yaşadığı problemler sebebiyle 1 Ağustos 1944 tarihinde Frankfurt'tan ayrılmış ve Berlin'e geçmiştir. Berlin'e geçtikten sonra ise Yaş Türkistan Gazetesi'nde çalışmaya başlamıştır. Bu gazete, Tatarlarla bağlantılı bir gazetedir.

Cengiz Dağcı'nın Berlin'e gelmesinden kısa bir süre sonra Regina da Berlin'e gelmiştir. Ancak Berlin'de geçirdikleri zaman çok da uzun sürmez çünkü Kızıl Ordu Berlin'e doğru yaklaşmaktadır ve bu durum da Cengiz Dağcı'nın burada kalamaması anlamına gelmektedir. Rus uçaklarının Berlin'i bombalamaya başlaması, Dağcı ve Regina'nın buradan gitmek istemesine sebep olmuş ve birlikte Viyana'ya doğru yola çıkmışlardır (Kocakaplan, 2010: 34). Yolda bir grup Kırımlı mülteci kadın görmelerinin üzerine, Dağcı onları güvenli bir yere taşımak istemiştir (Dağcı, 1998: 193). Ancak bu esnada elliye yakın mülteci kadın ile birlikte bindikleri tren bombalanmıştır. Bunun üzerine Dağcı ve Regina, Avustralya'nın Melk bölgesinde yer alan bir köyde

kalmışlardır. 1945 senesinde bu köyden ayrıldıklarında ise Amerikan askerleri tarafından Landeck mülteci kampına götürülmüşlerdir. Cengiz Dağcı ve Regina'nın 53 sene sürecek evlilikleri de Landeck mülteci kampında başlamıştır.

Uzun bir süre mülteci, asker, esir olarak sürekli kimliği değişerek yaşayan Dağcı, 1947 senesinde eşi Regina ve kızı Arzu ile birlikte Londra'ya yerleşmiştir. Dağcı ve ailesi bundan sonraki hayatlarını savaştan muaf bir ülkede hür olarak geçirmişlerdir (Dağcı, 1998: 195).

1.3. Savaş Sonrası Yıllar

Savaş sona erdiğinde Cengiz Dağcı, eşi ve kızı ile birlikte Londra'da yaşamaktadır. Kırım'a dönemeyeceğinin bilincinde olan Dağcı, Türkiye'ye yerleşmek istemektedir ve bunun için başvurularda bulunmuştur. Ancak ne kadar istese de bu talebi Türkiye'de yaşayan bir akrabası olmaması sebebiyle reddedilmiştir (Dağcı, 1998: 196).

Kendi vatanına dönemediği için, vatanında gibi hissedeceğini düşündüğü Türkiye'ye yerleşememek, Dağcı'yı epey etkilemiştir. Londra'dan Türkiye'ye yerleşmek için konsolosluktan istediği cevabı alamayan Dağcı, bu durum yüzünden Türkiye'ye küsmediğini; "*Yarı aç ve yarı çıplak olmama rağmen, Türkiye konsolosluğundan aldığım yanıtın Türklüğüme zerre kadara ziyanı dokunmadığının burada altını çizmek isterim.*" cümleleri ile ifade etmiştir (Dağcı, 1998: 203).

Cengiz Dağcı'nın yaşadığı bu durum sadece ona özel değildir. O dönemlerdeki başvurular incelendiğinde bunun Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na karışmama politikasının bir parçası olduğu ve Avrupa'da yer alan tüm elçiliklerin başvuran herkese aynı cevapları verdiği görülmüştür.

Hayatına Londra'da devam eden Dağcı ilk olarak bulaşıkçı olarak işe başlamıştır. Dağcı'nın çalışmaya başladığı yer, Kıbrıslı bir Türk'e ait olan Soho isimli lokanta olmuştur (Kocakaplan, 2010: 34). Birkaç sene sonra borç para ile yıkık dökük bir ev alan Dağcı ve Regina, bu evi adam etmişler ve giriş katına da kendi lokantalarını açmışlardır. Lokantalarının ismi, Annabelle'dir.

1988 senesi geldiğinde Regina hastalanarak kalp ameliyatı olmuştur. Ancak bu kalp ameliyatı, aileyi büyük ölçüde etkileyen sonuçlara yol açmıştır (Dağcı, 1988: 65). Bu süreçte Cengiz Dağcı'nın yazarlığı da epey ilerlemiştir ve hem Kırım'dan hem de Türkiye'den davetler almıştır. Ancak Regina'nın hasta olmasından dolayı endişelenen Dağcı, davetleri kabul etmemiştir.

Savaşın bitmesinden sonra Londra'da yaşayan ve hayatını burada geçiren Dağcı, 25'e yakın eser yazmıştır. Eserlerine bakıldığında ise her zaman derin bir Kırım özlemi duyduğu ve bunu cümlelerine yansıttığı açıkça görülmektedir.

Cengiz Dağcı için her zaman çok yoğun anlam ifade eden Regina, 1998 senesinde evliliklerinin 53. yılında vefat etmiştir. Evliliklerinin başından beri Regina her daim Dağcı'nın geçirdiği bu zor yıllarda en büyük destekçisi olmuştur. Eşi vefat ettikten sonra büyük bir buhrana düşen Dağcı, eşine olan hislerini onun için yazdığı Regina isimli kitabında anlatmıştır.

Eşine karşı her zaman derin bir sevgi duyan Dağcı, eşinin vefatından sonra hayatına yalnız devam etmiş ve hatıralarını kaleme almıştır. Eserleri gün geçtikçe ünlenen Dağcı, hem Kırım'da hem de Türkiye'de oldukça ilgi görmeye başlamıştır. Londra'da yaşayan Cengiz Dağcı'nın ziyaretçisi hiç eksik olmamış, bu süreçte çok sayıda röportaj da vermiştir.

Artık epey yaşlanan Cengiz Dağcı, durumunun iyice kötüleşmesi üzerine 2010 senesinde hastaneye kaldırılmıştır. 2011 senesinde ise Southfields'te vefat etmiştir. Birbirinden zor ve memleket hasretiyle geçen onca senenin ardından vatanına kavuşamayan Cengiz Dağcı, vefat ettikten sonra Kırım'a getirilmiş ve Akmescit'teki Kebir Camii'nde namazı kılınmıştır. Dağcı, cenaze namazından sonra Kızıltaş Köyü'ndeki Müslüman mezarlığına defnedilmiştir.

1.4. Cengiz Dağcı'nın Edebî Kişiliği ve Eserleri

Kırımlı yazar Cengiz Dağcı, öğrencilik yıllarından beri şiire her zaman büyük bir ilgi duymuştur. İlk şiiri 1936 senesinde Kırım Gençlik Dergisi'nde yayımlanmıştır. Ancak Dağcı, daha çok romancılığıyla tanınır (Çonoğlu, 2013: 8).

Dönemin toplumsal olayları, her zaman, o dönemde yaşayan yazarların edebî eser oluşturma koşullarını etkilemiştir. Ülkesinde yaşanan mutluluklardan ve acılardan etkilenmemiş bir yazar düşünmek neredeyse imkânsızdır. Ancak bazı yazarlar vardır ki onlar eserlerini oluştururken daima memleketlerini gözlerinin önünde bulundurmuş ve ülkeleriyle özdeşleşmişlerdir. Cengiz Dağcı da ülkesi ve milletiyle özdeşleşen yazarlardan biri olmuştur (Abid, 2016: 86-98).

Cengiz Dağcı, büyük romancılar arasında yer alan ve özellikle Kırım Türklerinin dramını anlatan eserleri ile ün kazanmış bir yazardır. Dağcı, Kırım'da doğmuş ancak dönemin şartlarından dolayı ülkesinden gitmek zorunda kalmış, bundan sonra da vatanına

her zaman hasret duymuştur. Eserlerinde en çok II. Dünya Savaşı'nın etkileri görülmektedir. Dağcı, eserlerinin büyük bir çoğunluğunu da II. Dünya Savaşı yıllarında yazmıştır (Demirci, 2013).

Cengiz Dağcı'nın yaşadığı döneme bakıldığında yazarın yaşadığı zamanların büyük çoğunluğunu Alman ve Rus çatışması arasında geçirdiği görülmektedir. Bu sebeple de savaşın derin izlerini romanlarına en iyi şekilde yansıtmıştır. Romanlarında, Rusların Kırım Türklerine yaşattığı zulümleri detaylı bir şekilde ele alarak bu trajediyi dünya kamuoyuna taşımayı başarmıştır (Özden, 2017: 1-15)

Dağcı'nın benliğinin oluştuğu çocukluk ve gençlik yılları, savaşın ortasında geçmiştir. Aynı dönem, Stalin'in kolhoz sistemini Kırım halkında uygulamaya soktuğu dönemdir. Bu sistemin Kırım halkına verdiği hasar, Cengiz Dağcı'nın hayatında en çok etkilendiği durumlardandır ve Kırımlı yazar "Onlar da İnsandı" isimli romanında bundan açık bir şekilde bahsetmiştir (Dağcı, 1958: 18-70).

Edebî kişiliği, güçlü gözlem yeteneği ve derin empati duygusu ile şekillenen Dağcı, eserlerinde kendi hayatından kesitlere de yer vererek yazılarına otobiyografik bir boyut kazandırmıştır.

Cengiz Dağcı, Türkiye'ye hiç gelmemiştir. Ancak yazar, eserlerini hep Türkiye Türkçesi ile yazmıştır. Dağcı'nın Türkiye Türkçesini bu kadar iyi biliyor olması ise Zehra Karabaş Uygurer sayesindedir. Zehra Karabaş Uygurer, Yalta doğumludur ve Dağcı ile mülteci kamplarında arkadaş olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye yerleşen Zehra Karabaş Uygurer, Dağcı'ya Türkiye'den pek çok kitap, dergi göndererek onun Türkiye Türkçesine ilk intibakını sağlayan kişi olmuştur (Kırım Derneği, 2019: 1).

Türkiye Türkçesini son derece yalın ve anlaşılır bir şekilde kullanan yazar, bu sade dilin ardında derin ve hüzünlü bir üsluba sahiptir. Dağcı'nın edebî tarzının, okuyucuyu derinden etkileyen ve düşündüren bir duygu yoğunluğu vardır. Şiirlerinde ve diğer yazılı eserlerinde sınır tanımayan bir yaratıcılık gösteren Cengiz Dağcı, aynı zamanda muhabir ve mülakatçı olarak da görev yapmıştır. Bu sayede edebî kariyerine farklı boyutlar katmıştır. Bu çok yönlü edebî kimliği, onun Kırım Türklerinin sesi olmasının yanı sıra evrensel bir yazar olarak da tanınmasına katkıda bulunmuştur.

Cengiz Dağcı'nın Eserleri

Roman

Korkunç Yıllar (1956)

Yurdunu Kaybeden Adam (1957)

Onlar da İnsandı (1958)

Ölüm ve Korku Günleri (1962)

O Topraklar Bizimdi (1966)

Dönüş (1968)

Genç Temuçin (1969)

Badem Dalına Asılı Bebekler (1970)

Üşüyen Sokak (1972)

Anneme Mektuplar (1988)

Benim Gibi Biri (1988)

Yoldaşlar (1991)

Biz Beraber Geçtik Bu Yolu (1996)

Bay Markus Burton'un Köpeği (1998)

Bay John Marple'ın Son Yolculuğu (1998)

Oy Markus Oy (2000)

Rüyalarda Ana ve Küçük Alimcan (Bir Kırım Öyküsü) (2001)

Hatıra

Yansılar 1 (1988)

Yansılar 2 (1990)

Yansılar 3 (1991)

Yansılar 4 (1993)

Ben ve İçimdeki Ben (Yansılardan Kalan 5) (1994)

Hatıralarda Cengiz Dağcı (1998)

Regina (2000)

Hikâye ve Mektup

Haluk'un Defterinden ve Londra Mektupları (1996)

2. Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" Romanı

Kırımlı yazar Cengiz Dağcı'ya ait olan "Onlar da İnsandı" romanı, Dağcı'nın 1958 senesinde yayımlanmış bir eseridir. Cengiz Dağcı, bu romanında Türk milletinin örf ve âdetlerini, insan sevgisini, dinlerini ve dillerini yansıtmıştır. Romanın esas konusu ise Kırım halkının Rus boyunduruğuna girmesi, zulüm görmesi, zorla Ruslaştırılması

üzerinde ilerlemiştir. Eser, günümüzde Kırım'da yasaklanmış ve tüm kopyaları kaldırılmıştır.

Onlar da İnsandı romanı, Kırım halkının II. Dünya Savaşı zamanlarında Ruslar tarafından uğradığı zulmü en iyi şekilde yansıtan eserlerden biri olarak görülmektedir. Hatta Cengiz Dağcı romanında gerçeği öyle bir gözler önüne sermiştir ki kitap şu anda Kırım'da sanki sayfalar yok edildiğinde hafızalardan silinebilirmiş gibi bir algıyla yasaklanmıştır.

Kırım Tatarlarının II. Dünya Savaşı sırasında yaşadığı trajedileri ve dramları anlatan bu önemli eserde Dağcı, kendi hayatından ve gözlemlerinden yola çıkarak Kırım Tatarlarının sürgün ve soykırım sürecini ustalıkla kaleme almıştır. Roman, yalnızca bir halkın yaşadığı zulmü değil aynı zamanda insanlığın evrensel acılarını ve direnişini de gözler önüne sermiştir.

Cengiz Dağcı bu eserinde tarihî gerçeklikleri ve bireysel hikâyeleri harmanlayarak okuyuculara Kırım Tatarlarının yaşadığı insanlık dramını etkileyici bir şekilde aktarmıştır. Dağcı'nın anlatımı ise sadece bir tarih kitabı gibi bilgi vermekle kalmamış, aynı zamanda okuyucunun duygusal olarak da bu hikâyeye dâhil olmasını sağlamıştır. Bu nedenle, roman hem edebî değeri hem de tarihî önemi açısından mutlaka okunması gereken bir eser olarak öne çıkmaktadır.

Romanın dili, akıcı ve sade olmasına rağmen, derinlikli betimlemeleri ve karakter analizleri ile dikkat çekmektedir. Dağcı, kendi anılarını ve yaşanmışlıklarını edebî bir kurgu içinde ustalıkla işlerken okuyucuyu Kırım'ın o dönemdeki atmosferine götürmeyi başarmıştır. Bu eser, Cengiz Dağcı'nın en önemli yapıtlarından biri olarak kabul edilirken Kırım Tatarlarının tarihine ışık tutmasıyla da ön plana çıkmaktadır. "Onlar da İnsandı", insanlık tarihinin acı dolu sayfalarından birini anlamak ve empati kurmak isteyen herkes için değerli bir kaynaktır.

2.1. Romanın Konusu ve Temaları

Romanın ana teması, savaşın ve sürgünün Kırım Tatarları üzerindeki yıkıcı etkisidir. Dağcı, karakterlerinin yaşadığı bireysel acılar ve kayıplar üzerinden, geniş bir toplumsal trajediyi gözler önüne serer. Kimlik, aidiyet, direniş ve insanlık gibi evrensel temalar, romanın temel taşlarını oluşturur.

2.2. Ana Karakterler

Bekir: Romanın başkarakteridir. 45 yaşlarında, vatanına düşkün bir Kırım köylüsüdür. Azimli, cesur ve çalışkan biridir.

Esma: Esma, Bekir'in eşidir. Vatanına bağlı ve otoriter bir karakter olan Esma, 40 yaşlarındadır. Hem ev hem de tarla işleri ile meşguldür.

Ayşe: Bekir'in kızıdır. 17 yaşında ve oldukça güzel bir genç kızdır. Narin bir yapısı olan Ayşe, okuma yazma bilir; aynı zamanda Rusların fikirlerini, kim olduklarını ve esas niyetlerini de en iyi görenlerden biridir. Toprağına ve vatanına bağlı, Rus zulmünün bilincinde bir genç kızdır.

Remzi: Ayşe'nin kocasıdır. Vatanına bağlı ve yiğit mert bir delikanlıdır. Aynı zamanda hem yardımsever hem de çok dürüsttür.

Çoban Seyd Ali: Remzi'nin babasıdır. Yalan söylemekten kaçınan dürüst bir adamdır. Hastalanan hayvanlara da sürekli yardım eden Seyd Ali, az konuşan bir adamdır.

Sabri: Seyd Ali'nin diğer oğludur.

Enver: 30 yaşlarında bir Tatar'dır. Kuvvetli ve cesurdur. Aynı zamanda ileri görüşlü bir adamdır.

Çilingir: Köyün önde gelenlerinden biridir. Oldukça sabırsız bir adam olduğu için her olayda kendini gösterir. Rusların esas niyetlerini bilen ve vatanına bağlı bir adamdır.

İvan: Köye genç yaşında gelen İvan Rus bir işçidir. Romanda kötülüğü temsil etmektedir. Eline güç geçtiğinde köylüye zulmetmekten hiç çekinmez.

Kala Mala: Kirli ve ayyaş bir Rus işçidir. İvan'ın babasıdır.

2.3. Anlatım Tarzı ve Dil

Cengiz Dağcı, "Onlar da İnsandı" romanını da diğer eserleri gibi Türkiye Türkçesiyle yazmıştır. Eserde yalın ve akıcı bir dil kullanmıştır. Anlatım tarzı, okuyucuyu doğrudan olayların içine çekmekte ve karakterlerle empati kurmasını sağlamaktadır. Dağcı'nın betimlemeleri, Kırım'ın doğal güzelliklerini ve savaşın yıkıcı etkilerini canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Yazar, tarihî olayları anlatırken kişisel ve duygusal anekdotlarla hikâyeyi zenginleştirmiştir.

"Onlar da İnsandı" romanı, Türkiye Türkçesi ile yazılmıştır ancak yazarın romanda kullandığı -teze konu olan- deyim ve atasözleri kimi zaman Kırım Türkçesini yansıtmaktadır. Bu durum da "Onlar da İnsandı" romanını Türkiye Türkçesi ile Kırım

Türkçesi arasındaki benzerlikleri anlamak açısından eşsiz bir rehber hâline getirmektedir. Bu yüzden roman, sadece dönemin toplumsal olaylarını ve Kırım halkının yaşadıklarını anlamak açısından değil aynı zamanda Türkiye Türkçesi ile Kırım Türkçesinin benzerliklerini karşılaştırma açısından da çok değerli bir kaynaktır.

2.4. Onlar da İnsandı Romanının Özeti

Roman, Yalta'ya bağlı Kızıltaş köyünde geçmektedir. Kızıltaş köyünün toprakları verimli, halkı da ata mirası topraklarına son derece bağlı insanlardır.

Bekir, Kırım'da Kızıltaş köyünde yaşayan, toprağına, memleketine ve hayvanlarına bağlı dürüst ve saf düşünceli bir adamdır. Köyde kızı Ayşe ve eşi Esma ile birlikte yaşamaktadır. Kızı Ayşe artık evlilik yaşına gelmiş bir genç kızdır ve içten içe Remzi'ye âşıktır.

Bekir, çok sevdiği ineği Macik doğum yapacağı için ineğini alıp yakın köylerden birine gitmiştir. Bekir kendi köyünde tütün ekmektedir ve Macik'in doğuracağı buzağı ile birlikte tarlasını sürmeyi ve işleri kolaylaştırmayı heyecanla beklemektedir. Kızıltaş köyünde tütün zamanı yaklaşmaktadır. Ancak ailesi sadece üç kişi olduğu için işlerin yetişememe ihtimalinden dolayı da oldukça endişelidir. İşler oldukça da yavaş gitmektedir.

Bekir, yolda Enver ile karşılaşır. Enver, Remzi'nin akrabasıdır. Kendi aralarında sohbet ederlerken Enver Ayşe'nin yaşını sorar. Aynı zamanda da Remzi'yi över. Bekir biraz bozulsa da Enver Seyd-Alilerin ne kadar düzgün bir aile olduğunu, Remzi'nin de gelip evlilik derdini kendisine açtığını anlatır.

Bekir içten içe Enver'e epey kızmıştır. Çünkü her ne kadar kızının evlilik çağı gelse de ondan ayrılmak, onun bir gün evlenip evden gideceğini düşünmek istememektedir. Seyd-Aliler ise olur olmaz kimselerden değildiler. Zaten öyle olur olmaz tek kişi yoktur köyde. Kızını isterlerse nasıl reddedecektir? Bekir, bu düşüncelerle birlikte köyüne dönüş yolundayken yolda biri genç biri yaşlı iki Rus ile karşılaşır. Bu Rusların üstü başı perişan hâldedir ve aç oldukları da her hâllerinden bellidir. Ancak her ne kadar perişan görünseler de Bekir kötü düşüncelere dalar. Çünkü Rusların topraklarını ellerinden almaya geldiğini düşünmüştür.

O dönemlerde civar köylerin neredeyse tamamında Ruslar, köylünün toprağını elinden almıştır. Stalin'in Kırım'a getirdiği kolhoz sistemi ile birlikte de köylü kendi toprağında köle hâline getirilmiş, durum iyice kötüye gitmiştir. Ancak kolhoz sistemi

henüz Kızıltaş köyüne uğramamıştır. Çünkü bir sistemi getirebilmek için önce oraya varmak gerekmektedir. Kızıltaş köyüne ise gelen yol yoktur.

Rusları görünce topraklarını almaya geldiklerini düşünen ve korkan Bekir, kızı Ayşe'yi konuşması ve gerçek niyetlerini anlaması için Rusların yanına göndermiştir. Ayşe geldiğinde babasına durumu anlatmıştır. Bunlar, baba oğuldurlar. İkisi de zavallı kimselerdir. Rusya'nın içinden gelmekte ve köylerde iş aramaktadırlar. Bekir, bu insanların eskiden, Rusya'da kıtlık ve açlık olduğu zamanlarda da geldiklerini, bir iki ay çalışıp, biraz para kazanıp sonra yine geldikleri gibi sessizce memleketlerine döndüklerini anımsamıştır. Son on senedir köylerinde hiç böyle insanlar görmediğini fark eden Bekir, demek ki Rusya'da yine durumlar kötü diye düşünmüştür. Köy halkı Ruslara karşı çok ön yargılı olsa da Bekir bu iki Rus'a acımıştır. Üstelik tütünler için de birilerinin desteğine ihtiyacı olduğunu da düşünerek onlara kalacak yer ve iş vermiştir. Onları 2-3 hafta çalıştırarak işlerini yoluna koymayı düşünmüştür.

Rusların Bekir'in yanında yerleşmelerini köylüler soğuk karşılamışlardır. Ama Bekir'in durumunu, yardımsız başa çıkamayacağını bildikleri için bu duygularını başlarda Bekir'den gizlemişlerdir. Zaten Bekir, Rusları iki hafta için çalıştıracak değil midir? Ama yine de birçoğu, Bekir'e gücenmiştir. Hele çoban Seyd-Ali, oğulları ve Enver. Çünkü sıkıntılı zamanlarında Bekir'in yardımına ilk koşanlar onlardır.

Bir akşamüstü, çoban Seyd-Ali, Enver'e şöyle demiştir:

- Bekir bizim yardımımızı münasip görmedi de gitti dünyanın bilmem hangi köşesinden nenin nesi bir Kala Mala buldu, getirdi!

Enver, Bekir'den yana çıkmak istemiş ama Seyd-Ali onu susturmuştur:

- Boşuna konuşma! Bu toprak Müslüman toprağıdır; gavur memleketinden gelen ağaç, kök tutmaz burada!

Birkaç gün sonra Battal'ın Enver bu konuşmayı Bekir'e tekrarladığı zaman, Bekir çoban Seyd-Ali'den çok Enver'e kızmıştır. Ama evine dönerken yol boyu çoban Seyd-Ali'nin sözlerini derin derin düşünmüştür. Bu sözleri birkaç defa içinden tekrarlamıştır: "Gavur memleketinden gelen ağaç, kök tutmaz Müslüman toprağında.. Bekir bizim yardımımızı münasip görmedi." (Dağcı, 1998: 95).

Rusların gelmesi ile birlikte Bekir'in tarladaki işleri epey rahatlamıştır. Ancak evde bazı şeyler aksamaya başlamıştır. Köyde de pek çok talihsizlik yaşanmaktadır. Aynı zamanda Bekir'in çok sevdiği ineği Macik de epey hastalanmıştır.

Seyd-Ali, Bekir'in ineği Macik'i iyileştirir. Bekir'in eşi Esma başlarına gelenlerin Ruslar yüzünden olduğunu, onların uğursuzluk getirdiğini düşünmektedir. Bu düşüncesini Bekir'e de söylemiş, Rusları hem evlerinden hem de tarlalarından göndermesini istemiştir. Ancak tarladaki işlerin rahatladığını düşünen Bekir, Rusları göndermek istememektedir.

Köy halkı Bekir'in bu tutumuna çok kızmaktadır. Rusların kendi halklarına neler yaptığının bilincinde olan halk, bu iki Rus'u kendi köylerinde görmek istememektedir. Aynı zamanda Kızıltaş köyüne doğru bir yol çalışması başlamıştır ve yol, yavaş yavaş köye doğru yaklaşmaktadır. Yol çalışmalarının devam etmesiyle birlikte köye Ruslar da gelip gitmeye başlamış ve köyde hırsızlık olayları yaygınlaşmıştır.

İvan, her ne kadar Bekir'in çok desteğini görse de Türklere karşı içten içe kinlidir. Çünkü kendisini ve babasını bu durumlara düşürenlerin Türkler olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda Bekir'in kızı Ayşe'ye karşı da içten içe bir şeyler hissetmeye başlamıştır.

Bir süre sonra Bekir tarlasında iki Rus görmeye başlar. Bu Ruslar tarlaya gidip gelmektedirler. Bekir bu adamlardan epey endişelenir. Bir gün bu Ruslar tarlayı ölçer. Bekir adamların tarlasını elinden alacaklarını düşünmüştür ama kararlıdır. Ne olursa olsun toprağını Ruslara vermeyecektir, bu konuda nettir.

Bu iki adam bir gün Bekir'e Kuşkaya tepesini tarlasına yıkacaklarını söylemişlerdir ama Bekir asla onlara inanmamıştır.

Ayşe ve Remzi içten içe birbirlerini sevmeye devam ederler. Ancak İvan da karşılıksız bir şekilde Ayşe'yi sevmektedir. İvan, aşkının karşılıksız olmasına derin bir öfke duyar. Bir gün Bekir'in köyde olmamasını fırsat bilerek Ayşe'ye zorla sahip olmak ister, bunu yapamayacağını anlayınca da Ayşe'yi döver.

Ayşe çok korkmuştur. Korkudan sesini çıkaramaz ama artık o evde kalmak da istemez. Elinden bir şey gelmediğini fark eden Ayşe, annesini ikna ederek babasının Remzi'yle evlenmesine ikna olmasını sağlamıştır.

Ayşe, Remzi ile evlenmiştir ve Seyd-Alilerin evine yerleşmiştir. Bu sırada İvan da artık köyde epey güçlenmiştir. Köye yavaş yavaş çok sayıda Rus gelip gitmeye başlamıştır.

İvan bir gün eve otomobille ve yanında Rus komiseri ile gelir. Ruslar, artık iyice köye yerleşmiş, Türklere zulmetmeye ve suçsuz Türkleri kendi yaptıkları hapishaneye atmaya başlamıştır.

Bir gün köyde deprem olmuş ve bu depremden dolayı hapishanenin duvarı yıkılmıştır. Duvar yıkılınca Türkler hapishaneden kaçmıştır.

Deprem esnasında Bekir'in evinin duvarı da yıkılmıştır. Kala Mala ise duvarın altında kalarak vefat etmiştir.

Kala Mala'nın ölümünden sonra İvan kötülüklerine daha da arttırarak devam etmiştir.

Ayşe hamiledir ve Remzi İvan'ın bir oyunu sonucunda, Bekir ile birlikte Kala Mala'nın vefat ettiği yere giderken kaza geçirerek vefat etmiştir. Bunun üzerine Ayşe evine geri dönmüştür.

Yol çalışmaları artık bitmeye başlamıştır. Köye pek çok Rus gelmiş; bunlar, evleri dükkânları yağmalamaya, köyde huzur bırakmamaya başlamışlardır. Köyde sürekli hayvanlar ve mallar çalınmaktadır.

Bekir içten içe kendini çok suçlu hissetmektedir. Perişan hâllerine acıyıp sahip çıktığı bu iki Rus, köylerine uğursuzluk getirmiştir.

Bekir düşünceli bir hâlde yürürken daha önce Kuşkaya tepesini tarlasına yıkacaklarıyla tehdit eden Rusları görür. Ellerinde dinamit vardır ve gerçekten de dediklerini yapmak üzeredirler. Bekir, gözünü karartmış ve canı pahasına toprağını korumaya karar vermiştir. Ancak ne yazık ki dinamitlerin patlattığı kayaların altında kalarak vefat etmiştir.

Doğumu yaklaşan Ayşe, babasının ve eşinin vefatından sonra annesi Esma ile yaşamaktadır. Ancak doğum zamanı yalnız kalmamak için annesi ile birlikte Seyd-Ali'nin evine yerleşmişlerdir.

Artık köyün etrafı tamamen Ruslarla çevrilmiş, köydeki çoğu Türk öldürülmüş, kalanlar da tek tek hapse atılmaya devam etmektedir. Ayşe çocuğunu böyle bir ortamda doğurmuştur.

Ruslar, kalan Türkleri köyden sürmek için hepsini köy meydanında toplamıştır. Boyun eğmeyenler öldürülmüştür. Kalanlar da sürgün edilmiştir. Kızıltaş artık Rusların olmuş ve boş evlere Ruslar yerleştirilmiştir.

Roman, adını son paragraftan almıştır. Cengiz Dağcı romanını şu sözlerle bitirir:

"Evet, onlar da insandır! Pavlenko'lar, İvan'lar, Kostyük'ler, Vasil Dimitroviç'ler, Stepan'lar. Belki bunu gülünç görecekler; ama nasıl görürlerse görsünler ben eserimi tekrar sakin bir dua ile bitirmek istiyorum. Romanımı kapatırken: 'Tanrım!' diyorum.

‘Onlar da insan! Acı onlara! Kendileri gibi, başkalarının da insan olduklarına inandır onları.’

Ötekiler, o hayvan gibi sürülüp götürülenler... Onlar da insandı!”

İKİNCİ BÖLÜM

DEYİMLER VE ATASÖZLERİ, TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRIM TÜRKÇESİ VE LEHÇELER ARASI AKTARIM

1. Deyimler ve Atasözleri

1.1. Deyimler ve İşlevleri

Dil, insanların düşüncelerini, duygularını ve bilgilerini birbirlerine aktardıkları en önemli araçlardan biridir. Dilin bu fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için sahip olduğu sözcükler, deyimler, atasözleri ve diğer dilsel unsurlar büyük önem taşır. Bu bağlamda, deyimler dilin zenginliğini ve ifade gücünü artıran özel yapı taşlarıdır (Yolcu, 2002: 4)

Deyim, bir dilin en özgün ve kendine has unsurlarından biridir. Genellikle bir olay, durum ya da duyguyu ifade etmek amacıyla kullanılan kalıplaşmış sözcük grubu olarak nitelendirebileceğimiz bu ifadeler, bireysel sözcüklerin anlamlarından bağımsız olarak, bütünlük içinde anlam kazanır ve çoğunlukla mecazi anlam taşır. Örneğin, "bal dök yala" deyimi, bir yerin çok temiz olduğunu anlatmak için kullanılır ancak tek tek sözcüklerin anlamlarından oldukça farklı bir anlam ifade eder.

Deyimler, bir dilin zenginliğini ve kültürel derinliğini yansıtan, dile renk ve canlılık katan önemli unsurlardır. Toplumsal normlar, değerler ve yaşam tarzlarına ait ipuçları bulmamızı sağlarken bir yandan da tarihî ve kültürel birikimin de taşıyıcısıdırlar (Mete, 2014: 1). Her toplumun kendine özgü deyimleri vardır ve deyimler o toplumun dilsel kimliğini oluşturur. Aynı zamanda deyimler kuşaktan kuşağa aktarılarak kültürel sürekliliği de sağlar.

Deyimler, iletişimi kolaylaştıran, düşünceleri daha etkili ve çarpıcı bir biçimde ifade etmeyi sağlayan ve aynı zamanda dilin anlatım gücünü artıran unsurlardır (Mete, 2014: 3). Bu yapılar, günlük yaşamdan edebî eserlere kadar geniş bir yelpazede kullanılır.

Kısacası, deyimler, dilin ve kültürün en canlı ve dinamik unsurlarından biri olarak, insan deneyimlerinin ve toplumsal yaşantının dildeki yansımalarını içerir.

Tüm dillerde deyim yapılarına başvurulduğu görülür. Türk dili de deyimler bakımından zengin bir dildir. İnsan toplulukları kendi dillerini geliştirirken sözcüklerin

yanında hazır söz öbekleri de oluşturur. Deyimler de bir dilde anlatımı daha güçlü hâle getirmek için kullanılan hazır sözcük öbekleri arasındadır.

Bir dilde anlatımı daha güçlü hâle getirmek için kullanılan deyimlerin dilin gereksinimleri doğrultusunda zaman içerisinde ortaya çıktıkları görülür. Bu kalıplaşmış yapılar bir anlam bütünlüğü de yaratırlar (Mete, 2014: 3).

Nesilden nesle devredilen deyim yapılarının çok çeşitli olduğu ve zamanla değişikliklere uğradığı da fark edilir. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden beri Türk yazılı metinlerinde deyimlerin izlerini sürmek mümkündür. Bazı deyim yapıları, dilin tarihî devirlerinden itibaren değişikliklere uğrayarak günümüze kadar ulaşabilmişlerdir.

Deyimleri açıklarken kullanılan çok sayıda tanım mevcuttur. Bu tanımların ortak özelliklerine bakıldığında; deyimi oluşturan sözcüklerden en az birinin gerçek anlamının dışına çıkarak kullanılması ve bazı durumlarda ise mantık dışına çıkan bir durumun oluştuğu görülür.

Deyimin söz öbekleri hâlinde kalıplaşmış olması, kullanıldığı zaman sözü ilgi çekici hâle getirmesi, anlatımın gücünü arttırması ve en az iki sözcükten oluşması gibi özellikler dikkat çeker. Tüm bu özelliklere sahip olan deyimlerin süreç içerisinde dilin gereksinimleri oranında üretilip kullanılacağı da öngörülebilir (Mete, 2014: 3).

1.1.1. Deyimlerin Özellikleri Nelerdir?

Bu bölümde deyimlerin özellikleri, Türk Dil Kurumu çevrim içi Türkçe Sözlüğü'nden (https://sozluk.gov.tr/) ve Ahmet Turan Sinan'ın (2009) "Deyimlerin Yapısı Değişir mi?" adlı çalışmasından yararlanılarak açıklanmıştır.

Bir söz öbeğinin deyim olduğunu anlamak için deyimlerin özelliklerini bilmek gerekir. Deyimler, dilin estetik ve kültürel derinliğini yansıtan, kalıplaşmış ve mecaz anlam içeren yapılardır.

Bireysel akımların anlam değişimi, toplumsal deneyimler aracılığıyla dolaylı ve ortalama bir ifade gücüne sahiptir. Buna karşın, yapısal olarak kalıplaşmış biçimler, bağlantıların yerlerinin kesinliği nedeniyle esneklik göstermez. Bu tür kalıplarda, eş anlamlı kelimelerin bile bire bir değiştirilmesi anlamın bozulmasına yol açar. Anlamsal açıdan ise deyimler, çoğu zaman mecaz içerir ve gerçek anlamlardan uzaklaşarak, belirli bir durum ya da olguyu soyut bir şekilde tasvir eder. İşlevsel olarak anlatıma derinlik, akıcılık ve etkileyicilik katan deyimler, aynı zamanda toplumsal bellek ve kültürel

dönüşümün aktarımında da önemli bir rol oynar. Bu bölümde deyimlerin özellikleri madde madde incelenecektir.

1.1.1.1. Kalıplaşmış Yapı

Sabit Sözcük Dizilişi

Deyimlerin tamamı belirli bir sözcük dizilişine sahiptir ve bu diziliş değiştirilirse deyim de anlamını yitirir. Örneğin "bal dök yala" deyimi, bir yerin çok temiz olduğunu anlatan deyimdir ve sözcüklerin dizilişi değişirse deyimin de anlamı bozulur.

Deyimlerin sahip olduğu bu sabit yapı, deyimlerin dilde kalıcı ve tanınabilir olmasını sağlar (Sinan, 2009: 3-4).

Değişmezlik

Deyimler, genel olarak dilde kalıcıdır. Zamanla lehçeler arasında değişime uğrasalar da aynı lehçe içerisinde değiştikleri görülmez. Dilin yapısının değişmesine rağmen aynı kalıplarla kullanılmaya devam eder. Deyimlerin sahip oldukları bu özellik, tarih boyunca kültürel bir miras olarak korunmalarını sağlayan en önemli özelliklerden biridir (Sinan, 2009: 3-4).

1.1.1.2. Mecaz Anlam

Dolaylı Anlatım

Deyimler, genel olarak bir olayı doğrudan anlatmak yerine dolaylı biçimde ifade ederler. Bu dolaylı anlatım, deyimlerin anlatımdaki etkisini artırır ve ifade edilmek istenen durum ya da duygunun daha çarpıcı bir şekilde iletilmesini sağlar.

Örneğin "kafayı yemek", aklını kaçırmak anlamına gelen bir deyimdir; akıl sağlığı ile ilgili bir durumu ima eder. Bu deyimi kullanan bir kişi, dolaylı bir yoldan aklını kaçıracak kadar endişelendiğini ifade eder.

İmaj Yaratma

Deyimlerin bir diğer özelliği de ifade ettikleri mecaz anlamlar ile zihinlerde güçlü imajlar yaratmasıdır. Bu imajlar, deyimin anlamının daha kolay kavranmasını ve akılda kalıcı olmasını sağlar. Örneğin, "göz boyamak" deyimi, birini aldatmak ya da yanıltmak anlamında kullanılır ve gözle alakalı bir imaj yaratır.

1.1.1.3. Kültürel Bağlam

Kültürel Değerler

Deyimler, bir toplumun kültürel değerlerini ve geleneklerini yansıtan söz öbekleridir. Tüm deyimler, kullanıldığı toplumun yaşam tarzı, inançları ve değerleri hakkında ipuçları verir.

Tarihî Birikim

Deyimler, bir toplumun tarihî birikiminin parçaları arasında yer alır. Geçmişten günümüze aktarılan tüm deyimler, tarih boyunca yaşanagelen olaylar ve toplumun geçirdiği değişimler hakkında bilgi verir. Bu sebeple de deyimler, dilin tarihî gelişimini anlamak için oldukça önemli bir kaynaktır.

1.1.1.4. Anlam Yoğunluğu

Kısa ve Öz İfade

Deyimler, genel olarak kısa ve öz sözcüklerden oluşur. Az sayıda sözcük ile derin ve kapsamlı bir anlamı ifade ederler. Örneğin, "sudan çıkmış balık gibi" deyimi, kısa ve öz bir sözcük öbeğidir. Ancak daha uzun ve derin bir anlamı ifade eder. Bu deyim, kendini bir durumda yabancı ve çaresiz hissetmek anlamına gelir.

Anlam Derinliği

Deyimler, kısa söz öbekleri olsa da genel olarak derin bir anlam taşırlar ve karmaşık duygu ve düşünceleri basit bir şekilde ifade ederler. Bu anlam derinliği sayesinde deyimler, kullanıldıkları yerlerde daha etkili ve çarpıcı ifadelerin oluşmasını sağlarlar (Sinan, 2009: 5-6).

1.1.1.5. Eğitici Fonksiyon

Eğitici Değer

Deyimler, dil öğrenme sürecinin en önemli faktörleri arasında yer alır ve eğitici bir değer taşır. Bir dilin deyimlerini öğrenmek, dilin mecaz anlamlarını ve kültürel bağlamlarını daha iyi kavramak açısından oldukça önemlidir.

1.1.1. Örneklerle Deyim Analizi

Bir söz öbeğinin deyim olup olmadığını anlamak için kalıplaşmış yapıya, mecazi bir anlam içermesine, kültürel ve tarihî etkilerine, anlam yoğunluğuna ve eğitici-eğlendirici fonksiyonlarına dikkat edilmelidir. Bu özellikler, deyimleri diğer söz

gruplarından ayıran belirleyici ölçütlerdir. Deyimlerin bu özelliklerini bilmek, onları doğru ve etkili bir şekilde kullanmak ve anlamak açısından oldukça önemlidir.

"Elini taşın altına koymak"

• Kalıplaşmış Yapı: "Elini taşın altına koymak" şeklinde sabit bir yapıya sahiptir.

• Mecaz Anlam: Zor bir işe girişmek veya sorumluluk almak anlamında kullanılır.

• Kültürel Bağlam: Türk kültüründe zorluğun ve sorumluluğun paylaşılmasının önemini vurgular.

• Anlam Yoğunluğu: Kısa ve öz bir ifade ile derin bir anlam taşır.

"Kafayı yemek"

• Kalıplaşmış Yapı: "Kafayı yemek" şeklinde sabit bir kalıba sahiptir.

• Mecaz Anlam: Akıl sağlığını kaybetmek veya aşırı derecede sinirlenmek anlamında kullanılır.

• Kültürel Bağlam: Türk kültüründe akıl sağlığı ve duygusal tepkilerin önemini yansıtır.

• Anlam Yoğunluğu: Kısa bir ifade ile yoğun bir duygu durumu anlatır.

1.2. Atasözleri ve Kullanım Alanları

Dil, geçmişten günümüze toplumların edindikleri deneyim ve bilgilerin en önemli aktarıcılarından biridir. Nerede bir insan topluluğu varsa orada kültürel bir olgu vardır. Dil ise bu kültürel olgunun sonraki kuşaklara aktarılmasında bir köprü vazifesi görür.

Atasözleri, insanlık tarihinin en eski ve en kalıcı sözlü kültür ürünleri arasında yer alır. Kökenleri, yazının icadından önceki dönemlere kadar dayanır ve bunlar, yazının icadıyla birlikte evrim geçirmiştir (İ.İ. Enstitü, 2020: 1).

Farklı kültürlerde benzer temalar taşıyan ancak özgün niteliklere sahip atasözleri, toplumsal değerlerin ve deneyimlerin bir yansımasıdır. Modern dönemde, dijital çağın getirdiği olanaklar ve değişimler, atasözlerinin kullanımını ve evrimini etkilese de atasözlerinin kültürel mirasın korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamaya devam edeceği açıktır (İ.İ. Enstitü, 2020: 1).

Atasözlerinin kökeni incelendiğinde yazının icadından önceki dönemlere kadar uzandığı görülür. Henüz yazının olmadığı ve sözlü kültürün hâkim olduğu dönemlerde insanlar, tecrübelerini ve bilgilerini nesiller boyu sözlü bir şekilde aktarmışlardır.

Atasözleri bu dönemde, insanların günlük hayatlarını, doğa olaylarını, sosyal ilişkilerini ve toplumsal düzeni ifade etmek için geliştirdikleri kısa ve öz ifadeler olarak

ortaya çıkmıştır. Yazının icadı ve yaygınlaşması ile birlikte ise atasözleri de yazılı hâle gelerek aktarılmaya devam etmiş ve bu özlü sözler edebî eserlerde, resmî belgelerde ve günlük yazılarda kendine yer bulmuştur (İ.İ. Enstitü, 2020: 1).

Atasözleri, günlük hayattan eğitime, edebiyattan iletişime kadar geniş bir yelpazede kullanılır. Gündelik konuşmalarda, duyguların ve düşüncelerin kısa ve etkin bir şekilde ifade edilmesini sağlayan atasözleri, insanların birbirleri ile daha derin ve anlamlı iletişim kurmasını sağlar.

1.2.1. Atasözlerinin Kökeni ve Evrimi

Atasözlerinin kökeni, insanlığın ilkel toplumlar hâlinde yaşadığı dönemlere kadar uzanır. Bu dönemler yazılı dilin henüz gelişmediği ve deneyimlerin, bilgilerin ve kültürel değerlerin sözlü olarak aktarıldığı dönemlerdir. Bu nedenle de atasözlerinin toplumların kolektif hafızasının önemli bir parçası olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İlk atasözleri, günlük yaşamda karşılaşılan olaylar, doğa gözlemleri ve sosyal ilişkilerle ilgili pratik bilgileri içerir (Sertkaya, 2022: 1-2).

Antik toplumlara bakıldığı zaman atasözlerinin, genel olarak mitolojiler, efsaneler ve halk hikâyeleri ile beraber aktarıldığı görülür. Örneğin Sümerler, Mısırlar ve Yunanlar gibi eski uygarlıklar, atasözlerini dinî ve ahlaki öğretiler ile harmanlayarak gelecek kuşaklara aktarmıştır. Bu atasözleri, toplumsal düzeni koruma, ahlaki değerleri pekiştirme ve sosyal normları öğretme amacı taşımaktadır (Özdoğan, 2008: 12-15).

1.2.2. Yazının İcadı ile Atasözlerinin Evrimi

Yazının icat edilmesi, atasözlerinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Daha önceden kulaktan kulağa yayılan atasözleri, yazılı belgeler sayesinde kayıt altına alındı ve daha geniş kitlelere ulaşma fırsatı buldu. İlk yazılı atasözlerine MÖ 3. yüzyılda Mezopotamya'da rastlanır. Sümer tabletlerinde yer alan atasözleri, tarım, ticaret ve günlük yaşamla ilgili pratik bilgiler içerir (Özdoğan, 2008: 20-22).

Eski Mısır'da da atasözleri papirüs ismi verilen kâğıtlar üzerine yazılarak korunmuştur. Mısırlı bilge Ptahhotep'in yazdığı öğütler, o dönemin en bilinen atasözleri arasında yer alır. Aynı şekilde, eski Yunan ve Roma uygarlıkları da atasözlerini yazılı eserlerinde kullanmışlardır. Homeros'un destanları, Hesiodos'un "İşler ve Günler" adlı

eseri ve Latin yazar Seneca'nın öğütleri, bu dönemin atasözlerine en güzel örnekler arasındadır.

1.2.3. Türklerde Atasözlerinin Tarihî Gelişimi

Atasözlerinin kökenleri yazının icat edilmediği zamanlara dayanmaktadır.

Söyleneni bilinmeyen ve nesilden nesle sözlü bir şekilde aktarılan bu sözler, yazının icadı ile birlikte aktarımı daha kolay bir hâle gelmiştir.

Türkçede rastlanan ilk atasözü örnekleri Orhun Yazıtları, Divan-ü Lügati't-Türk, Dede Korkut Hikâyeleri gibi yazılı kaynaklarda karşımıza çıkar. Atasözlerinden bu eserlerde "sav" , "mesel" isimleri ile bahsedilir (Özkan, 2015: 30-33).

Divan edebiyatında "Pend-nâme"ler, halk şiirinde "nasihat destanları", atasözleri ile oluşur. Geçmişten günümüze pek çok yazar ve şair, anlatımlarına güç kazandırmak adına atasözlerinin gücünden yararlanmışlardır (Özkan, 2007: 150-155).

Anlatımı güçlendirmek için atasözlerinden yararlanma ilk kez Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'la denenmiş, daha sonraki yüzyıllarda Necâti, Nâbî, Sâbit, Sümbülzade Vehbî, İzzet Molla, Ziya Paşa ile Tanzimat dönemine kadar da devam etmiştir (Gökyay, 1984: 40-50).

Halk edebiyatında Hıfzı, Figânî , Güvahi, Levni, Gedayi, Mevcî, gibi pek çok şair de koşmalarında sık sık atasözlerinin gücünden yararlanmıştır. Özellikle 17. yüzyılda yaşamış olan Şerifî'nin "Atasözleri Destanı", en iyi örneklerden biridir (Akyüz, 2002: 75-78).

Türk atasözleri için sistemli biçimde ilk derlemeler, Tanzimat döneminde başlamıştır. Ancak daha önceki birkaç yazma eserin de büyük önem taşıdığı göz ardı edilemez. Bu derlemelerin en eski örnekleri, 15. yüzyıla dek uzanır. Fatih Millet Kütüphanesi ve Fransa'da Bib-liothèque National'de yer alan iki yazma, dikkat çeken örnekler arasında yer alır. Her iki yazmada yer alan atasözleriyle Dede Korkut Kitabı'nın başındaki sözler arasında yakın benzerlikler saptanmıştır (Gökyay, 2004: 102-105).

Bugüne kadar Türkçedeki atasözleri ile ilgili pek çok derleme yapılmıştır. En etkili derlemelerden bazıları şunlardır:

- En Eski Türk Savları - Ferit Birtek (1944)
- Edebiyatımızda Atasözleri - Dehri Dilçin (1945)
- Atasözleri - M. Nihat Özön (1956)
- Açıklamalı Atasözleri - Aydın Say (1992)

• Tarih Boyunca Türk Atasözleri - Aydın Oy (1972)

Bu örnekler dışında daha pek çok derleme yapılmıştır ancak bu derlemelerin genelinde atasözlerinin biçim ve kavram özellikleri, açıklama ve yorum değerleri üzerinde az durulduğu görülür.

İlk kez Ömer Asım Aksoy (1975), *Atasözleri ve Deyimler* adlı eserinde atasözlerini bilimsel açıdan değerlendirmeye çalışmış; biçim ve kavram özelliklerini, deyimlerden ayrıldığı noktaları örneklerle anlatmıştır.

Necmi Akyalçın'ın (2007) *Türkçe İkilemeler Sözlüğü* de ayrım konusuna değinen kapsamlı bir kaynaktır.

Kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelmeyi başaran, söyleyeni belli olmayan kalıplaşmış özlü sözler şeklinde karşımıza çıkan ve kendinden sonraki kuşaklara bir yol gösterici olma niteliği taşıyan atasözleri, sözlü edebiyatın kültürümüze kattığı "sav"ların ilk biçimleri şeklindedir. Savlar, Kaşgarlı Mahmud'un *Divân-ı Lûgat'it- Türk* adlı eserindeki açıklamalar arasında yer alır (Karahan, 2011: 48-51).

Sav terimi, İslâmiyet'in etkisiyle yerini "mesel" terimine bırakmıştır. Aslında misal getirme, örnek verme anlamına gelen "darb-ı mesel" ve bunun çoğulu durûb-ı emsâl sözleri, Türk edebiyatında atasözü anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Savlar'dan Kaşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lûgat'it Türk eserinde açıklamalar arasında bahsedilmektedir (Özkan, 2015: 35-37).

Türkiye'de ve Türklerin yaşadığı diğer topraklarda, kuşaktan kuşağa aktarılan 10.000'den fazla atasözü bulunur (Gökyay, 2004: 200-205).

1.2.4. Atasözlerinin Özellikleri

Bu bölümde, atasözlerinin özellikleri Türk Dil Kurumunun çevrim içi Türkçe Sözlüğü'nden ((https://sozluk.gov.tr/) ve Müşerref Öztürk Çetindoğan'ın (2017) "Atasözlerinin Kaynağı, Özellikleri ve Geleneksel Türk Tiyatrosunda Kullanımı Üzerine Bir İnceleme" adlı çalışmasından yararlanılarak açıklanmıştır.

Atasözleri, bir toplumun ortak belleğinin göstergesi olan söz dizimleridir. Toplumların kültürel belleğinin taşıyıcısı olması ile yüceltilen atasözleri, halkın sözü olarak kabul edilmektedir.

Nesilden nesile aktarılan bu sözler, öğretici, ders verici ve uyarıcı işleve sahiptirler. İnsanın sosyal çevresiyle ve toplumla olan ilişkisini konu edinen bu kalıplaşmış sözler, ruhbilim, eğitbilim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak, folklor gibi birçok konuyu ilgilendiren

ve birçok yönden inceleme konusu edilmeye değer olan ulusal varlıklar olarak kabul edilmektedir. Atasözleri deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından oldukça önemli dil yapılarıdır.

Bir söz öbeğinin atasözü olduğunu anlayabilmek için atasözlerinin özelliklerini biliyor olmak gerekir. Peki, atasözlerinin özellikleri nelerdir?

1.2.4.1. Kısa ve özlü olma

Atasözlerinin en belirgin özelliği, kısa ve özlü sözler olmalarıdır. Genel olarak birkaç sözcük ya da bir cümle ile ifade edilen atasözleri, kolayca hatırlanır ve kuşaktan kuşağa aktarılabilir.

Bu kısa ifadeler, karmaşık düşünceleri ve derin anlamları basit bir şekilde özetlemesi açısında günlük hayatta da sık sık kullanılır. Örneğin, "Gülme komşuna, gelir başına." atasözü, kişinin başkalarının sıkıntılarıyla alay etmemesi gerektiğini kısa ve net bir şekilde ifade eder.

1.2.4.2. Evrensellik ve Kültürel Olma

Atasözleri, evrensel temalar içerir fakat aynı zamanda her kültürün özgün değerlerini ve inançlarını da yansıtır. Pek çok atasözünün farklı dillerde ve kültürlerde benzer anlamlara sahip olduğu bilinir ancak her birinin içerisinde bulunduğu yerel toplumsal yapıya, coğrafi şartlara ve tarihî tecrübelere bağlı olarak kendine özgü nüansları vardır (Öztürk Çetindoğan, 2017: 4-5). Örneğin Türkiye Türkçesinde "ne ekersen, onu biçersin." atasözünün Türkmen Türkçesinde "Eken gülün güli, eken külün küli çıkar." olarak karşımıza çıkması bu duruma örnek gösterilebilir.

1.2.4.3. Ahlaki İçerik

Atasözlerinin, genel olarak ahlaki dersler ve toplumsal normlar barındıran didaktik bir yapısı vardır. Bu nedenle de atasözleri insanlara doğru ve yanlış davranışlar hakkında yol gösterir, ahlaki değerleri pekiştirir ve toplumsal düzenin korunmasına yardımcı olur.

Örneğin "İyi dost kara günde belli olur." atasözü, gerçek dostluğun zor zamanlarda ortaya çıktığını vurgular ve bireyleri dostluk ilişkilerini değerlendirirken bu prensibi göz önünde bulundurmaya teşvik eder (Öztürk Çetindoğan, 2017: 7).

1.2.4.4. Anlatım Gücü ve Estetik

Atasözleri, dilin estetik yönünü vurgulayan güçlü araçlardır. Söz oyunları, metaforlar, tezatlar ve diğer pek çok edebî sanat kullanılarak oluşturulan atasözleri, dilin zenginliğini ve güzelliğini ortaya koyma konusunda oldukça başarılıdır. Örneğin, "Gözden uzak olan gönülden de ırak olur." atasözü, fiziksel uzaklığın duygusal bağları zayıflatabileceğini estetik bir dille ifade eder (Öztürk Çetindoğan, 2017: 7).

1.2.4.5. Geçmiş Deneyimlerin Birikimi

Atasözleri, geçmiş deneyimlerin ve kolektif bilincin birikimini yansıtan özlü sözlerdir. Toplumların uzun seneler boyunca edindikleri tecrübeler, gözlemler ve bilgeler atasözlerinde somut bir hâle gelir. Atasözleri, geçmişten günümüze kültürel sürekliliği sağlar ve toplumsal hafızanın korunmasına da yardımcı olur.

1.2.4.6. Çeşitlilik ve Kapsayıcılık

Atasözlerinin çok sayıda olması, geniş bir konu yelpazesine sahip olmasını ve yaşamın hemen her alanıyla ilgili dersler içermesini sağlar.

Aile ilişkileri, dostluk, iş hayatı, doğa olayları, ahlaki değerler ve daha pek çok konu ile ilgili atasözleri bulunur. Bu kadar çeşitli olması, atasözlerinin toplumun her kesimine hitap edebilmesini ve geniş bir kitle tarafından benimsenmesini sağlar (Öztürk Çetindoğan, 2017: 8).

1.2.4.7. Kolay Hatırlanabilirlik

Atasözleri, ritmik yapıları ve kısa olmaları sayesinde kolayca hatırlanabilir. Bu özellik, atasözlerinin sözlü kültürde nesilden nesile aktarılmasını daha kolay hâle getirir.

1.2.4.8. Yerel ve Evrensel Bilgelik

Atasözleri, hem yerel hem de evrensel bilgelik taşıyan özlü sözlerdir. Yerel atasözleri, belirli bir kültürün özel deneyimlerini ve değerlerini yansıtır, evrensel atasözleri ise insanlığın ortak tecrübelerini ve derslerini dile getirir.

Bu çift yönlü bilgelik, atasözlerinin hem yerel hem de küresel düzeyde anlamlı ve değerli olmasını sağlar. Örneğin "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar." atasözü, yalancılığın kısa vadeli olup er ya da geç ortaya çıkacağına dair evrensel bir ders içerir ve hemen hemen her dilde bir karşılığı vardır.

1.2.4.9. Toplumsal Normları ve Kuralları Pekiştirme

Atasözleri, toplumsal normların ve kuralların pekiştirilmesi açısından da oldukça önemli bir rol oynar. Toplumun kabul ettiği davranış biçimleri, ahlaki değerler ve sosyal kurallar atasözleri aracılığı ile öğrenilir ve pekiştirilir.

1.3. Atasözleri ve Deyimler Birbirinden Nasıl Ayrılır?

İlk bakışta bir söz öbeğinin deyim ya da atasözü olduğu anlaşılamayabilir. Bu iki yapıyı birbirinden ayırmanın en pratik yolu kullanım şekline bakmaktan geçer.

Deyimler, genel olarak mecaz anlamda kullanılan ve bir durumu ya da olguyu daha etkili ve çarpıcı bir şekilde ifade etmek için kullanılan kalıplaşmış söz gruplarıdır. Örneğin "bir taşla iki kuş vurmak" deyimi, aynı anda iki işi birden başarma durumunu ifade etmek için kullanılır.

Atasözleri ise genel olarak öğüt verici nitelik taşıyan, halkın deneyimlerinden ve gözlemlerinden doğmuş, nesilde nesile aktarılagelmiş özlü sözlerdir. Örneğin "Damlaya damlaya göl olur." atasözü, küçük birikimlerin zamanla büyük sonuçlar doğurabileceği hakkında birikimin önemini vurgulayan bir öğüt niteliğindedir.

1.4. Deyimlerin ve Atasözlerinin Kültürel Bağlamdaki Rolü

Atasözleri ve deyimler, toplumsal tecrübelerin, gözlemlerin ve bilgeliklerin kuşaktan kuşağa birikerek dilde kalıplaşması sonucunda ortaya çıkmış söz öbekleridir.

Genel olarak kim tarafından söylendiği bilinmeyen bu ifadeler, toplumların ortak yaşantılarından, tarihî olaylardan, mitolojilerden ve gündelik yaşamdan beslenir.

İnsanlar, karmaşık düşünceleri ve uzun olayları basit ve akılda kalıcı bir biçimde ifade edebilmek adına atasözleri ve deyimlere başvurmuşlardır. Örneğin, tarım toplumlarında doğa gözlemlerine dayanan atasözleri yaygınken ticaretin yaygın olduğu toplumlarda ekonomik deneyimlerle ilgili deyim ve atasözleri gelişmiştir (Tüm, 2010: 3).

Atasözleri ve deyimler, başlangıçta sözlü kültürün bir parçası olarak ortaya çıkmış, yazının icadından sonra ise edebiyatın da önemli bir parçası hâline gelmiştir.

Her bir deyim ve atasözü, ortaya çıktığı dönemin ve toplumun izlerini taşıyarak kültürel bir miras olarak günümüze ulaşmıştır.

Bir toplumun kültürünü anlamanın en iyi yollarından biri, o toplumun kullandığı dili kavramaktan geçer. Çünkü toplumun felsefesi, sanatı, kültürü, edebiyatı, âdet ve

gelenekleri, düşünceleri daima dil ile bir bağlılık içerisindedir ve bu nedenle de dil, kültürün en büyük parçalarından biridir.

Toplum değerlerinin başka kültürler tarafından öğrenilmesi ya da kuşaktan kuşağa aktarım yapılabilmesi dil ile mümkündür. Bir dilin zenginliğinin belirtilerinden biri de o dildeki atasözleri ve deyimlerin çeşitliliğidir (Tüm, 2010: 3).

Deyimlerin ve atasözlerinin kökeni, insanlık tarihinin başlangıcına kadar dayanır. İlk yazılı belgeler itibariyle, bu tür ifadelerin kullanıldığı görülür.

Antik Yunan ve Roma dönemlerinde, filozoflar ve düşünürler, toplumun genel geçer doğrularını ve gözlemlerini ifade etmek için sık sık atasözlerine başvurmuşlardır. Orta Çağ'da, özellikle anonim halk edebiyatında ve masallarda deyim ve atasözlerine sıkça rastlanır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, atasözleri ve deyimler halk arasında oldukça yaygın bir şekilde kullanılmış, edebî eserlerde de sıklıkla yer bulmuştur.

Divan edebiyatında ve halk şiirinde, bu tür ifadelerle zenginleştirilmiş anlatımlar görülmektedir. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde ise deyim ve atasözleri halkın günlük dilinde, edebiyatta ve basın yayın organlarında yer almaya devam etmiştir.

1.4.1. Toplumsal Bellek ve Kimlik

Deyimler ve atasözleri, bir toplumun ortak belleğini ve kimliğini şekillendiren söz öbekleridir. Bu ifadeler, toplumun ortak deneyimlerini, inançlarını ve değerlerini yansıtır.

Örneğin, Türk kültüründe sıkça kullanılan "Ateş düştüğü yeri yakar." atasözü, kişinin yaşadığı acının ve zorluğun en çok onu etkilediği gerçeğini ifade eder. Bu tür ifadeler, bireylerin toplumsal deneyimlerini ortak bir dilde paylaşmasını sağlar (Tüm, 2010: 3).

1.4.2. Eğitim

Deyimler ve atasözleri, kuşaklar arası bilgi ve değer aktarımında önemli bir role sahiptirler. Çocuklar, ailelerinden ve çevrelerinden duydukları deyim ve atasözleriyle büyür, bu sayede toplumun değerlerini ve normlarını öğrenirler.

Eğitim sisteminde de sıkça kullanılan bu ifadeler, öğrencilerin dil becerilerini geliştirirken aynı zamanda toplumsal değerleri içselleştirmelerine yardımcı olur.

1.4.3. Dil ve İletişim

Deyimler ve atasözleri, dilin zenginliğini ve ifade gücünü arttıran unsurlardır. Bir durumu ya da duyguyu anlatırken, tek bir deyim ya da atasözü, uzun açıklamalara gerek kalmadan durumu özetleyebilir.[5]

Örneğin "saman altından su yürütmek" deyimi, gizlice ve fark ettirmeden iş çevirmeyi ifade eder ve bu durumun anlaşılması için uzun açıklamalar yapmaya gerek kalmadan durumu özetler. Bu tür ifadeler, iletişimi daha etkili ve akılda kalıcı hâle getirir (Tüm, 2010: 3).

1.4.4. Kültürel Farklılıklar ve Evrensellik

Her kültürün kendine ait deyimleri ve atasözleri mevcuttur, ancak pek çok deyim ve atasözü evrensel temalar içerir. Örneğin, "Zaman su gibi akıp geçiyor." ifadesi, farklı dillerde ve kültürlerde benzer şekillerde kullanılır.

Bu durum, insanlığın ortak deneyimlerini ve duygularını yansıtır. Ancak bazı deyim ve atasözleri kültürel bağlamlara özgüdür ve yalnızca o kültürde tam anlamıyla anlaşılabilir. Bu, kültürel çeşitliliğin ve zenginliğin bir göstergesidir (Tüm, 2010: 4).

1.4.5. Kültürel Etkileşim ve Değişim

Küreselleşme ve kültürel etkileşimler, deyim ve atasözlerinin de değişime uğramasına sebep olur. Farklı kültürlerin bir araya gelmesiyle, bazı deyim ve atasözleri evrenselleşirken bazıları ise unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Modern iletişim araçları ve sosyal medya, bu ifadelerin hızlı bir şekilde yayılmasını sağlar, ancak aynı zamanda kültürel özgünlüğün korunması için de çaba gösterilmelidir.

2. Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesi

2.1. Lehçe Nedir?

Lehçe, bir dilin tarihî süreçte farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte, diğer dillerden etkilenerek ve zamanla değişerek ortaya çıkan büyük kollardır. Lehçeler, dillerin zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtan oldukça önemli unsurlardır. Türk lehçeleri,

[5] Dilin yalnızca iletişim aracı değil aynı zamanda bir milletin dünya görüşünü yansıtan kültürel bir yapı olduğu yönündeki kuramsal yaklaşımlar için bk. Gaçev, G. D. (1988). *Millî Dünya İmgeleri*. Moskova: Sovetskiy Pisatel; ayrıca bk. Gaçev, G. D. (1995). *Millî Dünya İmgeleri: Kosmo-Psikho-Logos*. Moskova: Sovetskiy Pisatel.

geniş coğrafi alanda konuşulması ve tarih boyunca farklı kültürel etkiler altında kalmaları sebebiyle büyük bir çeşitlilik ve zenginlik gösterir (Akar, 2010: 1)

Lehçelerin incelenmesi, dilin ve konuşan toplumların tarihini, kültürünü ve sosyal yapısını anlamak açısından oldukça önemlidir. Bu sebeple de lehçelerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması, kültürel mirasın devamlılığı için büyük önem taşır.

Atasözleri ve deyimler toplumların kültürel miraslarının en önemli parçaları arasında yer alır. Her bir atasözü ve deyim, ortaya çıktığı dönemin sosyo-kültürel yapısını, değerlerini ve hayat tarzını yansıtır. Türk lehçeleri incelendiğinde de atasözlerinin yüzyıllar boyunca varlığını koruduğu ve değişerek günümüze kadar geldiği görülür.

Türk lehçeleri, geniş bir coğrafyaya yayılmış ve köklü bir geçmişi olan kollardır. Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Uygurca gibi pek çok lehçe, ortak bir kökenden gelir. Bu lehçeler arasında toplumların kullandıkları atasözleri de zamanla değişime uğramış olsalar da temelde hepsi ortak bir kültürel zenginliğin parçasıdır (Akar, 2010: 4)

2.1.1. Lehçelerin Özellikleri

• Coğrafi Dağılım: Lehçeler, genellikle belirli coğrafi bölgelerde konuşulur. Aynı dilin farklı lehçeleri, o dilin konuşulduğu geniş coğrafi alanlarda farklılık gösterebilir.

• Sosyal ve Kültürel Etkenler: Lehçeler, konuşan toplumların sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtır. Aynı dilin farklı lehçeleri, farklı sosyal sınıflar, yaş grupları veya meslek grupları arasında değişiklik gösterebilir (Karahan, 2010: 80-135).

• Fonetik Farklılıklar: Lehçeler arasında telaffuz farklılıkları sıkça görülür. Aynı sözcük, farklı lehçelerde farklı şekillerde telaffuz edilebilir. (Karahan, 2010: 80-135)

• Sözcük Dağarcığı: Lehçeler, sözcük dağarcığı açısından da farklılık gösterebilir. Bazı sözcükler belirli bir lehçede kullanılırken diğerinde kullanılmayabilir veya farklı anlamlara gelebilir (Karahan, 2010: 80-135).

• Gramer Farklılıkları: Lehçeler, dil bilgisi kuralları açısından da farklılık gösterebilir. Farklı lehçelerde, cümle yapıları ve söz dizimi kuralları değişiklik gösterebilir. (Karahan, 2010: 80-135)

2.1.2. Lehçelerin Önemi

• Kültürel Kimlik: Lehçeler, konuşan toplulukların kültürel kimliğinin önemli bir parçasıdır. Her lehçe, o topluluğun tarihini, geleneklerini ve değerlerini yansıtır.

• Dil Çeşitliliği: Lehçeler, bir dilin zenginliğini ve çeşitliliğini artırır. Farklı lehçeler, dilin esnekliğini ve adaptasyon yeteneğini gösterir.

• Edebiyat ve Sanat: Birçok edebî eser, belirli lehçelerde yazılmıştır ve bu eserler, o lehçenin özelliklerini ve güzelliklerini yansıtır (Akar, 2010: 4)

2.1.3. Türk Lehçeleri

Türk dili, geniş bir coğrafyada konuşulan ve birçok lehçeye sahip bir dildir. Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Uygurca gibi birçok lehçe, Türk dili ailesinin bir parçasıdır. Bu lehçeler, tarih boyunca birbirlerinden etkilenmiş, ancak zamanla kendi özelliklerini geliştirerek farklılaşmıştır (Koraş, 2007: 2)
Koraş'a göre Türk lehçeleri şu şekildedir:

• Türkiye Türkçesi: Türkiye'de konuşulan lehçedir ve en yaygın Türk lehçesidir. Standart formu, eğitim ve medya gibi resmî alanlarda kullanılır.

• Azerbaycan Türkçesi: Azerbaycan'da konuşulan bir lehçedir. Türkiye Türkçesi ile büyük oranda anlaşılabilirlik gösterir ancak sözcük dağarcığı ve telaffuz farklılıkları vardır.

• Kazakça: Kazakistan'da konuşulan bir lehçedir. Diğer Türk lehçelerinden farklı fonetik ve gramer özelliklerine sahiptir.

• Kırgızca: Kırgızistan'da konuşulan bir lehçedir. Kazakça ile benzerlikler gösterse de kendine özgü özellikleri vardır.

• Özbekçe: Özbekistan'da konuşulan bir lehçedir. Farsça ve Arapçadan etkilenmiş sözcükler barındırır.

• Uygurca: Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde konuşulan bir lehçedir. Türk lehçeleri ailesinin en doğudaki temsilcilerindendir.

• Türkmen Türkçesi: Türkmenistan'da konuşulan bir lehçedir. Oğuz Türkçesinin diğer lehçelerinden farklılıklar taşır.

• Gagavuz Türkçesi: Moldova ve Ukrayna'nın Gagavuzya bölgesinde konuşulur.

• Horasan Türkçesi: İran'ın Horasan bölgesinde konuşulan bir lehçedir. Türkiye Türkçesinden bazı sözcüklerle farklılık gösterir.

• Tatar Türkçesi: Rusya'nın Tataristan bölgesinde konuşulur. Tatar Türkçesi, Kıpçak grubu içinde yer alan bir Türk lehçesidir. Tataristan dışında Başkurtistan, Ural bölgesi ve bazı Orta Asya cumhuriyetlerinde de konuşulmaktadır.

• Başkurt Türkçesi: Başkurtistan bölgesinde konuşulur. Tatar Türkçesi ile benzerlik gösterir, ancak farklı ses değişimleri içerir.

• Nogay Türkçesi: Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesinde konuşulur. Kıpçak grubundandır ve Nogay halkının dilidir.

• Karaçay-Balkar Türkçesi: Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesinde konuşulur. Karaçay ve Balkar halkları tarafından kullanılır.

• Kumuk Türkçesi: Dağıstan bölgesinde konuşulur. Kıpçak lehçesindendir ve özellikle Kumuk halkı tarafından konuşulur.

• Karakalpak Türkçesi: Özbekistan'ın Karakalpakistan bölgesinde konuşulur. Kazak Türkçesi'ne yakın bir lehçedir.

• Yakut (Saha) Türkçesi: Rusya'nın Saha Cumhuriyeti'nde (Yakutistan) konuşulur. Sibirya'nın en büyük Türk topluluğunun dilidir. Diğer Türk lehçelerinden oldukça farklıdır.

• Dolgan Türkçesi: Sibirya'da, özellikle Rusya'nın kuzeydoğusunda konuşulur. Yakutçaya yakın olmakla birlikte kendi dil özellikleri vardır.

• Çuvaş Türkçesi: Çuvaşistan bölgesinde konuşulur. Türkçenin en eski dallarından biri olan Çuvaşça, diğer Türk lehçelerinden köken bakımından ayrılır ve farklı bir yazı sistemine sahiptir.

• Halaç Türkçesi: İran'ın Halaç bölgesinde konuşulur. Bu lehçe, diğer Türk dillerinden oldukça farklıdır ve Farsçadan yoğun etkilenmiştir.

• Kırım Türkçesi: Türk dillerinin Kıpçak koluna ait bir lehçedir.

2.2. Kırım Türkçesi ve Tarihî Gelişimi

Kırım, Karadeniz'in kuzeyinde yer alan ve yüzölçümü yaklaşık 27.000 km^2 olan bir yarımadadır. Bu yarımadada Ukrayna'ya bağlı olan ve nüfusu yaklaşık 2 milyon kadar olan Kırım Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır. Bu nüfusun yaklaşık 300.000'i ise Kırım Türklerinden oluşmaktadır (Çağlar, 2019: 126)

Kırım'da konuşulan dillerin başında Rusça gelir. Onu Ukraynaca ve Kırım Tatarcası takip eder.

Kırım Türkçesi, Kırım, Türkiye, Özbekistan ve Romanya'da yaşayan Kırım Türklerinin konuşma dilidir. Kırım Türkçesi her ne kadar geniş bir alana yayılmış olsa da konuşan insan sayısının az olması nedeniyle kullanım alanı pek de geniş değildir.

Altay dil ailesinin Kıpçak grubundan olan Kırım Türkçesi, Türkiye Türkçesine en yakın Türk lehçesidir (Şanlı, 2018: 2). 1475 senesinde Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile iç içe yaşaması sebebiyle Oğuz Türkçesinin etkilerinin de görüldüğü Kırım'da, Kıpçak-Oğuz Türkçesi karışımından oluşan konuşma dili hâkim olmuştur. Bu sebeple Türkologlar, Kırım Türkçesinde gruplandırma yaparken Oğuz Türkçesinin etkin olduğu bölgelere Güney ağzı, Kıpçak Türkçesinin hâkim olduğu bölgelere Kuzey ağzı ismini vermişlerdir (Şanlı, 2018: 4). Bu gruplar da kendi içlerinde ayrı gruplara ayrılmaktadır. Örneğin Güney ağzı; güney kıyı ağzı, Bahçesaray ağzı ve dağlık bölge kuzeyindeki ağız olarak 3 gruba ayrılır. Kuzey ağzı ise Kırım ve Nogay ağızları olmak üzere iki gruba ayrılır.

2.2.1. Tarihî Arka Plan

Kırım Yarımadası, tarih boyunca pek çok farklı halkın ve medeniyetin geçiş noktası olmuştur. İskitler, Sarmatlar, Gotlar, Hunlar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar ve Moğollar gibi pek çok kavim bu bölgeyi etkisi altına almıştır. Fakat Kırım Yarımadası'nın Türklerle tanışması, 13. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin kurulması ile birlikte olmuştur (Acer, 2015: 3).

2.2.1.1. Altın Orda ve Kırım Hanlığı Dönemi

Kırım, Altın Orda Devleti döneminde oldukça önemli bir merkez olarak bilinmektedir. Ancak XV. yüzyılın ilk yarısı devam ederken Altın Orda Hanlığı dağılmıştır (Kireçci ve Tezcan, 2015: 7).

Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra, 15. yüzyılda Kırım Hanlığı kurulmuş ve Kırım Türkçesi, bu dönemde daha da gelişmeye başlamıştır. Kırım Hanlığı döneminde dil, Altın Orda'dan miras kalan Kıpçak Türkçesi özelliklerini yansıtmış ve Oğuz Türkçesi ile de etkileşim içerisinde kalmıştır. Bu dönemde, Kırım Türkçesi edebî eserler vermeye başlamış ve bölgenin kültürel bir unsuru hâline gelmiştir (Acer, 2015: 3).

2.2.1.2. Osmanlı Dönemi

1475 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım'ı fethetmesiyle birlikte, Kırım Hanlığı Osmanlı himayesine girmiştir. Bu dönemde Kırım Türkçesi, Osmanlı Türkçesi

ile yoğun etkileşim yaşamış ve dilde Osmanlıca unsurlar belirmiştir (Korkmaz, 2005: 150 -170) Osmanlı yönetimi altında Kırım, önemli bir kültürel ve ticari merkez hâline gelmiş ve bu da Kırım Türkçesinin gelişimine katkıda bulunmuştur (Ercilasun, 1992: 120-140) .

1774 senesinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Kırım'ı bağımsız ilan etmiştir (Kireçci ve Tezcan, 2015: 7).

2.2.1.3. Rus İmparatorluğu ve Sovyet Dönemi

1783 senesinde Rus ordusu tarafından Kırım, kanlı bir şekilde işgal edilmiştir (Kireçci ve Tezcan, 2015: 7).

Kırım Türkleri, o dönemlerde Osmanlı topraklarını "Ak Toprak" olarak nitelendirmektedir. Bu kanlı işgalin sonrasında Kırım halkı büyük kitleler hâlinde "Ak Toprak"lara göç etmeye başlamıştır (Karpat, 1985: 210).

1944 senesine gelindiğinde II. Dünya Savaşı'nda Almanlar mağlup olunca Kırım, tamamen Rusların elinde kalmıştır. Bu durum, Kırım halkını felakete sürüklemiştir. 1944'te, Stalin'in emriyle Kırım Türkleri, Nazi Almanya'sı ile iş birliği yaptıkları iddiasıyla Kırım'dan sürgün edilmişlerdir (Kireçci ve Tezcan, 2015: 15).

Kırım, coğrafi olarak bakıldığında Türkiye sınırlarına çok yakındır. Bununla birlikte Türkiye ile hep irtibat hâlindedir. Tüm bu stratejik sebepler, Kırım halkının tamamının Alman işbirlikçisi olarak ilan edilmesine sebep olmuştur. Kırım halkını cezalandırmak isteyen Ruslar, halka ağır baskılar yapmış; pek çoğunu da Urallara, Sibirya'ya, Kazakistan ve Özbekistan'a sürmüştür (Kireçci ve Tezcan, 2015: 9).

1783 yılında Kırım'ın Rus İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi, Kırım Türkçesi üzerinde de önemli değişikliklere neden olmuştur. Rus İmparatorluğu'nun asimilasyon politikaları, dilin kullanım alanını daraltmış ve Rusça sözcük ve gramer yapıları Kırım Türkçesine girmeye başlamıştır (Acer, 2015: 4-7).

Sovyetler Birliği döneminde, Kırım Türkçesi üzerindeki baskılar artmış ve dilin kullanımı sınırlanmıştır. 1944 yılında Kırım Tatarlarının sürgün edilmesi, Kırım Türkçesinin ana vatanında kullanılmasını neredeyse imkânsız hâle getirmiştir. Kırım Tatarları, sürgün edildikleri bölgelerde dil ve kültürlerini yaşatmaya çalışmışlar ancak bu süreçte Kırım Türkçesi büyük ölçüde Rusça ve diğer yerel dillerin etkisi altında kalmıştır (Acer, 2015: 4-7).

2.2.1.4. Günümüz

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Kırım Tatarları ana vatanlarına geri dönmeye başlamışlardır. Bu süreçte Kırım Türkçesi yeniden canlanma fırsatı bulmuştur. Ancak Kırım'ın 2014 yılında Rusya tarafından ilhak edilmesi, Kırım Türkçesinin yeniden baskı altına girmesine yol açmıştır.

Günümüzde Kırım Türkçesi, UNESCO tarafından tehlike altındaki diller arasında gösterilmektedir. Kırım Tatarları, dil ve kültürlerini korumak için çeşitli çabalar göstermektedir. Kırım Tatar Milli Meclisi ve diğer diaspora örgütleri, dilin öğretilmesi ve kullanılması için çalışmalar yapmaktadır (Acer, 2015: 4-7).

2.2.2. Dil Özellikleri

Kırım Türkçesi, Kıpçak ve Oğuz gruplarının bir karışımıdır. Dil, Kıpçakçanın ses bilgisel ve biçim bilgisel özelliklerini taşırken Oğuz Türkçesinin bazı sözcük ve dil bilgisi yapıları da mevcuttur. Ayrıca dilde Arapça, Farsça, Rusça ve Ukraynacadan alınmış birçok sözcük bulunmaktadır (Karakaş, 2009: 177-194).

2.2.2.1. Ses Bilgisel Özellikler

Kırım Türkçesi, ses yapısı bakımından Türk lehçelerinin genel özelliklerini taşımaktadır. Ünlü uyumu, ünsüz benzeşmesi gibi Türkçeye özgü kurallar bu dilde de geçerlidir. Bununla birlikte Kırım Türkçesinde bazı ses değişimleri ve farklılaşmalar da gözlenmektedir (Karakaş, 2009: 177-194).

Örneğin: ğam ("keder"), ğayret ("çaba"), boğday ("buğday"), bağ ("bağ"). Bu örnekler, sözcük başındaki ğ'nin genel olarak Arapça ya da Farsça kökenli alıntı sözcüklerde kullanıldığını göstermektedir.

Türkiye Türkçesinde ise ğ yalnızca ünlülerden sonra gelir ve hiçbir zaman sözcük başında yer almaz. Bu sesin sözcük sonundaki kullanımı genel olarak kendinden önceki arka ünlüyle birleşerek uzatılmış bir ünlü izlenimi oluşturur. Örneğin ağ sözcüğünde [ag] benzeri bir ses duyulur. Ünlüler arasındaki ğ ise çoğu zaman bağımsız bir ses olarak kullanılmaz, çevresindeki ünlülerin geriye çekilmesine sebep olur. Örneğin dağa sözcüğü [daa] şeklinde algılanır. Oysa Kırım Tatarcasında bu sözcük daa olarak yazılır ve araya hiçbir ünsüz girmeden telaffuz edilir.

Kırım Tatar yazı dilinde sözcük içindeki ğ genel olarak korunur (ağırır, ağız, sığır gibi). Fakat bazı örneklerde bu ses v harfine dönüşebilir: suvuq ("soğuk") sözcüğü buna

örnektir. Dilin Kuzey ağızlarında ise ğ'nin yerine dudaksı ünsüzler kullanılabilir: avuz ("ağız"). Bu örnek Karaçay-Balkar ve Kazak Türkçesiyle karşılaştırıldığında benzer eğilimler gösterir (Tosun, 2010: 78-82).

2.2.2.2. Biçim Bilgisel Özellikler

Kırım Türkçesinde ad ve eylem çekimleri, Türk lehçelerinin ortak kurallarına göre yapılmaktadır. Ancak Rusça ve diğer dillerden alınan sözcükler, dilin morfolojik yapısına uyum sağlamıştır. Bu nedenle Kırım Türkçesinde zaman zaman karmaşık yapılar görülebilmektedir (Karakaş, 2009: 177-194).

2.3. Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Ses ve Biçim Bilgisi Açısından Ortak ve Farklı Özellikleri

Bir dilin lehçeleri arasında zaman içerisinde pek çok farklılık meydana gelir. Aynı zamanda aynı anlama gelen sözcükler ve ifadeler arasında da yazım ve söyleyiş farklılıkları oluşabilir (Kartalcık, 2015: 87-98). Bu durum Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesi arasında da oldukça sık gözlenen durumlardan biridir. Örneğin eserde yer alan "*Enver'in de **burnu büyüdü**, kabına sığamıyor mendebur!*" ifadesi "*Enverniñ de **burını östi**, qalıpına sığmay budala!*" olarak karşılık bulmaktadır.

Türkiye Türkçesi: büyümek — Gelişmek, irileşmek anlamında kullanılır.

Kırım Tatarcası: ösmek — Aynı anlamı taşır ve "büyümek" eyleminin doğal karşılığıdır.

Bir başka örnek ise "*İçi titriyordu.*" ifadesinin "*İçi qaltıray.*" olarak karşılık bulmasıdır. Kırım Tatarcasında "qaltıramaq", Türkiye Türkçesindeki "titremek" eyleminin doğal karşılığıdır.

Türk boylarının dil özellikleri hakkında bilgiler veren ve en büyük Türk dilcilerinden biri olan Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlar ile Kıpçaklardan şu şekilde bahsetmektedir. "*Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında y bulunan isim ve fiillerin ilk harfini elif e yahut c'ye çevirirler. Öbür Türkler yolcuya 'yelkin', Oğuzlarla Kıpçaklar 'elkin' derler. Sözcüklerinin başında bulunan m harflerini Suvarlarla Oğuzlar, Kıpçaklar b'ye çevirirler. Türkler 'men bardum', Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar 'ben bardum' derler. Türkler çorbaya 'mün', bunlar 'bün' derler*" (Mahmud, 1998: 31).

Türkiye Türkçesi ile Kırım Türkçesi arasındaki benzerlikler de her iki Türk boyunun göç hareketlerinin devam etmesiyle korunmuştur. Altın Orda döneminde Kıpçaklar, Deşt-i Kıpçak da denen Karadeniz'in kuzeyindeki ilerlemelerini Karpatları

aşana kadar sürdürmüşler ve nihayetinde de Doğu Avrupa'ya kadar gelmişlerdir. Kırım yarımadası da Kıpçak topraklarına bu süreçte katılmıştır. Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra Hacı Giray Han 1430 senesinde Kırım Hanlığı'nı kurmuş, Kırım Hanı I. Mengli Giray Han döneminde de Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasında kuvvetli ilişkiler gerçekleşmiştir. Kırım Hanlığı'nın 1450'li senelerde gerçekleştirdiği ittifak ve 1475 senesinde Kırım Hanlığı'nın Osmanlı'nın himayesine girmeyi kabul etmesi ile sonlanan süreçte Kırım'da görülen Osmanlı etkileri, 1774 senesinde imzalanmış Küçük Kaynarca antlaşması neticesinde Kırım'ın Rusya'ya verilmesine kadar sürmüştür.

Bu gelişmelerin etkisi iki lehçeyi ses ve şekil açısından birbirine yaklaştırmıştır. Ancak iki lehçe arasında belirgin farklar da mevcuttur. Her ne kadar iki lehçe birbirinden etkilense de Kırım Tatarcası Kıpçak lehçelerinden de etkilenmiştir. Örneğin eserde "*Galiba kara kedi geçti yine senin önünden!*" ifadesi, aktarımda "*Ğaliba qara mışıq keçti kene seniñ öğünden!*" olarak yer almaktadır. "Mışıq", Kıpçak lehçelerinde "kedi" anlamına gelen yerel sözcüktür. Kırım Tatarcası, Kıpçak dil grubuna ait olduğundan bu tür sözcükler, onun söz varlığında yaygın olarak görülmektedir. Türkiye Türkçesi gibi Oğuz dillerinde "kedi" sözcüğü yaygındır ancak Kıpçak dillerinde yerli sözcük olarak "mışıl / mışıq" kullanılmaktadır (Ercilasun, 2007: 94).

3. Lehçeler Arası Aktarım

Türk dünyasında araştırmalara göre üç yüz milyona yakın insanın yaşadığı bilinmektedir (Kaya ve Demirel, 2023: 302). Bu insanların konuşma şekilleri, kendi içinde bir anlaşma birliği teşkil eden ve diğerinden çeşitli yönlerden ayrılan "dil alanları"nı oluşturmaktadır. Asıl Türk kitlesinin yaşadığı sahalarda ise dil alanlarının sınırları birbirinin içine girmiş vaziyettedir.

Dil alanlarının bir kısmı, normlaştırılarak "yazı dili" hâline getirilmiş, bir kısmı ise yalnızca konuşmada kullanılmaktadır. Yazı dili olanların bir kısmı, kendi topluluğunun "ikinci dili" durumuna düşerken bazıları işlenmiş, zengin bir edebî yazı dili hâline gelmiştir.

Türk yazı dillerinin birbirlerine aktarılmasında karşılaşılan kolaylıklar ya da zorluklar ise lehçelerin birbirleriyle örtüşme derecelerine, aralarındaki farkların azlığına ya da çokluğuna, birbirlerine olan yakınlık ya da uzaklığa göre değişmektedir.

Genetik bakımından aynı olan dil alanlarının büyük oranda birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Bugün kullanılan Türk yazı dilleri; Uygurca, Kıpçakça, Oğuzca gibi çeşitli temel lehçelere dayanır; bunlar ise kendi aralarında birbirlerine farklı uzaklıktaki ikincil lehçelere bölünmektedir. Örneğin, ikisi de Oğuzcaya dayanan Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinin örtüşme oranları yüksek olmasına rağmen, Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi söz konusu olduğunda bu oran düşmektedir. Ancak aynı temel lehçeye dayanan ikincil lehçelerin birbirleriyle örtüşme oranları da eşit değildir (Ergin, 2002: 45-48).

1990'lı yıllardan beri Türk lehçelerinden birbirine çok miktarda aktarma yapılmıştır. Hedef, Türk toplulukları arasındaki entegrasyonu artırmak ve özellikle Türk dünyası arasında ortak bir miras yaratmaktır. Bu çaba içerisindeki en önemli rol ise yazılı ve sözlü ürünlerin karşılıklı aktarılmasına düşmektedir.

Aktarılan metinlerde Türk topluluğundaki değerler bir diğerine tanıtılmaktadır. Bu nedenle de metinlerin doğru ve eksiksiz olarak aktarılması son derece önemlidir. Herhangi bir yanlış aktarım, telafisi mümkün olmayacak olumsuzluklara sebep olabilmektedir.

Günümüzde Türk lehçeleri arasında yapılan aktarmalarda, kaynak dildeki metnin transkripsiyonu ile beraber hedef dilde bire bir aktarma öne çıkmaktadır. Aynı zamanda bu bire bir aktarmalarda görülen yanlışlıklar da lehçeler arası aktarma sorunlarını gündemde tutmaktadır.

Her aktarımda iki dil mevcuttur: kendisinden aktarma yapılan kaynak-dil ve kendisine aktarma yapılan erek-dil (Başkan, 1978: 27).

Ferhat Karabulut'a göre, "*Çeviri veya aktarma en güzel tanımıyla bir dilsel malzemenin kaynak kültürden, erek kültüre (hedef kültüre) dil odaklı taşınmasıdır. Başka bir şekilde söylersek, çeviri, bir dilde üretilmiş bir yazılı veya sözlü ürünün, başka bir dile dönüştürülmesi olayıdır*" (Karabulut, 2017: 501).

3.1. Türk Lehçelerinde Deyim ve Atasözleri Neden Değişir?

Lehçeler arasında atasözleri ve deyimler, zaman içerisinde çeşitli kültürel etkenler doğrultusunda önemli değişimlere uğramaktadır. Bu değişimlerin temel nedenlerinin başında coğrafi ayrılıklar gelmektedir. Aynı dilin konuşulduğu farklı bölgelerde yaşayan topluluklar, birbirlerinden izole bir şekilde gelişmekte ve bu süreçte farklı yaşam şartları,

iklimler, ekonomik faaliyetler ve kültürel etkileşimler görmektedirler. Değişen yaşam standartları, atasözleri ve deyimlerin içerik ve formunu da oldukça etkilemektedir.

Örneğin, bir bölgede yaygın olarak kullanılan tarım temalı bir atasözü, başka bir bölgede denizcilikle ilgili bir deyimle değiştirilebilmektedir. Zamanla bölgesel yaşam biçimlerine ve yerel kültürlere özgü yeni deyim ve atasözleri doğmakta ve lehçeler arası iletişim azaldıkça dilin doğal evrimi nedeniyle bazı deyimlerin ve atasözlerinin sözcükleri, dil bilgisel yapıları ve anlamları değişmektedir (Akar, 2010: 3).

Bir bölgede kullanılan bir deyim, başka bir bölgede aynı anlama gelmeyen farklı bir deyime de dönüşebilmektedir. Kültürel etkileşimler ve göçler de bu değişim süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Farklı kültürel grupların bir araya gelmesi sonucunda, atasözleri ve deyimler yeni sözcükler ve ifadeler ile zenginleşebilir ya da anlam kaymaları meydana gelebilmektedir. Modern zamanlarda, kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın sebep olduğu etkilerle, bazı atasözleri ve deyimler evrenselleşirken bazıları da yerel kullanımdan kaybolabilmektedir.

Atasözleri ve deyimlerin kökeni, Türklerin göçebe yaşam tarzına ve doğa ile olan ilişkisine dayanır. Zamanla yerleşik hayata geçiş ve İslamiyet'in kabulü gibi önemli dönüm noktaları, atasözleri ve deyimlerin içerik ve biçiminde değişikliklere yol açmıştır.

Koraş'a (2007: 2-7) göre Türk lehçelerinde atasözlerinin ve deyimlerin zamanla değişmesinin birkaç temel sebebi vardır:

• Coğrafi Farklılıklar: Farklı coğrafyalara dağılan Türk boyları, yaşadıkları bölgenin iklimi, bitki örtüsü ve coğrafi özelliklerine göre farklı tecrübeler edinmiş ve gözlemler yapmışlardır. Bu durum, atasözleri ve deyimleri de etkilemiştir.

• Sosyo-Kültürel Etkileşimler: Türkler, tarih boyunca birçok milletle etkileşimde bulunmuş, farklı kültürlerden etkilenmişlerdir. Bu etkileşimler, dil ve kültürde değişikliklere yol açmıştır.

• Din ve İnanç Sistemlerindeki Değişiklikler: İslamiyet'in kabulü, Türk kültüründeki en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu dinî değişim, atasözlerinin içerik ve anlamında da belirgin etkiler yaratmıştır.

• Zamanın Getirdiği Değişimler: Teknolojik gelişmeler, toplumsal değişimler ve modernleşme süreçleri, geleneksel atasözleri ve deyimlerin yeniden yorumlanmasına ya da yeni atasözlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

2.5.1. Örneklerle Atasözlerinin Değişimi

1. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi

Türkiye Türkçesi: "*Ağaç yaşken eğilir.*"

Azerbaycan Türkçesi: "*Ağacı yaşkən əyərlər.*"

Her iki lehçede de atasözü aynı anlamı taşır: İnsanların eğitimi ve terbiyesi, çocukluk döneminde daha kolaydır. Ancak, kullanılan sözcükler ve telaffuz farklılık gösterir.

2. Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesi

Kazak Türkçesi: "*Еңбек түбі – береке.*" (Enbek tübi – bereke)

Kırgız Türkçesi: "*Эмгек түбү – береке.*" (Emgek tübü – bereke)

Her iki lehçede de atasözü, çalışmanın bereket getireceğini ifade eder. Anlam açısından aynı olan atasözü, dildeki küçük farklılıklarla ayrışır.

3. Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesi

Özbek Türkçesi: "*Yaxshi niyat - yarim davlat.*"

Uygur Türkçesi: "*Yaxshi niyét yérim dölet.*"

Bu atasözü, iyi niyetin insanın yarısı olduğunu belirtir. Özbek ve Uygur Türkçeleri arasındaki fark, ses ve telaffuz düzeyindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNCELEME VE DEĞERLENDİRME

1. Karşılaştırma

Bu bölümde Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" isimli romanı üzerinden Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınmış ve her iki lehçenin zaman içerisindeki değişimleri gözlemlenmiştir. Bunun için eserin Türkiye Türkçesi ile yazılmış orijinal hâli ile Yunus Kandım tarafından Kırım Türkçesine yapılmış aktarım karşılaştırılmış ve her iki lehçe arasında kullanılan atasözleri ve deyimler incelenmiştir.

1.1. Atasözlerinin Karşılaştırılması

Her iki eserde kullanılan atasözlerinin birbiriyle ve Dağcı'nın kullanımlarının standart Türkiye Türkçesindeki (STT) kullanımlarla karşılaştırılması, ekteki tabloda mevcuttur. Tabloda STT'ne göre alfabetik olarak sunulan veriler, her iki dildeki atasözlerinin semantik yapısını, kullanılan sözcükleri ve bu sözcüklerin anlam genişlemelerini karşılaştırarak Türk dilinin farklı lehçelerindeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece bu çalışma, Türkçenin dilsel çeşitliliğine ve bu çeşitliliğin dilsel kültür üzerindeki etkilerine ışık tutmaktadır.

Standart Türkiye Türkçesi	**Türkiye Türkçesiyle Yazılan Roman (orijinal)**	**Kırım Türkçesine Aktarılan Roman**
Akla gelmeyen başa gelir.	Yalnız ben bu hale düştüm kimin aklına gelirdi, **akla gelmeyen başa geldi.** (s. 354)	Yalıñız men bu alğa tüştim, kimniñ aqılına kele bilir edi, **aqılğa kelmegen başqa keldi.** (s. 15)
---[6]	**Alma Rus'u yanına, alırsın bela.** (s. 18)	**Alma rusnı yanıña, alırsıñ bela.** (s. 15)

[6] Boş bırakılan hücreler Kırım Türkçesinde olup Standart Türkiye Türkçesinde olmayan sözleri göstermektedir.

Arı bal alacak çiçeği bilir.	Karısının bu sözleri, Bekir'in içindeki azabı yeniden uyandırdı; bostanda çakıl döşeli yola dönerek: "**Arı bal alacağı çiçeği bilir**!" diye mırıldandı. (s. 25)	Qarasınıñ bu sözleri Bekirniñ içindeki azapnı yañından uyandırdı, çaqıl töşelgen soqaqçıqtan çıqaraq: "**Balqurt bal alacaq çeçegini bile**" dep mırıldadı. (s. 21)
Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.	Madem **dumanı göründü,** uzun sürmez, **ateşi de görünür** elbet. (s. 72)	Madam ki, **tütüni koründi**, çoq keçmeden **ateşi de korünir**, elbet. (s. 136)
Ayağını sıcak tut, başını serin; gönlünü ferah tut düşünme derin.	Ama sen **ayağını sıcak tut, başını serin; gönlünü ferah tut, düşünme derin!** (s. 64)	Amma sen **ayağıñnı sıcaq, başıñnı salqın tut; goñüliñni ferah tut, teren tüşünme!** (s. 129)
Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz.	Bereketli yıllarda varlığa seviniyor, Allah'ın verdiğine şükrediyor, kıtlık olursa da yanıyor, "**aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz**!"" deyip ayaklarını yorganına göre uzatarak yaşıyorlardı. (s. 38)	Bereketli yıllarda barlıqqa sevine, Allanıñ berdigine şukür ete qıtlıq olsa yana, "**azğa qanaat etmegen çoqnı bulamaz**" dep ayaqlarını yorğanlarına kore uzatıp yaşay ediler. (s. 32)
---	**Bağırmak erkeğin sağlığıdır**, kulak asma, kızım! (s. 337)	**Qıçırmaq aqaynıñ sağlığıdır**, qulaq asma, qızım! (s. 31)
Bugünkü (akşamın) işini yarına (sabaha) bırakma (koyma).	"Gideceğim, **bırakmam bugünün işini yarına!**" (s. 142)	"Ketecegim, **bugunki işini yarınğa bıraqmam**!" (s. 88)
Canı yanan eşek attan yüğrük olur.	**Canı yanan eşek attan yürük olur.** (s. 110)	**Canı yanğan eşek attan tez keter.** (s. 60)
---	**Çokun derdi çok olur, azın derdi daha çok olur.** (s. 15)	**Çoqnıñ derdi çoq olur, aznıñ derdi daa çoq olur.** (s. 13)

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.	**Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.** (s. 396)	**Dağ-dağa qavuşmaz, insan insanğa qavuşır.** (s. 19)
Dilini eşek arısı soksun.	**Dilini arı soksun!** (s. 173)	**Tiliñi arı tişlesin!** (s. 35)
Doğru söz yemin istemez.	Lafı uzatmaz, çünkü **doğru söz yemin istemezdi.** (s. 110)	Lafnı uzatmaz, çünki **doğru söz yemin istemez edi.** (s. 60)
Düşenin dostu olmaz!	**Düşenin dostu olmaz!** (s. 447)	**Yıqılğannıñ dostu olmaz** - dedi Emine. (s. 18)
---	**Her kuş kendi yuvasını beğenir!** (s. 327)	**Er bir quş öz yuvasını begenir.** (s. 24)
Eski dost düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez.	Eh, biz **eski dostuz, eski dost yeni dosttan hayırlıdır** derler. (s. 398)	Eh, biz **eski dostmız, eski dost yañı dosttan hayırlıdır**, deyler. (s. 21)
Evli evine, köylü köyüne.	Domuzu Memişin Deresine götürmüş çocuklar köye dönmüşlerdi: karşı mahalle yolunda, aşağı şosede gezinen Ruslara bakarak: "**Evli evine, köylü köyüne, evi olmayan sıçan deliğine!**" diye bağırıyor, evlerine doğru koşuyorlardı. (s. 395)	Domuznı Memişniñ deresine süyrep alıp ketken balalar koyge endi qaytqan ediler: qarşı maale yolunda, aşağı şossede kezingen ruslarğa baqıp: "**Evli- evine, koylü-koyüne, evi olmağan sıçan deligine!**" dep qıçırıp, evleri betke çapıp kettiler. (s. 18)
Garip kuşun yuvasını Allah yapar.	**Garip kuşun yuvasını Allah yapar.** (s. 18)	**Ğarıp quşnıñ yuvasını Alla yapar.** (s. 15)
Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir.	Enver'in düşüncelerine engel olmak istemiyor gibi, kestirme sırıklarını uzulca kaldırıp indirirken: "**Hey gidi gençlik! Kıymeti ihtiyarlıkla bilinir,**" diye düşündü. (s. 453)	Seyid-Ali oña bayağı suqlanıp baqtı, kestirme sırıqlarını endirir eken: "**Aygidi, gençlik! Qıymeti qartlıqta bilinir**", dep tüşündü de Enverge seslendi. (s. 21)

Güzellerin talihi çirkin olur.	Güzel olmasına güzel, ama **güzelin talihi çirkin olur!** (s. 15)	Guzel olmağa guzel, amma **guzelniñ taliyi çirkin olur!** (s. 13)
Hak deyince akan sular durur.	**Hak dedin mi akan sular durur**, nerde kaldı komolizma! (s. 353)	**Haq dediñmi aqqan suvlar toqtar**, qayda qaldı komolizma. (s. 14)
---[7]	**Her derdin bir devası**, **her ağlamanın bir gülmesi var** derler. (s. 329)	**Er dertniñ bir davası, er ağlamaqnıñ bir külmesi bar**, deyler. (s. 25)
Her horoz kendi çöplüğünde öter.	**Her tavuk kendi çöplüğünde…** (s. 334)	**Er bir tavuq öz çöplüginde…** (s. 29)
İt ürür, kervan yürür.	**Bir it ürümekle bir kervan geri dönmez!** (s. 97)	**Bir kopekniñ afırmasınen kervan artqa qaytmaz!** (s. 156)
Kara haber tez duyulur.	Eh, **kara haber tez duyulur.** (s. 337)	E-e-e, **qara haber tez eşitilir.** (s. 31)
Karga karganın gözünü oymaz.	**Karga karganın gözünü oymaz**; anlaşırız. (s. 337)	**Qarğa qarğanıñ közüni çoqumaz**, añlaşırmız. (s. 32)
Kestane kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş.	Karısı Emine'nin kapıyı yüzlerine çarpıp içeri sokmadıkları da: "**Dün yumurtadan çıktı, bugün kabuğunu beğenmiyor** cenabet!" diyorlardı. (s. 448)	Emine içerige kimseni qoymağanı aqqında: "**Tünevin yımırtadan çıqtı, bugün qabuğını begenmey,** cinabet**"**, dey ediler. (s. 19)
Kimine hay hay, kimine vay vay.	Daha ne, ayın son çarşambası gibi **kimine zarar, kimine yarar.** (s. 108)	Daa ne, aynıñ soñki çarşembesi kibi, **kimine zarar, kimine yarar.** (s. 58)
Komşu komşunun külüne (tütününe) muhtaçtır.	**Komşu komşunun tütününe muhtaçtır,** derler. (s. 15)	**Qomşu qomşunıñ tütünine muhtacdır,** deyler. (s. 12)

[7] Cengiz Dağcı tarafından kullanılan ifadenin zamanla atasözüne dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu ifadeye Türkiye Türkçesine ait yaygın atasözleri sözlüklerinde rastlanmamıştır.

Köpeksiz sürüye (köye) kurt girer (iner).	**Köpeksiz eve tilki kolay girer.** (s. 20)	**Koperksiz evge tilki qolay kirer.** (s. 16)
Merak insanı mezara sokar.	**Merak insanı mezara sokar!** (s. 341)	**Meraq adamnı mezara soqar.** (s. 5)
Pilav yiyen kaşığı yanında taşır.	**Bok yiyen kaşığını yanında taşır!** dedi, (...). (s. 452)	**Boq aşağan qaşığını yanında taşır**,- dedi. (s. 21)
Sabah ola, hayrola.	1) "**Sabah ola, hayrola!**" diye düşündü. (s. 267)	1) "**Saba ola, hayır ola**", dep soyundı. (s. 3)
	2) **Sabah ola, hayır ola!** (s. 119)	2) **Saba ola hayır ola.** (s. 68)
Sebepsiz kuş bile uçmaz.	**Sebepsiz kuş uçmaz.** (s. 331)	**Sebepsiz quş uçmaz.** (s. 26)
Seninki can da benimki patlıcan mı?	**Herkesin canı can da benimki patlıcan mı?** (s. 71)	**Er kesniñ canı can da, menimki patilcanmı?** (s. 135)
Sinek küçüktür ama mide bulandırır.	**Sinek de küçük, ama mide bulandırır.** (s. 19)	**Çibin de küşük, amma maddeñni boza.** (s. 15)
Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.	Daha demin tepeden Ayşe'ye bakarken, **tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır**, diyen sen değil miydin, Remzi? (s. 44)	Daa demin töpe ustünde Ayşege baqıp turğanıñda **tatlı söz yılanını deliginden çıqarır**, degen sen degil ediñmi, Remzi? (s. 37)
Tatlı ye, tatlı söyle.	**Tatlı ye, tatlı söyle!** (s. 27)	Aşıñ azır, **tatlı aşa, tatlı söyle**! (s. 22)
Ucuz alan, pahalı alır. [8]	**Pahalı alan, ucuz alır.** (s. 141)	**Paalı alğan ucuz alır.** (s. 87)

[8] Türkiye Türkçesinde yaygın olan "*Ucuz alan, pahalı alır.*" atasözü, "Kalitesiz ya da ucuz mal alan, sonunda daha fazla harcama yapmak zorunda kalır." anlamına gelir. Ancak Cengiz Dağcı bu atasözünü "*Pahalı alan, ucuz alır.*" biçiminde kullanmıştır. Bu kullanım, deyimin anlamını tersine çevirmekte ve anlam bulanıklığına yol açmaktadır. Bu ifade, atasözünün biçimsel yapısının zihinde hatalı biçimde yer etmesinden ya da ironi kurma çabasından kaynaklanıyor olabilir. Yunus Kandım, bu yapıyı "*Paalı alğan ucuz alır.*" biçiminde aktarmıştır; bu da Dağcı'nın ifadesine sadık kalındığını göstermektedir.

Yaşı at pazarında sorarlar.	**Yaşı at pazarında sorarlar.** (s. 17)	**Yaşını at bazarında sorarlar.** (s. 14)
Yolcu yolunda gerek.	1) Sonra ayağa kalkarak, incir dalından, ineğin ipini çözdü: "**Yolcu yolunda gerek!**" deyip yine yürümeye başladı. (s. 13)	1) Soñra yerinden turıp, incir dalından sığırınıñ yipini çezdi: "**Yolcu yoluna yaraşır!**"- dep kene yolunu devam ettirdi. (s. 11)
	2) Haydi, **yolcu yoluna gerek!** (s. 288)	2) Aydı, **yolcu yoluna yaraşır**, Ayşege ayt, uylege yaqın qaytıp kelirim, baba. (s. 27)
	3) **Avcı avında, yolcu yolunda gerek.** (s. 327)	3) **Avcı avına, yolcı yoluna yaraşır.** (s. 23)

1.2. Deyimlerin Karşılaştırılması

Her iki eserde de kullanılan deyimler aşağıdaki tabloda mevcuttur. Bunların SST'ndeki kullanımlarla da karşılaştırılabilmesi için ilk sütunda STT'daki deyimler alfabetik düzende sunulmuştur:

Standart Türkiye Türkçesi	Türkiye Türkçesiyle Yazılan Roman (orijinal)	Kırım Türkçesine Aktarılan Roman
abuk sabuk konuşmak	**Konuşma abuk sabuk**, bilirim ben işimi! (s. 109)	**Abul-qubul laf etme**, men öz işini bilem. (s. 59)
ağzından bal damlamak (akmak)	Doğru söz **bal gibi damladı ağızından.** (s. 171)	Doğru söz **ağızından bal kibi tamladı.** (s. 33)
ağzı süt kokmak	Kız daha fidan, **ağzı süt kokar** daha… (s. 19-20)	Qız daa fidan, **ağızından süt qoqusı kelir…** (s. 16)
ağzını toplamak	**Ağızını topla!** (s. 99)	**Ağızıñı topla!** (s. 52)
akan sular durmak	Doğru söze **akan sular durur.** (s. 342)	Doğru sözden **aqqan suvlar toqtar!** (s. 6)

akıl danışmak	Bekir, önce tekrar aranlara dönüp karısına **akıl danışmak** istedi. (s. 132)	Bekir başta aranlarğa qaytıp, qarısınen **aqıl tanışmaq** istedi. (s. 79)
aklı kesmek	Ben, **aklım** neyi **kesiyorsa** onu yapmalıyım. (s. 30)	Men **aqılım** ne **kesse** şunı yapmaq kerekim. (s. 25)
aklına getirmek	Karı emretti, iyi ki **aklıma getirdin.** (s. 156)	'Ooo, oo, sirkeni unutmayım, qarı rica etken edi, yahşi da **aqılıma tüşürdiñ.** (s. 21)
aklını almak [9]	"Hay anasını, Macik **aldı aklımı.**" (s. 145)	"Aay, anasını, Maçik **aqılımnı aldı**." (s. 91)
aklını çelmek	"Çoban Seyd-Ali'nin Remzi'si **çelmiş senin aklını**!" diye bağırıcaktı babası. (s. 142)	"**Seniñ aqılıñnı** çoban Seyid-Aliniñ Remzisi **çalğan**" - dep bağıracaq edi babası. (s. 87)
aklını kaçırmak	Vallahi, billahi bu kız **aklını kaçırdı.** (s. 26)	Vallayi-billayi, bu qız **aqılını çıldırğan.** (s. 22)
Allahı'nı seversen	**Bırak Allah'ını seversen**, bırak! (s. 396)	**Bıraq Allañnı sever iseñ**, bıraq! (s. 19)
allak bullak olmak	Her yerden bir ses, bir haykırma, bir uluma deliyor, rüzgar gittikçe şiddetleniyor, köpeklerin sesleri yavuzlaşıyor, bütün köy **allak bullak oluyordu.** (s. 265)	Er yerden bir ses, bir ayqırma, bir uluma kele, ruzgar ketken sayın şiddetlene, kopeklerniñ sesi yavuzlaşa. Butün koy **allaq-bullaq olmaqta edi.** (s. 8)

[9] Türk Dil Kurumunun çevrim içi *Deyimler Sözlüğü*'nde "*aklını almak*" deyimine yer verilmezken "*aklını başından almak*" deyimi bulunmaktadır. Bu deyim, "birini düşünemez duruma getirmek, çok şaşırtmak" şeklinde tanımlanmıştır (https://sozluk.gov.tr/, erişim tarihi: 20.05.2025). Ömer Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü* incelendiğinde ise her iki deyimin de açıklandığı görülmektedir. Aksoy, "*aklını başından almak*" ifadesini TDK'ye benzer biçimde yorumlarken "*aklını almak*" deyimini "güzelliği ile büyülemek" anlamında değerlendirmiştir (1993: 555). İncelenen romanda ise bağlam dikkate alındığında "*aklını almak*" deyimi, "düşünemez hâle getirmek" anlamında kullanılmıştır. Bu da söz konusu ifadenin, "*aklını başından almak*" deyiminin eksiltilmiş bir biçimi olarak düşünülebileceğini göstermektedir.

aralarından kara kedi geçmek[10]	Galiba **kara kedi geçti** yine **senin önünden**! (s. 468)	Ğaliba **qara mışıq keçti** kene **seniñ ogünden**, - dedi. (s. 11)
ayağa kalkmak	Esma **ayağa kalktı**, kocasına yaklaştı. (s. 26)	Esma **yerinden turdı**, qocasına yaqlaştı. (s. 22)
ayağını yorganına göre uzat	Bereketli yıllarda varlığa seviniyor, Allah'ın verdiğine şükrediyor, kıtlık olursa da yanıyor, "aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz!" deyip **ayaklarını yorganına göre uzatarak** yaşıyorlardı. (s. 38)	Bereketli yıllarda barlıqqa sevine, Allanıñ berdigine şukür ete qıtlıq olsa yana, "azğa qanaat etmegen çoqnı bulamaz" dep **ayaqlarını yorğanlarına kore uzatıp** yaşay ediler. (s. 32)
ayak basmak	Ben Esma'yı bilirim, **ayak basmaz** bir daha o tarlaya, Ayşe de keza. (s. 454)	Men Esmanı bilem, **ayaq basmaz** bir daa otarlağa. (s. 23)
başa çıkmak	İkisi de hamarat, ama gene komşusuz **başa çıkmayacaksın.** (s. 15)	Ekisi de işkir, amma kene de qomşusız **başına çıqmayacaqsıñ.** (s. 12)
başına bela almak	**Başıma bela aldım**, bela! (s. 156)	**Başıma bela aldım**, bela! (s. 21)
başını dik tutmak	O zamanların Tatarları **başlarını dik tutarlar**, Ruslara iğrenç bir şeye bakar gibi yüksekten bakarlardı**.** (s. 225)	O devirlerniñ tatarları **başlarını tik tutar,** ruslarğa igrenç bir şeyge baqqan kibi yuksekten baqar ediler. (s. 22)
bela getirmek	Onlar **getirdi belayı**, onlar… (s. 117)	**Belanı** olar **ketirdi**, olar… (s. 66)

[10] Türk Dil Kurumunun çevrim içi *Deyimler Sözlüğü*'nde (https://sozluk.gov.tr/, erişim tarihi: 14.10.2024) bu deyim "*aralarından kara kedi geçmek*" biçiminde yer alırken Ahmet Turan Sinan'ın (2019: 277) *Türkçenin Deyim Varlığı* adlı çalışmasında "*kara kedi geçmek*" biçimiyle de karşılaşılmaktadır. Metin Yurtbaşı'nın *Deyimler Sözlüğü*'nde ise her iki kullanım biçimine de yer verilmiştir (2007: 44). Cengiz Dağcı, "aralarından" yerine "senin önünden" sözünü tercih etmiştir.

gözünü patlatmak	Bu lafı bir başkasının ağızından duyarsam **gözünüzü patlatırım.** (s. 19)	Bu lafnı başqasınıñ ğızından eşitsem, **közleriñizni patlatırım**. (s. 16)
boğazına bir yumruk tıkanmak (gelip oturmak)	Bir şey söylecekti, ama **boğazına bir yumru tıkanmıştı,** sesi bir türlü çıkmıyordu. (s. 51)	Bir şey aytacaq oldı, amma **boğazına yumruq kibi bir şey kelip tıqaldı,** sesi çıqmadı. (s. 43)
boğazında düğümlenmek	Bekir, tasdik edecek, evet diyecekti, ama **boğazında kırıldı.** (s. 17)	Bekir tasdıq etecek, "ebet" deycek edi, amma **boğazında** nedir **taqıldı.** (s. 14)
burnu büyümek	Enver'in de **burnu büyüdü,** kabına sığamıyor mendebur! (s. 223)	Enverniñ de **burunı östi**, qalıpına sığmay budala! (s. 18)
	Yarım saattir duruyoruz buracıkta. **Burnun büyüdü!** Uğramazsın bize. (s. 329)	Yarım saatten berli bu yerçikte turamız! **Burun koteresiñ!** Bizge kelmeysiñ, eşittim, at satın almaq istey ekensin. (s. 25)
burnunu sokmak	Atamın toprağına **burnunu sokmak** isteyen cenabetin gözünü patlatırım vallahi! (s. 70)	Vallayı, dedemniñ toprağına **burnunı soqmaq** istegen cinabetniñ közlerini patlatırım! (s. 135)
gözlerinden öpmek	Gel, gel, **öpeyim gözlerinden!** (s. 334)	Kel, kel **opeyim közleriñden!** (s. 28)
can atmak	On beş sene evvelisi oğlan olsun diye **can atardım**, ama kız çıktı. (s. 17)	On beş sene evelsi oğlan olsun, dep **can atardım**, amma qız çıqtı. (s. 14)
başı üstünde yeri olmak	**Başımız üstünde yerin var**, gel buyur! (s. 241)	**Başımız ustüne yeriñ bar,** kel, buyür. (s. 33)
can vermek	"Hayvanın son nefesi gidiyor, çare yok, **can veriyor**!" diye fısıldaştılar. (s. 108)	"Ayvannıñ soñki nefesi kete, çare yoq, **can bere**!" (s. 59)

	Solda devrilmiş çamlar, serviler, duvar taşları, toprağın bağrıdan kökleriyle çıkarılmış kütükler gözleri ve ağızları açık, **can vermiş** aç insanlar gibi göklere bakıyorlar. (s. 147)	Solda devirilgen çamlar, qara selbiler, divar taşları, topraqnıñ bağırından tairlarınen çıqarılğan. Kutükler, kozleri açıq, **can bergen** aç adamlar kibi koklerge baqalar.(s. 92)
canı çıkmak	Öleceğini hissediyordu; **canı çıkıncaya** kadar konuşmak, dünyaya, hayata içini döktükten sonra gözlerini yummak istiyordu sanki. (s. 465)	Sabri ep ayta, olecegini duyğan soñ **canı çıqqance** aytmaq dünyağa, ayatqa içindeki şeylerni tökken soñ közlerini yummaq istey edi sanki. (s. 9)
canı gitmek	Tarlayı satan yoktu, alan yoktu, satmaya niyati da yoktu; tarlanın gitmesi **canın gitmesi** demekti çünkü. (s. 131)	Tarlanı satqan da yoq, alğan da yoq, satmağa niyeti de yoq edi, çünki tarlanıñ ketmesi **canıñ ketmesi** demek edi. (s. 78)
canı sıkılmak	İvan'ı görmezse **canı sıkılıyor**, bazan arkadaşını bekleyen bir çocuk gibi sofanın basamaklarına oturuyor, kenar odanın kapısına baka baka İvan'ı bekliyordu. (s. 229)	İvannı körmesse **canı sıqıla**, bazıda arqadaşını beklegen bir bala kibi sofanıñ basamaqlarına otura, kenar odanıñ qapısına baqa-baqa İvannı bekley. (s. 23)
canını yakmak	Ayşe'nin **canını yaktım.** (s. 157)	Ayşeniñ **canını aqtım**. (s. 22)
çene çalmak	"Nereli olurlarsa olsunlar, biraz **çene çalarım**!" diyerek, yolun kenarında hareketsiz	"Nereli olsalar olsunlar, **biraz qonuşırım**", dep, yol çetinde qıbırdamayıp turğan bu eki adamğa taraf adımladı. (s. 50)

	duran o iki kişiye doğru yürüdü. (s. 59)	
çılgına dönmek	İvan: "Olmaz gidiyorum!" diye tekrarlayınca Bekir birden **çılgına döndü**. (s. 234)	İvan: "Olmaz, keteceğim!" - dep tekrarlanğanca Bekir birden **quturmağa başladı**. (s. 27)
çok görmek (bir şeyi birine)	Bir ineğimiz vardı, onu da **çok gördüler** bize. (s. 109)	Bir dane sığırımız vardı, onı da bizge **çoq kördiler**. (s. 59)
damarına basmak	"Vallahi billahi, benim deli **damarıma basmasınlar**, kan beynime çıktı mı gider tepelerim birkaç cenabeti!" (s. 103)	Vallayi-billayi, menim deli **damarıma basmasınlar**, qan miyime ursa, barır da töpelerim bir qaç cinabetni! (s. 54)
dayak atmak	Geri dönerse hepimize **dayak atar,** evinde zelzele oldu galiba! (s. 452)	Artına qaytqanda epinizni **döger,** evinde zelzele oldı, ğaliba. (s. 21)
derde derman olmak	Gelmiyordu Ayşe, annesinin yanında otursun, annesinin **derdine derman olsun!** (s. 194)	Ayşe kelmey, anasınıñ yanında oturmay, anasınıñ **derdine derman olmay edi.** (s. 53)
derdini dökmek	Sana senelerden beri **derdimi döktüm.** (s.405)	Saña yıllar boyu **derdimi töktim.** (s.27)
dertsiz başını derde sokmak / başına dert açmak	Remzi'nin Ayşe'ye göz koymuş olduğundan bahsedecekti, ama yine **dertsiz başıma dert açmayayım** diye elini salladı, meseleyi unutmaya karar verdi. (s. 27)	Qarısına çoban Seyd-Aliniñ oğlu Remziniñ Ayşege koz qoyğanını aytacaq edi, amma kene **dertsiz başıma dert açmayım**, dep elini salladı, meseleni unutmağa qarar berdi.(s. 22-23)
dikkat çekmek	Bekir hala düşünürken, atı, ahırdan çıkmak ister gibi kafasını sallıyor, yeri eşeliyor,	Bekir ağa tüşünceler içinde bulunır eken, atı ahırdan çıqmaq ister kibi başını salay,

	dikkatini çekmek için sahibinin omzunu, arkasını iteliyordu. (s. 37)	tuyaqlarınen er tepe, caibınıñ **diqqatını** ozüne **celp etmek** içün onıñ omuzını, arqasını türtküçley edi. (s. 31)
dile gelmek	Bu sabah **dile gelmez** bir güzellik vardı. (s. 492)	Bu saba manzarasında **tilnen aytıla bilmez** bir guzellik bar edi. (s. 28)
dili boğazına akmak	Kala Mala'nın **dili boğazından içine kaçmış** gibiydi. (s. 279)	Kala Malannıñ **tili boğazından içine tüşken** kibi edi. (s. 19)
dili damağına yapışmak (dili damağı kurumak)	**Dilim damağıma yapıştı,** bir sigara ver de söyleyeyim. (s. 416)	**Tilim tamağıma yapıştı**, bir tütün ber, soñ aytırım. (s. 35)
dili tutulmak	**Dili tutulmuş** gibi sustu, zayıf zavallı bir çocuk gibi döndü, ay yıldızlı tahtayı koltuğuna sıkıştırarak, İvan'a hiçbir şey söylemeden, şoseye inen yolu yürümeye başladı. (s. 262)	**Tili tutulğan** kibi sustı, zayıf, zavallı bir bala kibi keri qayttı, ay-yıldızlı tahtanı qoltuğına qıstırıp, İvanğa iç bir şey aytmayıp, şossege engen yol boylap ketmege başladı. (s. 5)
dilin kemiği yok	**Dilinin kemiği yok,** ne tarafa döndüğünün hatırlar mı sanırsın? (s. 377)	**Tilniñ kemigi yoq,** angi tarafqa bursañ o tarafqa aylanğanını aqılına ketirgendir, dep belleysiñmi? (s. 4)
dilini tutmak	**Dilini kısa tut**, Tatarskaya Lapatka Deviririm! (s. 438)	**Tiliñni qısqa tut,** tatarskaya lopatka! (s. 12)
dilini yutmak	Bazı günler güneş evinin üstüne gelip de ortalığı iyice kızdırdığı bir zamanda Esma'ya hiçbir şeycik söylemeden evden çıkıyor, **dilini yutmuş** gibi kimselere	Bazıda kuneş eviniñ ustüne kelip, ortalıqnı yahşı etip qızdırğan vaqıtta Esmağa iç bir şey aytmayıp evden çıqa, **tilini yutqan** adam kibi kimsege söz qaytmayıp

	ses etmeden köyden geçiyor, gidip tarlasının ortasındaki arnut ağacının altına oturuyor, saatlerce dere başına bakıyordu. (s. 195-196)	koyden çıqıp tarlasına bara, anda armut tereginiñ astında yerleşip, saatlernen dereni kozetip otura. (s. 53-54)
dillerde dolaşmak (gezmek)	Ama bunun **dillerde gezmesini** istemem. (s. 18)	Amma bu şeyniñ **tillerde kezgenini** istemeyim. (s. 15)
diz çökmek	Suyun kenarında durdu, **diz çöktü**, iki adım uzakta suda küçük, kuru bir çalı vardı. (s. 47)	Ozençikniñ yanında toqtaldı, **tiz çökti**, eki adım avlaqta suv içinde kuçük bir çalı bar edi. (s. 40)
duman olmak (işi veya durumu)	Bir iki hafta içinde tütününü tarladan kaldıramazsan **işin dumandır.** (s. 15)	Bir- eki afta içinde tütüniñni tarlañdan cıyıştırıp almasañ **işiñ düdük**, Bekir, **düdük**! (s. 12)
	Allah hava verdi, şu bir iki hafta içinde tütünleri kaldırmazsak **işimiz dumandır.** (s. 17-18)	Alla ava berdi, şu bir-eki afta içinde tütünlerni cıyıştırıp almasaq **işimiz dumandır.** (s. 15)
	Dün akşam, Allah'ın verdiği bu havada tütünleri kaldıramazsak **işimiz dumandır**, diye suratın kül-kireç kesilmişti. (s. 36)	Dün aqşam Alla bergen bu avada tütünlerni cıyıştırıp almasaq **işimiz dumandır**, diye çırayıñ kul-kireç kesilgenedi. (s. 30)
duygu uyanmak	Yarım saat sonra Menişin Deresi üstündeki dirseği geçince rüzgarlarda kendi köyünün kokusunu hissetti, kalbinde tatlı **duygular uyandı**, Macik'ini hatırladı. (s. 183)	Yarın saatten soñ Memişniñ deresini keçkeninen Bekir ruzgarlarda kendi koyüniñ qoqusını duydı, yüreginde tatlı **duyğular uyandı**, Maçigini hatırladı. (s. 43)

dünya kadar	**Dünya kadar** yeni şeyler öğrendi bizim Ayşe! (s. 33)	Bizim Ayşe **dünya qadar** yañı şeyler ogrendi. (s. 28)
dünyanın öbür ucu	**Dünyanın bir ucuna** da gitseniz yaz kış izlerinizi takibeder, bulurum! (s. 382)	**Dünyanıñ o bir çetine** ketseñiz de yaz-qış izleriñizni taqip eterim, taparım. (s. 8)
dünyaya gelmek	Ne yapacağını, **dünyaya** niçin **geldiğini,** niçin yaşadığını bilmeyen bir insan gibiydi. (s. 67)	Bekir ne yapacağınını, **dünyağa** ne içün **kelgenini,** ne içün yaşağanını bilmegen bir adam kibi edi. (s. 131)
düşünceye dalmak	Kala Mala, beyaz kirpiklerini indirip kırmızı, yorgun gözlerini kapadı, bir müddet derin bir **düşünceye daldı,** sonra gözlerini açtı, kalın yumruğunu ansızın sofraya vurdu. (s. 89)	Kala Mala beyaz kirpiklerini endirip, qırmızı, yorğun kozlerini qapattı, bir añ teren bir **tüşüncege daldı**, soñra közlerini açtı, apansızdan qalın yumruğını sofrağa endirdi. (s. 150-151)
	Bekir yolun kenarındaki taşa oturdu, bir sigara sardı, yaktı sonra **düşünceye daldı.** (s. 200)	Bekir yol çetindeki taşqa oturdı, bir tütün sarıp, yaqtı, **tüşüncege daldı.** (s. 57)
ekmeğini yemek	Berber Hasan cevap vermedi, az sonra yavaşça : “Ne de olsa **ekmeğini yedi**, belki askerleri buraya getirmez!” (s. 266)	Berber Asan cevap bermedi, birazdan soñ yavaştan: “Ne de olsa **ötmegiñni aşadı**, belki askelerni mında ketirmez!”-dedi. (s. 8)
elden geldiği kadar	Şimdiden gidip komşulara yalvarmaktansa önce **elimizden geldiği kadarını** kendimiz yapalım. (s. 33)	Şimdiden, barıp qomşularğa yalvarmazdım evel, **elimizden kelgeni qadarını** ozümiz yapayıq. (s. 27-28)
eli iş tutmak	**Eli iş tutmuyor**, gözüne uyku zor giriyor, boğazından az zor geçiyordu. (s. 195)	**Eli iş tutmay,** kozüne, zornen yuqu kire, boğazından aş zornen keçe edi. (s. 53)

eli varmamak (gitmemek)	Varmadı, ihtiyar **elim varmadı.** (s. 213)	Barmadı, ihtiyar **elim barmadı.** (s. 10)
eski hamam eski tas	**Eski hamam, eski tas!** (s. 362)	**Eski ammam, eski tas!** (s. 21)
fırsat bulmak	Enver, birkaç gündür gönlünde taşıdığı gizli meselyi Bekir Ağa'ya açmak için **fırsat bulunduğuna** sevindi. (s. 17)	Enver bir qaç künden berli içinde taşıp yürgen gizli meseleni Bekir ağağa açmaq içün **fursat tapqanına** sevindi. (s. 14)
göğsü kabarmak	Sesi yükseliyor, ta uzaklara uçuyor, sesi yükseldikçe **göğüsü** de iftiharla **kabarıyor**, bütün dünyaya duyurmak istercesine daha da hızlı söylüyordu. (s. 48)	Sesi ep yuksele, ta uzaqlarğa uça, sesi yukselgen sayın **koksü** de iftiharnen **qabara,** butün dünyağa eşittirmek ister kibi, daa da coşqun yırlay. (s. 41)
gönlünden kopmak	**Gönlünden** ne **koparsa** razıyız. Gospodin! (s. 85)	**Goñlüñden** ne **qopsa**, razımız, gospodin! (s. 147)
gönlüne girmek	Bu sabah, onun **gönlüne** bir şey **girmişti**. (s. 46)	Bu saba onıñ **yüregine** bir şey **kirip,** yerleşken edi. (s. 39)
(birinin) gönlünü etmek (yapmak)	Enver, Bekir Ağa'nın **gönlünü yapmak** ister gibi, cevap verdi. (s. 17)	Enver Bekir ağanıñ **goñlüni almaq** ister kibi, koküs keçirdi. (s. 14)
göz atmak	Solda yükselen dağların sırtındaki yaylalara. Ayı Dağ'ın eteklerine. Karadeniz'in sessiz yalılarına bir **göz attı.** (s. 13)	Solda yükselgen dağlarınıñ sırtındaki yaylalarğa. Ayüvdağnıñ eteklerine. Qara deñizniñ suküt yalılarına bir **köz taşladı.** (s. 10)
	Esma, Ayşe sofadan odaya giriverir diye kapıya tekrar bir **göz attı**; sonra kocasının yüzüne bakarak yavaş bir sesle sordu. (s. 32)	Esma Ayşe sofadan odağa kirip kelir, diye, qapığa bir daa **koz taşladı**, soñra qocasınıñ betine baqıp, yavaş bir sesnen soradı. (s. 27)

göz dikmek	Yanlarından geçerken birisi arabama yahut atıma **göz dikerse** demek Selim yalan söyledi. (s. 306)	Yanlarından keçerkenim, birisi arabama, ya da atıma **köz tiker** ise, demek Selim yalan ayttı! (s. 6)
gözünü (gözlerini) (bir şeye) dikmek	Bekir, renkten renge giren **gözlerini** karısının yüzüne **dikti.** (s. 75)	Bekir renkten renkke kirgen **közlerini** qarısına **tikti.** (s. 139)
göz gezdirmek	Arasıra duruyor, yol kenarındaki taş duvarlara çıkıyor, tarlara bostanlara **göz gezdiriyor**, ama hiçbir yerde kızını ve hayvanını göremiyordu. (s. 105)	Ara-sıra toqtada, yol kenarındaki taş isarlarınıñ ustüne çıqa, tarlarnı, bostanlarnı **köz keçire**, amma iç bir yerde qızını ve ayvanını korip olamay edi. (s. 56)
	Heyecanla ayağa fırladı, dört döndü, güneşin ilk ışınlarında ısınan tepelere, söğütlere **göz gezdirdi,** Macik'i göremedi, tekrar diz çöktü: "Macik! Macik!" diye fısıldadı, sustu, gözleri, sevinç yaşlarıyla doldu. (s. 381-382)	Eyecanlanıp yerinden turdı, dört bir tarafqa köz taşladı, kuneşniñ ilk nurları astında qızınğan töpelerge, sugütlerge **köz taşladı**, Maçikni korip olamadı, tekrar tiz çökti: "Maçik! Maçik!" dep fısıldadı, sustı, közleri quvanç yaşlarınen toldı. (s. 8)
göz gözü görmemek	Taş duvarın altından toprak, iki yerden kaymıştı; ama duvarı onarmaya artık vakit yoktu, çünkü yavaş yavaş **göz gözü görmez** oluyordu; evine döndü. (s. 121)	Taş divarnıñ astında topraq eki yerden yuvulğan, amma divarnen oğraşmağa Bekirde artıq vaqıt yoq edi, çünki yavaş-yavaş qaranlıq basıp, **köz közni körmez ola edi.** (s. 70)
	Göz gözü görmüyor, karşı tepelerde, Kızıltaş'ın birkaç	**Köz közni körmey,** qarşındaki tepelerde Qızıltaşnıñ bir qaç evinde

	evinde zayıf ışıklar yanıp sönüyordu. (s. 432)	zayıf ışıqlar yanıp söneler. (s. 8)
göz koymak	Bir kızımız var, ona da **göz koydular** be! (s. 116)	Bir qızımız bar, oña da **köz qoydılar**, dese! (s. 65)
	Kimin toprağında gözümüz var ki, bizim toprağımıza **göz koysunlar?** (s. 75)	Kimniñ toprağında kozümüz bar ki, bizim toprağımızğa **köz qoysunlar?** (s. 139)
	Remzi'nin Ayşe'ye **göz koymuş** olduğundan bahsedecekti, ama yine dertsiz başıma dert açmayayım diye elini salladı, meseleyi unutmaya karar verdi. (s. 27)	Qarısına çoban Seyd-Aliniñ oğlu Remziniñ Ayşege **koz qoyğanını** aytacaq edi, amma kene dertsiz başıma dert açmayım, dep elini salladı, meseleni unutmağa qarar berdi. (s. 22-23)
	Bir kızımız var, ona da **göz koydular** artık… (s. 19)	Bir qızımız bar, oña da, artıq, **köz qoydılar…** (s. 16)
göz kulak olmak	Bayılarda **göz kulak olun**, gözden kaçırmayın. (s. 45)	Bayırlarda **köz-qulaq olun,** közden qaçırmañız**.** (s. 39)
	Macik'e **göz kulak olmuş** bütün gün. (s. 62)	Butün kun Maçikke **koz-qulaq olğan.** (s. 127)
göz önüne getirmek	Ama zalzalenin dehşetini **göz önüne getirince** duvarın yıkılmış olmasından şüphesi kalmadı. (s. 276)	Amma zelzeleniñ deşetini **köz ogüne ketirgeninen** divarnıñ yıqılmasına şubelenmedi. (s. 17)
gözaydına gelmek	Yavruladığı gün de, söyle ona, **gözaydına gelsin**. (s. 37)	Buzavlağan künü de, söyle oña, **közaydınğa kelsin**! (s. 31)
gözden kaçırmak	Bayırlarda göz kulak olsun, hayvanı yanında tutsun, **gözden kaçırmasın**. (s. 37)	Bayırlarda köz-qulaq olsun, ayvannı yanında tutsın, **közden qaçırmasın.** (s. 31)

gözden kaybolmak	Macik, yokuşun gerisinde **gözden kayboluyordu.** (s. 46)	Maçik yoquşnıñ artında **közden ğayıp oldı.** (s. 39)
	Önde horoz, ardında tavuklar, hela gerisinde **gözden kayboldular.** (s. 254)	Ogde horaz, artında tavuqlar ayaqyol artında **ğayıp oldılar.** (s. 45)
	Altı, atını şosenin kenarında sürdü, ekili tarlaya girmemek için epeyce gitti, inişi indi, bir an dutların ardında **gözden kayboldu**, tekrar meydana çıktı, atını Bekir'in tarlası kenarında dört nala koşturarak armut ağaçları altına gelip durdu. (s. 299)	Altı atını şosseniñ kenarından aydadı, ekilgen tarlağa kirmemek içün eppeyi ketti, enişni endi, bir an dut tereklerniñ artında **közden ğayıp oldı**, tekrar meydanğa çıqtı, atını Bekirniñ tarlası çetinde dört nal çaptırdı, armut tereklerniñ astında kelip toqtaldı. (s. 36)
	Ekmek yığını geçtikçe yükseliyor, yükseliyor; yükseliyor; biraz sonra ekmeklerin ardında masa **gözden kayboluyor.** (s. 369)	Ötmek obası ketken sayın ep yüksele, birazdan soñ masa ötmek obası artında **közden ğayıp oldı.** (s. 27)
gözleri dolmak (dolu dolu olmak)	Elini kalçasına vurdu, boğazı tıkandı, **gözleri doldu.** (s. 107)	Elini baldırına urdı, boğazına bir şey kelip tıqıldı, **közleri toldı.**(s. 58)
	Fakat sofraya iki kaşık yerine üç kaşık koyduğu zaman yine de içinde bir şey kırılıyor, **gözleri doluyordu.** (s. 194)	Faqat sofrağa eki qaşıq yerine üç qaşıq qoyğanda kene içinde bir şey qırıla, **közleri yaşqa tola.** (s. 53)
	Gözleri dolmaya, gırtlağını bir şey sıkmaya başlamıştı. (s. 384)	Bir şeyler daa aytacaq oldı, lakin laqırdınıñ lazimsizligini tüşünerek **közleri tolmağa**,

		boğazına bir şey kelip tıqalmağa başladı. (s. 9)
	Çünkü gönlü mesuttu, hayatı ve insanları seviyor, ama yine de **gözleri doluyordu.** (s. 40)	Çünki goñüli mesut edi, omür ve adamlarını seve, amma **közleri** kene de **tolu** edi. (s. 34)
gözüne girmek	Hayli zamandır, büyük oğlan Remzi, esma yengenin **gözüne girmek** istiyor. (s. 18)	Buyükleri Remzi çoq vaqıtlardan berli Esma yengeniñ **kozüne kirmek** istey. (s. 15)
gözünü dört açmak	**"İki gözünü dört aç,** haa!" (s. 80)	**Eki köznüñni dört aç**, ya! (s. 143)
	"İki kulağın dört olsun, ha!" (s. 80)	**Eki qulağıñ dört olsun,** ya! (s. 143)
	Söyle, **gözünü dört açsın!** (s. 380)	Ayt, **közüni dört açsın!** (s. 7)
gözünü seveyim	Enver, kardeşim, söyleme, **gözünü seveyim**, düşürme milleti birbirine! (s. 199)	Enver, qardaşım, kes endi, **közüñni seveyim**, milletni şaşmalatma! (s. 56)
	"Ah, ah hem de nasıl müslümandı, **gözünü seveyim!**" (s. 82)	'"Ah, ah, ah, em de nasıl musulman edi, **kozüni seveyim**!" (s. 144)
	Çıfıt deme bana, **gözünü seveyim.** (s. 151)	Çufut deme maña, **közüñni seveyim.** (s. 16)
	Abokat gibi konuştun **gözünü seveyim!** (s. 344)	Abulqat kibi aytasıñ, aqay, **közüñden öpeyim.** (s. 7)
	Doldur kadehi Enver, doldur **gözünü seveyim!** (s. 358)	Toldur qadeni, Enver, toldur, **közüñden öpeyim.** (s. 18)
günahı (günahı vebali) boynuna	Eh, **günahı boynuna!** (s. 306)	Eh, **günahı boynuna!** (s. 6)
hak (hakkını) yemek	Bir kapik **hakkını yemem.** (s. 150)	Bir kapik **aqqıñnı aşamam.** (s. 16)

hâl hatır (hâlini hatırını) sormak	Hindi gibi kabarıp durmuş, **hal hatır sormadan**, Bekir'in yüzüne bakmadan çıkıp gitmişti. (s. 113)	Mesür kibi qabarıp turğan, **al-hatır soramadan**, Bekirniñ betine baqmadan çıqıp ketken edi. (s. 62)
	Sizin köylüler buradan geçtikçe **hatırımı sorarlar.** (s. 150)	Siziñ koylüler bu yerden keçkenday olsalar **hatırımnı soraylar.** (s. 16)
	Seyid-Ali babasının **hatırını sordu.** (s. 103)	Seyid-Ali babasınıñ **hatırını soradı.** (s. 54)
hasret kalmak	Bir merhabaya **hasret kaldık,** onu da veren yok. (s. 241)	Bir merabağa **asret qaldıq,** onı da bergen yoq. (s. 33)
hatırını kırmak	Annesinin, babasının **hatırını kırmamak** için birazcık yedi; yerken boncuk gibi iki damla gözyaşı akıttı sessice. (s. 68)	Ana-babasınıñ **hatırını qırmamaq** içün birazaçıq aşadı, aş aşarken ses-soluq çıqarmayıp, kozlerinden byouncaq kibi eki tamçı kozyaşını tığırdı.(s. 132)
hayale kapılmak	Fazla **hayale kapılmamak** için hemen yarını düşünüyor, fakat gözlerini yumuduğu zaman hayaller gelip yine onu buluyorlardı. (s. 57-58)	Qarardan ziyade **hayalğa qapılmamaq** içün ep yarını tüşüne, faqat, közlerini yumğan vaqıtta hayallar kelip kene onı tapa ediler. (s. 49)
hayata bağlamak	Hayattan kopmuş, kırılmış genç gönlünü tekrar **hayata bağlamaya** çalıştı. (s. 190)	Ayattan qopqan, qırılğan qalbini tekrar **ayatqa bağlamağa** çalıştı. (s. 49)
hayır gelmemek	Çünkü elden **hayır gelmezdi**; elin ağızına bakacak olursa hem Macik, hem de kendi aç kalırdı. (s. 113)	Çünki elden **hayır kelmez**, elniñ ağzına ağızına baqacaq olsa em Maçik, em de kendi aç qalır edi. (s. 63)

helak etmek	Komolizmanın nasıl bir şey olacağını kendi aklıyla kestirmeyince, Allah kerim, korur müslümanlarını, diye düşünüyor, fakat Molla İreceb'in, "Allah tembelleri **helak eder**!" sözünü hatırladıkça kendi tembelliğini, gevşekliğini ansızın anlamış gibi kalbi daralıyor, çabuk çabuk sofanın basanaklarını iniyor, garip bir sarsıntıyla birden bir şeyden ürkmüş gibi şaşkın gözlerle avluda kendine bir iş arıyordu. (s. 221)	Komolizmanıñ nasıl bir şey olacağını kendi aqılınen kestirmegence Alla taalya musülmanlarnı qorçalar dep tüşüne, faqat molla Erecepniñ: "Alla tenbellerini **elak eter**",- degen sözlerini hatırlağanınen kendi tembelligini, kevşekligini birden añlağan kibi yuregi sıqıla, çabik-çabik adımlap sofa basamaqlarından ene, ğarip bir sarsıntınen birden bir şeyden urkken kibi şaşqan kozlerinen azbarda kendine bir iş aray. (s. 17)
---	Ayşe'nin genç kalbini öylesine sarmıştı ki, bütün bu **heyecanını dökmek**, ferahlamak ihtiyacıyla bir şeyler yapmak istiyordu. (s. 48)	Ayşeniñ yaş qalbini oyle guzel, oyle hoş edi ki, butün bu **eyecanını tökmek**, quvanmaq ıhtiyacınen bir şeyler yapmaq istey edi. (s. 41)
hınç (hıncını) almak	**Hıncımı** İvan'dan **aldım**, geldi geçti sorma! (s. 239)	**Açuvımnı** İvandan **aldım**, kelip keçti endi. Artıq sorap oturma.(s. 32)
içi içine sığmamak	**İçi içine sığmıyor**, yüreği sanki bir işkence içinde, yumrukları sıkılıyor, boğazına katı bir şey oturuyordu. (s. 131)	**İçi içine sığmay**, yuregi sanki bir eskence içinde, yumruqları sıqıla, boğazına qattı bir şey kelip tıqıla. (s. 78)
içi titremek	**İçi titriyordu.** At, sahibinin korkusunu hissetmiş gibi	**İçi qaltıray.** At saibiniñ qorqusını duyğan kibi

	yavaşlıyor, başını sallıyordu (s. 146)	yavaşlay, başını salla yedi. (s. 91)
	Bunu düşündükçe tüyleri ürperiyor**; içi titriyordu**. (s. 96)	Bunı tüşündikçe töpe saçları tiklene**, içinden qaltıray edi.** (s. 156)
içi yanmak	Bu seslerin altında Sabri yavaş yavaş kırılıyor, **içi yanıyor**, gırtlağına acı bir şey tıkanıyordu. (s. 208)	Bu sesler altında Sabri yavaş-yavaş qırıldı, **içi-bağrı ateş toldı,** boğazına acı bir şey kelip tıqaldı. (s. 6)
için için yanmak	Boğazındaki katılık gırtlağını sıktıkça başını yumruklayıp ağlamak istiyor, bunu yapmayınca da çıra gibi **için için yanıyordu.** (s. 108)	Boğazına kelip tıqılğan şey ğırtlağını sıqqan sayın, başını yumruqlap, ağlamaq istey, bunı yapıp olmağanından **çıraq kibi yanıp bite edi.** (s. 58)
içine kurt düşmek	Vallahi **içime bir kurt girdi**, sabahtan beri yer beni. (s. 71)	Vallayı, **içime bir qurt kirdi**, meni sabadan berli aşay. (s. 135)
	Bekir yanından ayırılır ayırılmaz, Esma'nın **kalbine bir kurt düştü.** (s. 75)	Bekir yanından ayırılır-ayırılmaz, Esmanıñ **yüregini** nasıldır **bir qurt kemirip** başladı. (s. 139)
	Fakat **kurt yerleşmişti içine.** (s. 144)	"Alla er yerde birdir"- dep tüşündi, yapqanlarını doğru körmege çalıştı, faqat, **içine** nasıldır **bir qurt yerleşken edi.** (s. 90)
içini açmak	**İçini** Bekir'e **açmaktan** korkar gibiydi. (s. 125)	**Qalbini** Bekirge **açmaqtan** qorqar kibi edi. (s. 73)
içini çekmek	Bekir **içini çekti**: -Allah, tek bir tane verdi bize... (s. 15)	Bekir **içini çekti**: Alla bizge tek bir dane berdi… (s. 12)

içini dökmek	Öleceğini hissediyordu; canı çıkıncaya kadar konuşmak, dünyaya, hayata **içini döktükten** sonra gözlerini yummak istiyordu sanki. (s. 465)	Sabri ep ayta, olecegini duyğan soñ canı çıqqance aytmaq dünyağa, ayatqa içindeki şeylerni tökken soñ közlerini yummaq istey edi sanki. (s. 9)
içini kurt yemek (kemirmek)	Hayvan kurtulmuştu ama, yine de **içini bir kurt kemiriyordu.** (s. 113)	Ayvan dertten qurtulğan edi, amma kene de **içini** nasıldır **bir qurt kemire edi.** (s. 62)
içini sıkmak	Ayşe babasına bir şey söyleyecekti, ama **içini** bir şey **sıktı**, sesi boğazında kırıldı. (s. 130)	Ayşe babasına bir şey daa aytacaq edi, amma **içini** bir şey **sıqtı**, sesi boğazında qırıldı. (s. 78)
iğne atsan yere düşmez	Kaplumbağa gibi yavaş yavaş ilerliyorlardı, çünkü yol **iğne atsan yere düşmeyecek** kadar kalabalıktı. (s. 310)	Maşinalar qaplıbaqalar kibi yavaş-yavaş yılışmaqtalar, çünki yol **yine atsañ yerge tüşmeycek** qadar qalabalıq edi. (s. 9)
iş görmek	Çünkü armut ağaçlarıyla derebaşı arasındaki kısmın tütünlerini kırıp bitirmemişti ama, yine de çok **iş görmüştü.** (s. 57)	Çünki armut tereklerinen dere başı arasındaki yerniñ tütünlerini qırıp bitiralmağan olsa da, kene de bayağı **iş yapqan** edi. (s. 49)
iş işten geçmek	Haydi, eğlenme, sonra **iş işten geçmiş** olur! (s. 477)	Aydı, eglenme, soñra **iş işten keçer!** (s. 17)
işe yaramak	Senin de yalnız ensen değil, bir gün başka bir yerin şişecek, hiçbir **işe yaramayacaksın.** (s. 118)	Seniñ de yalıñız eñseñ degil de, bir kün başqa bir yeriñ şişecek, iç bir türlü **işke yaramaycaqsıñ.** (s. 67)

kabak (birinin) başına (başında) patlamak	Memeşin Deresi Kızıltaş'a yakın olduğundan "ilk **kabak** yine **bizim başımıza patlar**" diye köylüler geceleyin kalktılar, yavaş ve gizli, atlarını arabalarını kaçırdılar, dağ yollarını tırmandılar, sık ormanlarda, çalılıklarda, derelerde arabalarını gizlediler. (s. 305)	Memeşniñ deresi Qızıltaşqa yaqın olğanından "ilq **qabaq** kene **bizim başımızğa patlar**", dep koylüler geceleyin turıp, yavaştan, gizliden atlarını, arabalarını koyden qaçırdılar, dağ yollarında tarmaştılar, sıq ormanlarda, çalılıqlarda, derelerde arabalarını gizlediler. (s. 5)
kafasını ezmek	Doğruyu söylemezsen **kafanı ezerim.** (s. 453)	Doğrusını aytmasañ **başıñnı uzerim**. (s. 22)
kahkaha (kahkahayı) basmak koparmak, salıvermek)	Ayşe başını arkaya attı, bir **kahkaha salıverdi.** (s. 34)	Ayşe **şaqıldap küldi**. (s. 28)
kanı donmak (çekilmek)	Şimdi de tarlada dolaşanların kelebek toplayan Moskova Rusları olmadıklarını anlayıp babasının tarlasını ölçtüklerini gözleriyle görünce bütün **kanı çekilmiş**, gözleri yaşarmıştı. (s. 131)	Şimdi de tarlada dolaqanlarnıñ kobelek toplağan Moskva rusları olmağanını añlap, babasınıñ tarlasını ölçeyatqanlarını öz közlerinen korerek butün **qanı buzlağan,** közleri yaşlağan edi. (s. 78)
kan beynine sıçramak (çıkmak)	"Vallahi billahi, benim deli damarıma basmasınlar, **kan beynime çıktı** mı gider tepelerim birkaç cenabeti!" (s. 103)	Vallayi-billayi, menim deli damarıma basmasınlar, **qan miyime ursa**, barır da töpelerim bir qaç cinabetni! (s. 54)
karnı zil çalmak	Bostanı bakacak zaman mı şimdi; **karnım zil çalıyor**. (s. 25)	Şimdi bostan baqmaq maalimi, **qursağım davul çala**. (s. 21)

	Evde ateş yok, **karnım zil çalıyor**, yine nereye gittin? (s. 327)	Evde ateş yoq, **qursağım davul çala**, daa qaydalarğa barıp keldiñ. (s. 23)
	Karnım zil çalarken bir de çoban türküsü dinleyemem. (s. 27)	**Qursağım davul çalıp** turğanda tek çoban türküsi etişmey. (s. 22)
kazaya uğramak	Yollar buz, **kazaya uğrarsın.** (s. 412)	Yollar buzlu, **qazağa oğrarsıñ**. (s. 31)
kesip biçmek	Tanrı dinler, dinler, sonra **kesip biçer**, nasıl doğru görürse öyle yapar. (s. 17)	Tañrı diñler, diñler, soñra **kesip biçer,** nasıl doğru tanısa, oyle de yapar. (s. 14)
keyfi kaçmak	Ne zaman asker görse **keyfi kaçar**, baba! (s. 468)	Ne vaqıt asker körse **keyfi qaça**, baba. (s. 11)
	Bekir'in **keyfi** ansızın **kaçmış**, bir şey canını sıkmaya başlamıştı. (s. 170)	Bekirniñ **keyfi** birden **qaçtı**, nasıldır bir şey canını sıqmağa başladı. (s. 32)
keyfi yerinde olmak	Madem ki türkü söylüyor, **keyfi yerinde** demek. (s. 26)	Madam ki, türkü aytır, demek **keyfi yerinde.** (s. 22)
	Keyfi yerinde, ineğini gördü, sevindi, elbet türkü söyler. (s. 26)	**Keyfi yerinde**, sığırını kördi, sevindi, ebet, türkü aytır! (s. 22)
kız istemek	**Kızını isterlerse** nasıl reddedecekti? (s. 23)	**Qızını isteseler** nasıl red etecekler? (s. 20)
kokusunu (koku) almak (duymak)	Mezarlığın gerisinde herhalde iyi bir şey olmamıştı, çünkü at bir tehlike **kokusu almış** gibi hala başını sallıyor, çocukların bağışmaları da gittikçe artıyordu. (s. 251)	Mezarlıq artında er alda yahşı şey olmağan, çünki at bir telüke **qoqusı alğan** kibi ep başını sallay, balalarnıñ qıçırışmaları da ket-kete arta. (s. 42)
kulak asmak	Bağırmak erkeğin sağlığıdır, **kulak asma,** kızım! (s. 337)	Qıçırmaq aqaynıñ sağlığıdır, **qulaq asma,** qızım! (s. 31)

	Sen dedikoduya **kulak verme**, Enver! (s.18)	Sen emiş-demişke **qulaq asma**, Enver! (s.15)
kulak kabartmak	Bekir önce bir şey anlamadı, **kulak kabartıp** çocukları dinledi. (s. 251)	Bekir başta bir şey añlamadı, **qulaq qabartıp**, balalarnıñ seslerine diñledi. (s. 42)
	Sofada Bekir bir Ayşe'ye, bir karısına bakıyor, **kulak kabartıyor**, sabırsızlanıyordu. (s. 75)	Sofada Bekir bir Ayşege, bir qarısına baqa, **qulaq qabarta**, raatsızlana edi. (s. 138)
kulak vermek	Bekir, ahırdan gelen türküde "çoban" sözünü işitince sustu, **kulak verdi**, dinledi. (s. 25)	Bekir ahırdan kelgen türküde "çoban" sözüni eşitkeninen sustı, **qulaq saldı**, diñlendi. (s. 21)
	Sen benim lafıma **kulak ver**, başkasınınkine değil. (s.156)	Sen başqasınıñkine degil de, menim lafıma **qulaq sal.** (s.20)
	Tatlı canına kurban olayım, hiçbirimizde ateş yok, o gümüş çakmağını ver bir, çakayım! (s. 452)	**Tatlı canıña qurban olayım**, iç birimizde ateş yoq, anavı kumüş çıqmağıñnı ber bir çaqayım, -dedi. (s. 21)
	Babasının yüzüne de bakamıyor, ağız açıp bir şey söylemeye kendinde **kuvvet bulamıyordu**. (s. 131)	Babasınıñ betine baqıp olamay edi. Bekirniñ de içi yana, çünki tarlasını yabancılarnıñ ölçemesi sofrasındaki ötmegini ölçemeleri kibi edi. (s. 78) [11]
kurban olayım	Bu baskılığı diriltmek, canlandırmak ihtiyaciyle bir	Bu basıqlıqnı tiriltmek, canlandırmaq ihtiyacınen bir

[11] Yunus Kandım'ın aktarımında bu deyimin geçtiği cümle kullanılmamıştır: "*Babasınıñ betine baqıp olamay edi Bekirniñ de içi yana, çünli tarlasını yabancılarnıñ ölçemesi sofrasındaki ötmegini ölçemeleri kibi edi.*" (s.78)

	laf açmak istedi, açmadı.(s. 68)	**laf açmaq** istedi, açıp olamadı. (s. 132)
kuvvet bulamamak	İvan başlamış, çocuğa sataşmış**, laf atmış,** çirkin şeyler söylemiş! (s. 213)	İvan başlağan, balağa sataşqan **laf aytqan**, çirkin şeyler aytqan! - dedi. (s. 10)
laf açmak	**Karışma** büyüklerin **lafına!** (s. 303)	Buyüklerniñ **lafına qarışma.** (s. 4)
laf atmak	**Lafa tutarsam** belki bana komolizmadan da bahseder biraz! (s. 61)	**Lafqa tutsam** belki maña komolizmadan da biraz ikaye eter!- dep tüşündi Bekir. (s. 52)
lafa karışmak	Gelinkaya başında çoban Seyid-Ali'nin Remzi'sini **lafa tutardık** hem.. (s. 50)	Em Kelinqaya başında çoban Seyid-Aliniñ Remzisini **lafqa tutar** ediq… (s. 43)
lafa tutmak	Bekir, karısının haklı olduğunu anlayınca **lakırdıyı kısa kesti**, elini salladı. (s. 101)	Bekir qarısınıñ aqlı olğanını añlağanınen **lafnı qısqadan kesti,** qolını sıltadı. (s. 53)
	Lafı uzatmaz, çünkü doğru söz yemin istemezdi. (s. 110)	**Lafnı uzatmaz**, çünki doğru söz yemin istemez edi. (s. 60)
lafı kısa kesmek	**Laf uzarsa** soyunun sponun Cenevizlilerden olduğuna da inandırırdı insanı. (s. 101)	**Laf uzanğan** soñ olsa soyunıñ-sopunıñ cenevizlilerden olğanına işandırır edi. (s. 53)
lafı uzatmak	Bekir, karısının maksadını açıkça anlayamamakla beraber, **lafı** fazla **uzatmayarak**, ahırın kapısına yürüdü. (s. 99)	Bekir qarısınıñ maqsadını açıqça añlap olamadı. Amma ahırnıñ qapısına barmazdan, qarısı tekrar seslendi. (s. 158)[12]

[12] Yunus Kandım, aktarımda deyim kullanmamıştır.

	Anüta'yı eskisi gibi dövmek istemiyordu, dövdüğü zaman bile Anüta'dan **lezzet alamıyordu.** (s. 123-124)	Anütanı evelleri olğanı kibi urmaq istemey edi koteklegende bile Anütadan **lezzet almay edi.** (s. 72)
	Enver'in sözünü bitirmesine **meydan vermeden**: "Seni gibi kalpazan! Sen beni be zaman yendin ki şimdi yenesin?" dedi. (s. 168)	Enverge sözüni bitirmeğe **fursat bermeden**: "Ah, seni qalpazan! Sen meni ne vaqıt yeñdiñ de şimdi yeñecek olasıñ?" - dedi. (s. 30)
lezzet almak	Kabahat sende Bekir, sende bu köye İvan'ı sen bela ettin, milletin başına sen **musallat ettin,** Tanrı seni affetmeyecek. (s. 253)	Qabaat sende, Bekir, sende, bu koyge İvannı sen bela yaptıñ, milletniñ başına onı sen **musallat ettiñ**, Tañrı seni afu etmeycek. (s. 45)
meydan vermemek	Eh, beş ruble veririm ona, gitsin Yalta'ya, yeni urbasının renginde bir çepken alacakmış, alsın **ne hali varsa görsün!** (s. 306)	Eh, oña beş kumüş beririm, barsın Yaltağa, yañı urbasınıñ tüsünde bir qaftan alacaq eken, alsın, **istegeni qadar dolansın**! (s. 6)
(birini, bir şeyi) musallat etmek	Heyecanlıydı; konuşurken **nefesi tutuluyor**, göğsü inip kalkıyordu. (s. 392)	Selim eyecanlı edi, laf eter eken, **nefesi tutula** edi. (s. 16)
ne hâli varsa görsün	Bekir dua bile okuyamıyordu, **nefesi kesiliyordu.** (s. 268)	Bekir bu ande dua bile oqumay, **nefesi kesile edi.** (s. 10)
nefesi kesilmek (daralmak veya tutulmak)	İvan, iki Sibiryalının arasında duruyor, gözleri yerde, hem rusların konuşmalarını dinliyor, hem de N.K.V.D askerleri yanından geçtikçe kendisini tanıyacaklar da,	İvan eki sibiriyalınıñ arasında tura, közleri yerde, ruslarnıñ laflarını diñley, em de NKVD yanından keçken sayın kendisini tanırlar da ötmekten marum qalırım, dep **ötü patlay edi.** (s. 27)

	ekmekten mahrum kalacak diye **ödü kopuyordu.** (s. 369)	
	Hayvan kazaya uğradı sandım da **ödüm koptu.** (s. 62)	Ayvan qazağa oğradı bellep, **otüm patladı.** (s. 127)
ödü kopmak (patlamak)	Ama okursan dünyayı **parmağında döndürürsün.** (s. 372)	Er kes seni söger, er kes saña yeudeysiñ dep aytır, amma oqusañ dünyanı **parmağıñnen çevirirsiñ!** (s. 29)
	Bilhassa yere tükürene bakarak: "Buralı olsaydın **pişman ederim** seni yere tükürdüğüne!" dedi içinden. (s. 61)	Zira, yerge tükürgenge baqıp: "Buralı olsaydıñ yerge tükürgeniñ içün saña bir iş keserdim, **peşman olur ediñ**!"- dedi içinden. (s. 52)
parmağında oynatmak	Dünya ve hayat, **sessizliklere gömüldü.** (s. 296)	Dünya ve ayat **sükünetlerge komüldi.** (s. 34)
pişman etmek	Yolun sol yanında kalın meşe ağaçlarının altında korkulu bir **sessizliğe gömülmüş** mezarlığı geçti. (s. 22)	Yolnıñ sol tarafında meşe teregeniñ astında qorqunç bir **sukünetke komülgen** mezarlıqnıñ yanından keçti. (s. 18)
sessizliğe gömülmek	Bekir, şu sitenin kenarında asker gibi sıralanmış, uzun, sessiz servilerin gölgelerini geride bıraktı; biraz bayıra yukarı çıktı, elini gözlerine **siper etti;** aranların önünde çalışanlara, dağların üstüne gelmiş, sıcağı yavaş yavaş eksilen güneşe baktı.(s. 15)	Bekir şosseniñ kenarında asker kibi sıralağan uzun, sessiz qara selbileriniñ kölgelerini keride bıraqtı, bayırnıñ ustüne çıqtı, elini közlerine **saçaq etip**, aranlarınıñ ogünde çalışqanlarğa, dağlarnınñ ustüne koterilgen, arareti yavaş-yavaş eksilgen kuneşke baqtı. (s. 12)

	Bekir politikadan **söz açtı,** ama laf çok geçmeden yine ata döküldü. (s. 353)	Bekir siyasetten **söz açtı**, amma o oldı, bu oldı söz kene atqa aylanıp ketti. (s. 14)
siper etmek	Ne desem **uçurursun lafımı** havaya Alman topu gibi. (s. 109)	Ne desem **lafımnı** avağa alman-topı kibi **uçurasıñ.** (s. 60)
söz açmak	Ama **söze başlamaya** vakit bulamadan, ihtiyar Rus tekrar Bekir'in ayaklarına sarıldı. (s. 85)	Amma **laqırdığa** vaqıt tapıp yetiştiralmadı ihtiyar rus tekrar Bekirniñ ayaqlarına sarıldı. (s. 147)
söz yetiştirmek	Yalnız Battal'ın Enver sağır, dilsiz bir adam gibi ne bir şey dinliyor, ne de **söze karışıyordu.** (s. 448)	Yalıñız Battalnıñ Enveri sağır, tilsiz, bir adam kibi ne bir şey diñley, ne de **lafqa qarışa.** (s. 19)
söze başlamak	Şimdiye kadar ikisinin konuşmasını hiç sesini çıkarmadan, dikkatle dinleyen Esma, **söze karıştı.** (s. 83)	Şimdige qadar ekisiniñ laqırdısını ses-soluq çıqarmayıp, diqqatnen diñlegen Esma **lafqa qoşuldı.** (s. 145)
söze karışmak	Sustu, bir süre sessizlikten sonra **lafı başka yola çevirdi.** (s. 454)	Sustı. Biraz sukünetten soñ **lafnı başqa tarafqa burdı.** (s. 22)
	Bu zamana kadar kimsenin yolunu kesmemişler, kavga etmemişler, kimseye sözvmemişler, Bekir ne dediyse **sözünden çıkmamışlardı.** (s. 196)	Bu vaqıtqace kimseniñ yolını kesmediler, kimsenen qavğa etmediler, kimseni sögmediler, Bekir ne dese onı yaptılar, **sözünden çıqmadılar.** (s. 54)
sözü çevirmek	Hayvanı da amma **takattan düşürdün** ha! (s. 64)	Ayvannı ama da **taqattan tüşütgensiñ!** (s. 129)

sözünden çıkmamak	Eşikte Çilingir'in karısıt **taş kesilmiş** gibi duruyor, hiç kımıldamıyordu. (s. 447)	Qapıda Çilengirniñ qarısı **taş kesilip** tura**,** qıbırdamay. (s. 18)
takati kesilmek (kalmamak)	Ama dedim gene de derim, öyle başını avuçlayıp dertli dertli oturursan, vallahi billahi **tatlı canımdan olacağım**. (s. 73)	Amma ayttım kene de aytırım, mına boyle başıñnı avuçlap, dertli-dertli otursañ, vallayı-billayı, **tatlı canımdan keçerim**. (s. 137)
taş kesilmek	Bunu düşündükçe **tüyleri ürperiyor;** içi titriyordu. (s. 96)	Bunı tüşündikçe **töpe saçları tiklene**, içinden qaltıray edi**.** (s. 156)
tatlı canından olmak	Azıklarını, turşularını kaplarında ambarına öylesine dizilmiş yerleştirilmişti ki, taş çatlatan karakış yarın bastıracak olsa **umuru bile değildi.** (s. 224)	Azıqlarını, turşularını savut-savut anbarına oyle de bir tizgen, yerleştirgen ki, taş çatlatqan qara qış yarın kelip basacaq olsa bile **ğaflet qalmayacaq edi.** (s. 19)
tüyleri ürpermek	Karısının bu cesur sözleri bile bu akşam Bekir'in kulağına girmiyor, içinde bir **umut uyandıramıyordu.** (s. 72)	Qarısnıñ bu cesür sözleri bile bu aqşam Bekirniñ qulağına kirmey, içinde bir **umüt uyandırmay** edi. (s. 136)
umurumda değil	**Uzun sözün kısası**, bu sabah Yegorof, yanında sekiz on meşinli, koca kafalı Rus daha, yolu gezerler, işçilerebakarlar, bir de türmeye giderler ki, içerisi pislik dolu. (s. 273)	**Uzun sözniñ qısqakı**, bugün saba Yegorov yanında sekiz-on meşinli, bir de balaban başlı rus yolnı közden keçirecek oldılar. (s. 14)
umut uyanmak	Komolizmaya inan olmaz, **yangın bacayı sarmadan** bir çare bulmalı. (s. 200)	Komolizmağa işanç olmaz, **yanğın bacanı sarmağance** bir çare bulmalı. (s. 57)
uzun lafın (sözün) kısası	**Bacayı sarmadan** çare bulmalı. (s. 36)	**Bacanı sarmazdan** evel çare bulmalı. (s. 30)

yangın bacayı sarmak	Enver'in: "**Yedi kat yerin dibinde olsa** bile bulurum" sözü, Bekir'i umutlandırnıştı. (s. 380)	Enverniñ: "**Yedi qat yerniñ astında olsa** bile taparım", degen sözleri Bekirni umütlendirgen edi. (s. 7)
	Yerin dibine de **girseniz** toprağı kazar, bulurum! (s. 382)	**Yeriñ astına kirip** ketseñiz, topraqnı qazarım, taparım! (s. 8)
yerin dibine geçmek (batmak veya girmek)	Bekir'in babası yeni **yollar aramıştı**, Bekir neden aramasındı? (s. 113)	Bekirniñ babası yanı **yollar arağan** edi. Bekir ne içün aramasın? (s. 63)
	Birkaç kişi aralarında Berber Hasan, Çilingir'in büyük oğlu, öne çıktılar, kestirme sırıklarını kaldırdılar, Bekir'le arabasına **yol verdiler.** (s. 212)	Bir qaç adam, aralarında berber Asan, çilingirniñ buyük oğlu, ogge çıqtılar, kestirme sırıqlarını koterdiler, Bekirnen arabağa **yol berdiler.** (s. 9)
yol aramak	Sonbahar günden güne ilerliyor, kışın gelmekte olduğunu anlayan, dehşetini sezen köylüler sabahları atlarına, eşeklerine binip **yollara dökülüyor,** Kızıltaş uyurken Gelinkaya gerisindeki derelerden, karanlık meşeliklerinden akşama kadar sağır balta sesleri geliyordu. (s. 223-224)	Kuz kun-kunden keçe, qışnıñ yaqınlaşayatqanını korgen, deşetini sezgen koylüler sabaları atlarına, eşeklerine minip **yollarğa tökürеler.** (s. 19)
yol vermek	Ne var kız, sırma bıyıklı **yolunu** mu **kesti**? (s. 49)	Ne bar, ya, Ayşe, **yoluñnı** burma mıyıqlı **kestimi?** (s. 42)
yollara dökülmek	Arabalarıyla hiç sebep yokken şosede Rus otomobillerinin	İç bir sebepsiz şossede arabalarınen rus

	yolunu kesiyor, Ruslarla kavga ediyorlar. (s. 367)	avtomobilleriniñ **yolını keseler**, ruslarnen qavğa eteler. (s. 25)
yolunu kesmek	Ne var kız, sırma bıyıklı **yolunu** mu **kesti**? (s. 49)	Ne bar, ya, Ayşe, **yoluñnı** burma mıyıqlı **kestimi?** (s. 42)
	Güneş akşamın **yolunu tuttu,** ben de bütün gün bu ineğin kuyruğunu… (s. 15)	Kuneş aqşamnıñ **yolunu tuttı**, men de butün kun bu sığırnıñ quyruğını… (s. 12)
	Bekir atı sürdü, incir ağaçlarını geçti, Yalta **yolunu tuttu.** (s. 143)	Bekir atnı aydandı, incir tereklerini keçti, Yalta **yolını tuttı.** (s. 88)
yolunu tutmak	Güneş akşamın **yolunu tuttu,** ben de bütün gün bu ineğin kuyruğunu… (s. 15)	Kuneş aqşamnıñ **yolunu tuttı**, men de butün kun bu sığırnıñ quyruğını… (s. 12)
	O vakte kadar İvan'ın hoho'larına bir türlü mana veremeyen Bekir, bu hoho'yu "evet, benim!" şekilinde yorumladı, bundan ötürü de **yüreği ağızına geldi** sanki. (s. 137)	Bu vaqıtqace İvanıñ "hoho"larında çoq qulaq asmağan Bekir bu "hoho"nı "ebet, menim" şekilinde yordı, bundan otrü de **yuregi ağızına keldi** sanki. (s. 83)
	Bazan da bostandan otları, fasulya köklerini aıklarken Macik'in sesini duyuyor ve: "Ayşe Macik'e baksana kız!" diye bağırmak için ağzını açıyor, ama Ayşe'nin evde olmadığını hatırlar hatırlamaz **kalbini burkuluyor,** boğazına bir yumru tıkanıyordu. (s. 195)	Kimerde bostanda baqla sıralarına ottan temizley turğanda Maçikniñ muñremesini eşitip: "Ayşe Maçikke baqsa aqız!" - dep qıçırmaq içün ağızını aça, amma Ayşeniñ evde olmağanını hatırlar-hatırlamaz **yüregi qırıla**,

		boğazına nedir kelip tıqıla edi. (s. 53)
yüreği ağzına gelmek	Enver, İvan'dan tarafa döndü, bu senin soğukluğu **kalbini daraltmıştı** birden. (s. 262)	Enver İvanğa taraf adımladı, bu sesniñ suvuqlığı **yuregini** birden **tarlaştırğan** kibi oldı. (s. 5)
yüreği burkulmak	Ayakları altındaki toprak da sessizliklere gömülüyor; sessizlikler Bekir Ağa'nın **kalbini daraltıyor,** boğazını sıkıyor, Bekir Ağa'nın gözleri yaşarıyordu. (s. 56)	Ayaqları astındaki topraq da sukünetler içinde komüle, sukünet Bekir ağanıñ **yüregini,** boğazını **sıqa,** Bekir ağanıñ közleri yaşlana edi. (s. 48)
yüreği daralmak	Bekir'in **yüreğini bir şey sıktı**, içinden bir titreme geçti. (s. 136)	Bekirniñ **yuregini bir şey sıqtı**, içinden bir titreme keçti, faqat, qorqusı çoqqa sürmedi. (s. 83)
	Bekir'in bel kemiğinden soğuk bir titreme geçti, **yüreğini bir şey sıktı**, birdenbire dizleri kesildi. (s. 106)	Bekirniñ belkemiginden suvuq bir titreme keçti, **yüregini bir şey sıqtı**, birden tizleri cansızlandı. (s. 57)
yüreği sıkışmak[13]	Macik'in sesini duyana kadar bir an kalbimde bir sıkıntı hissetmişti, hayvan sesi **gönlüne su serpti**. (s. 62)	Maçikniñ sesini eşitkenge qadar bir añ yüreginde bir sıqıntı duyğan edi, ayvanıñ sesi **goñlüne suv septi.** (s. 127)
	Gelin, Dermenköy'den gelirken Kızıltaş'ın yiğitleri tam bu tepenin üstünde	Kelin atlılarğa mendil bereyatqanda, olarnıñ arasında sevgilisi olğan

[13] TDK'de (https://sozluk.gov.tr/, erişim tarihi: 08.01.2025) "kalp atışları düzensiz olmak" anlamıyla verilen, sıkıntı duymak anlamında kullanılan "*yüreği sıkışmak*" deyimiyle, Dağcı'nın kullandığı "*yüreğini bir şey sıkmak*" deyiminin anlamsal olarak örtüştüğü düşünülmektedir.

	faytonun önünü kesmiş, gelinden mendil istemişler, gelin atlılarla mendil verirken aralarında sevdiği çobanı görmüş, **yüreği tutuşmuş**, birden kendini faytondan atmış. (s. 41)	çobannı korip qalğan, **yüregi tutuşqan**, birden özüni faytondan atqan. (s. 35)
yüreğine su serpmek	Belki Remzi'yi da hapishaneye atmışlardı, belki Ayşe de öteki kadınlar gibi sıkılmış yumruklarını göğüsüne vura vura Allah'tan imdat diliyor, **yürek parçalayan** feryatlarla karanlık sokaklarda kocasını arıyor, çıldırmış gibi tüfeklere, süngülere doğru koşuyordu. (s. 267)	Belki Remziyni de apshanege alıp ketkendirler? Belki Ayşe de o bir qadınlar kibi sıqılğan yümruqlarını koksüne ura-ura Alladan imdat araydır, **yürek parçalağan** feryadlarnen qaranlıq soqaqlarda qocasını araydır, çıldırğan kibi tüfeklerge, süngülerge doğru çapadır. (s. 9)
yüreği tutuşmak	Dün akşam, Allah'ın verdiği bu havada tütünleri kaldıramazsak işimiz dumandır, diye **suratın kül-kireç kesilmişti**. (s. 36)	Dün aqşam Alla bergen bu avada tütünlerni cıyıştırıp almasaq işimiz dumandır, diye **çırayıñ kul-kireç kesilgenedi**. (s. 30)
yürek paralamak	Ee, kime, ne **zararı dokundu**? (s. 96)	Ee, kimge ne **zararları toqundı**? (s. 156)
yüzü kireç kesilmek	Ama kime **ziyanı dokunmuştu**, iki hafta için yanına iki sakallı almışsa! (s. 96)	Amma eki afta içün yanına eki saqalını almaq ile kimge **zarari tiydi!** (s. 156)

zararı dokunmak	Kimseye **ziyanım dokunmadı** niçin kirazları bana vermez satayım? (s. 372)	Kimsege **zararım tiymedi,** ne içün kirazlarını mağa berip sattırmaz eken? (s. 29)
	Hökümet var, kimseyi **zarara sokmaz.** (s. 171)	Ukümet bar, kimseni **zararğa oturtmaz.** (s. 33)
	Yalnız çeşmelere uzak evlerde, yağmur suyu **ziyan olmasın** diye saçakların, yağmur borularının altına yerleştirilmiş teknelerin, tencere ve kupaların tıkırtısını işitiliyordu. (s. 120)	Yalıñız çeşmelerge uzaq evlerde yağmur suvu **ziyan olmasın** dep, saçaqlarnıñ yağmur ukuqlarnıñ astında yerleştirilgen teknelerniñ, qazan ve gugümlerniñ taqırdısı eşitile edi. (s. 68)
zarara sokmak		
ziyan olmak		

2. Benzerlikler ve Farklılıkların Analizi[14]

2.1. Standart Türkiye Türkçesiyle Cengiz Dağcı'nın Kullanımlarının Karşılaştırılması

Cengiz Dağcı, eserinde genel olarak standart Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözü ve deyimlere yer vermiştir. Bu kullanım biçimi, onun Türkiye Türkçesini tercih ettiğini ve okuyucuda tanıdıklık hissi oluşturmak istediğini göstermektedir. Ancak kimi kullanımlarda bazı küçük sözcük değişiklikleri vardır:

Örneğin Türkiye Türkçesindeki "*yüreğine su serpmek*" deyimini "*gönlüne su serpmek*" biçiminde kullanmıştır.

Bir başka örnek ise "*sözü çevirmek*" deyimidir. Dağcı, bu deyimi "*lafı başka yola çevirmek*" biçiminde kullanmış; "*söz*" yerine *"laf*" sözcüğünü almıştır.

[14] Bu bölümde aynı ya da farklı sözlerin tamamına yer verilmeden örneklerle analiz yapılmışıtır. Örneklerin içerisine alınmayan diğer kullanımlara yukarıdaki "Karşılaştırma" bölümünde yer alan karşılaştırmalı tablolardan ulaşılabilir.

Yine "*lafı kısa kesmek*" deyimini "*lakırdıyı kısa kesmek*" olarak kullanılmış; "*laf*" yerine "lakırdı" sözcüğünü tercih etmiştir.

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak bilinen "*Pilav yiyen kaşığı yanında taşır.*" atasözü, Cengiz Dağcı tarafından anlatım bağlamına uygun şekilde dönüştürülmüş; "*Bok yiyen kaşığını yanında taşır.*" biçiminde kullanılmıştır. Bu kullanımda atasözünün yapısı korunmakla birlikte, ifadedeki sertlik artırılmış; böylece karakterin öfke veya küçümseme duygusu daha çarpıcı şekilde yansıtılmıştır. Bu dönüşüm, Dağcı'nın atasözlerine yalnızca kültürel değil, duygusal bağlamda da müdahale ettiğini göstermektedir.

Çalışmada, standart Türkiye Türkçesindeki sözlerle bire bir aynı olmayan ancak içerik olarak benzer atasözleri ile deyimlere de rastlanmıştır. Bazı örnekler şöyledir:

- "*Eski dost düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez.*" biçimindeki atasözü, Dağcı'da "*Eski dost yeni dosttan hayırlıdır.*" biçiminde yer alır. Her iki söz de geçmişte kurulan ilişkilerin sadakat bakımından daha kıymetli olduğunu vurgular.
- "*Köpeksiz sürüye kurt girer.*" atasözü, "*Köpeksiz eve tilki kolay girer.*" şeklinde ifade edilmiştir. Anlam yine korunmuş, ancak *tilki* ve *ev* unsurlarıyla atasözü, daha bireysel ve simgesel bir hâle gelmiştir.
- "*İt ürür, kervan yürür.*" atasözü, Dağcı'da "*Bir it ürümekle bir kervan geri dönmez!"* şeklinde geçmektedir. Bu kullanımda hem anlam vurgusu hem de deyimsel yapı korunmuş, yalnızca biçimsel farklılıklar tercih edilmiştir.
- Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan "*söz yetiştirmek*" deyimi yerine Dağcı, "*laf uçurmak*" ifadesini kullanmıştır. Her iki deyim de benzer biçimde bir başkasına haber ulaştırmak anlamına gelse de, "*laf uçurmak*" deyimi daha yerel ve ağız özelliği taşıyan bir yapı olarak değerlendirilebilir.
- "*Gözünü dört açmak*" şeklindeki deyim de Dağcı tarafından "*iki kulağı dört olmak*" biçimine dönüştürülmüştür. Burada, dikkatli olma anlamı korunmakla birlikte, duyu organı değiştirilerek deyimin biçimi özgünleşmiştir. Bu durum, yazarın deyimleri hem bağlama hem de kendi dilsel tercihlerine göre yeniden biçimlendirdiğini göstermektedir.

Bazı kullanımların ise standart Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır. Örneğin "*Alma Rus'u yanına, alırsın bela.*" atasözünün Türkiye Türkçesinde bir karşılığı mevcut değildir. Kırım Türkçesine ait olduğu düşünülen atasözü, Kırım Türklerinin Ruslar ile yaşadıkları tecrübeler neticesinde doğmuş bir atasözü olmalıdır. Ancak Türkiye

Türklerinin böyle bir tecrübesi olmadığı için dillerinde yer etmiş böyle bir atasözünün bulunmadığı düşünülmektedir. Bu da Dağcı'nın her ne kadar Türkiye Türkçesiyle yazsa da Kırım Türkçesiyle düşündüğünü göstermektedir.

Aşağıdaki örnekler de bu özelliktedir:

"*Çokun derdi çok olur, azın derdi daha çok olur.*"

Bu atasözü, malı çok olanın kaygılarının fazla olacağı, fakat az olanın ise bu kaygılardan da daha ağır bir durumda olacağı düşüncesini ifade eder. Türkiye Türkçesinde "*Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz.*" gibi mal-mülkle ilişkili atasözleri vardır ancak "*Çokun derdi çok olur, azın derdi daha çok olur.*" gibi zıtlığa dayalı ikili yapı Kırım Türkçesine özgüdür.

"*Her kuş kendi yuvasını beğenir!*"

Kırım Türkçesinde geçen bu atasözü, her bireyin ait olduğu çevreyi, hayatını veya değerlerini başkalarıyla kıyaslamadan benimsediğini ifade eder. Türkiye Türkçesinde benzer anlamda ifadeler bulunsa da bu özgün yapı doğrudan karşılık taşımaz.

"*Her derdin bir devası, her ağlamanın bir gülmesi var.*"

Umudu ve zamanla iyileşmeyi esas alan bu atasözü, acıların geçici olduğunu ve sonunda mutluluğun geleceğini anlatır. Türkiye Türkçesinde "*Her gecenin bir sabahı vardır.*" atasözü, benzer temaya sahiptir ancak bu ifadede yer alan "*Er dertniñ bir davası, er ağlamaqnıñ bir külmesi bar, deyler.*" kısmı, yapı ve ahenk yönüyle özgün bir anlatım sunmaktadır.

"*heyecanını dökmek*"

Bu deyim, bir kişinin içindeki coşkuyu, duyguyu ya da heyecanı sözlü ya da davranışsal olarak dışa vurması anlamında kullanılır. Türkiye Türkçesinde doğrudan karşılığı yoktur. "*İçini dökmek*" deyimi daha çok dertleşmek için kullanılırken burada sevinç ya da yüksek duyguların dışa aktarılması vurgulanır.

Bu sözlerin Kırım Türkçesinin etkisiyle kullanıldığı düşünülmektedir. Dağcı, genel olarak Türkiye Türkçesine bağlı kalsa da yer yer Kırım Türkçesinden de etkilenmiştir. Ancak Cengiz Dağcı'nın kullandığı, Kırım Türkçesine ait olduğu için standart Türkiye Türkçesinde olmayan sözlerin sayısı genele bakıldığında çok değildir. Çünkü her ne kadar Türkiye Türkleriyle Kırım Türklerinin tarihî geçmişleri, tecrübeleri bazı dönemlerde farklılaşsa da bu iki toplum, ortak bir geçmişe sahiptir. Bu da kalıp yapıların büyük oranda ortaklığını sağlamıştır.

Cengiz Dağcı, bazı deyimleri de çeşitlendirerek kullanmıştır. Örneğin Türkiye Türkçesindeki "*içine kurt düşmek*" deyimi, üç yerde üç farklı şekilde yer almaktadır: "*içine bir kurt girmek*", "*kalbine bir kurt düşmek*", "*içine kurt yerleşmek*".

"Gözünü dört açmak" deyimi de böyledir: "*iki gözünü dört açmak*", "*iki kulağı dört olmak*", "*gözünü dört açmak*".

Bu durumun da Kırım Türkçesi etkisiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir.

2.2. Cengiz Dağcı'nın Kullanımlarıyla Yunus Kandım'ın Kullanımlarının Karşılaştırılması

Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında pek çok benzerlik mevcuttur ve iki lehçenin konuşurları, birbirlerini tamamen olmasa da büyük ölçüde anlamaktadır. İki lehçe arasındaki fark ve benzerlikler, atasözleri ve deyimler karşılaştırılarak çok net bir şekilde anlaşılabilir.

Bu tez çalışmasında görüldüğü gibi, aynı eserin Kırım Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle yazılan metinleri yan yana getirildiğinde deyim ve atasözlerinin pek çoğunun iki dilin konuşurları arasında anlaşıldığı fakat zaman içerisinde okunuş, yazılış ve hatta sözcük farklarının oluştuğu gözlemlenmiştir. Söz konusu benzerlik ve farklılıkları tek bir açıdan değerlendirmek ise analizin eksik kalmasına sebep verir. Bu nedenle de benzerlik ve farklılık analizi yapılırken her iki lehçenin de tarihî ve kültürel bağlarından dil yapılarına kadar geniş bir yelpazeyi göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Benzerlikler, iki toplumun ortak tarihî, kültürel ve dilsel köklerine dayanırken farklılıklar, coğrafya, siyasi tarih, çevre dillerle etkileşim (özellikle Rusça), yazı sistemi ve toplumsal değişim gibi etkenlerle açıklanmaktadır. Deyim ve atasözleri, yalnızca dilin değil aynı zamanda kültürel dönüşümün, kimlik arayışının ve hafıza aktarımının da aynasıdır.

Bu analiz, sadece iki lehçeyi karşılaştırmakla kalmamış; aynı zamanda lehçeler arası anlam aktarımı, çeviri bilinci, sözlü kültürün korunması ve Türk dili çalışmaları için metodolojik bir zemin oluşturmuştur. Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında deyim ve atasözü düzeyinde yapılan bu karşılaştırma, Türk dilinin çeşitliliği içinde bütünlüğünü de gözler önüne sermektedir.

2.2.1. Benzerlikler

Dağcı'nın eserinde ve Kandım'ın aktarımında kullanılan atasözleri ve deyimlerin büyük bölümünün aynı anlamsal içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu benzerliğin sebebi, her iki lehçenin de İslam kültürü ve Türk gelenekleri üzerine kurulu olmasıdır. İki millet arasındaki ortak kültürel değerlerin benzer olması olaylara aynı açılardan bakabilmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle de deyim ve atasözleri arasında benzerlik vardır.

Bazı sözlerde Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesi arasında farklılık bulunmamaktadır. İfadeler bire bir aynıdır. Bazı örnekler şöyledir:

- "*Başına bela almak*" deyimi, her iki metinde de aynı biçimde kullanılmıştır:

"***Başıma bela aldım, bela****!*" (Dağcı, s. 156)

"***Başıma bela aldım, bela****!*" (Kandım, s. 21)

- "*Can atmak*" deyimi de hem sözcük dizilişi hem de anlam açısından örtüşmektedir:

"*On beş sene evvelisi oğlan olsun diye* ***can atardım****, ama kız çıktı.*" (Dağcı, s. 17)

"*On beş sene evelsi oğlan olsun, dep* ***can atardım****, amma qız çıqtı.*" (Kandım, s. 14)

- "*Kimine yarar, kimine zarar*" deyimi de aktarımda aynen korunmuştur:

"*Daha ne, ayın son çarşambası gibi* ***kimine zarar, kimine yarar****.*" (Dağcı, s. 108)

"*Daa ne, aynıñ soñki çarşembesi kibi,* ***kimine zarar, kimine yarar.***" (Kandım, s. 58)

Bire bir aynı olan bu gibi sözlerin dışında lehçe farklılığından dolayı biçimsel (ses bilgisel, biçim bilgisel, sözlüksel) farklılık gösteren çok fazla ortak deyim ve atasözü bulunmaktadır. Ancak bu farklılıklar, atasözleri ve deyimlerin yüzey biçiminde ayrışma yaratmakla birlikte anlamda değişikliğe neden olmaz.

En belirgin fark, ses değişimlerinde ve alfabe kaynaklı yazım farklılıklarında ortaya çıkmaktadır. Kırım Türkçesi, Latin esaslı Kırım Türk alfabesiyle yazıldığı için "ğ", "ı", "ö" gibi harflerin karşılığı farklı birimlerle aktarılmaktadır. "Göz" sözcüğü "köz", "el" sözcüğü "qol" olarak geçmektedir. Bu durum deyim ve atasözlerinde de "vurmak" → "urmaq", "gelmek" → "kelmek" gibi dönüşümlere yol açar. Yine Kırım Türkçesinde kullanılan ad ve eylem çekimi ekleri de Türkiye Türkçesinden farklı olabilmektedir.

Örneğin Cengiz Dağcı'nın kullandığı "*hakkını yiyemem*" deyimi, Yunus Kandım'ın metninde "*aqqıñnı aşamam*" olarak yer almaktadır. "*Hakkını*" Türkiye Türkçesinde "*hak*" sözcüğünün iyelik eki ve belirtme durumu eki almış hâlidir. Kırım Türkçesindeyse

bu sözcük "*aqqıñnı*" biçimindedir. "*Hak*" yerine "*aq*" sözcüğüne iyelik eki getirilmiştir. Burada nazal "*ñ*" sesi de lehçe farkını göstermektedir. Ayrıca durum eki de farklıdır. Türkiye Türkçesindeki -{I} eki, Kırım Türkçesinde -{nI}'dır. Ayrıca söz varlığı bakımından "ye-" → "aşa-" değişiklikleri; "hak" → "aq" kullanımında ses bilgisel olarak "k" → "q" değişimi ve "h" sesi düşümü görülmektedir. Ancak deyimler, anlamsal olarak aynıdır.

Benzer şekilde, "*eli iş tutmak*" deyimi, Dağcı'da *"Eli iş tutmuyor, gözüne uyku zor giriyor."* biçiminde geçerken Kandım'da bu ifade *"Eli iş tutmay, kozüne zornen yuqu kire"* şeklindedir. Bu örnekte de deyim anlamını korurken biçimsel farklar göze çarpar.

Bir başka deyim olan *"hıncını almak"*, Dağcı'da *"Hıncımı İvan'dan aldım."* biçiminde kullanılmış, Kandım tarafından *"Açuvımnı İvandan aldım.*" şeklinde aktarılmıştır. Burada "hınç" sözcüğü yerini Kırım Türkçesindeki "açuv" sözcüğüne bırakmıştır; bu da deyimin yerelleştirilmiş biçimde aktarımıdır.

Atasözleri bakımından da benzer biçimsel değişikliklere rastlanır.

Dağcı'nın kullandığı "*Arı bal alacağı çiçeği bilir.*" atasözü, Kırım Türkçesine "*Balqurt bal alacaq çeçegini bile.*" biçiminde aktarılmıştır. İki atasözü birbirinden biçim olarak farklı olsa da aynı anlamı taşımaktadır ve aynı kökenden geldiği için iki lehçenin konuşurları tarafından tamamen anlaşılmaktadır.

Bir başka örnek ise "*Dilini arı soksun*!" atasözüdür. Yusuf Kandım'ın eserinde "*Tiliñi arı tişlesin*!" biçimindedir. Her iki söz de aynı anlamı ifade ederken sözcükler farklıdır.

"*Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir.*" atasözü, Dağcı'da *"Hey gidi gençlik! Kıymeti ihtiyarlıkla bilinir."* şeklindeyken, Kandım'da bu söz "*Aygidi, gençlik! Qıymeti qartlıqta bilinir.*" biçiminde yer alır. Sözcük yapısındaki farklılıklar, lehçeye özgü ses bilgisel ve sözlüksel yansımaları göstermektedir.

Ayrıca "*Canı yanan eşek attan yüğrük olur.*" atasözü, Dağcı'da "*Canı yanan eşek attan yürük olur.*" biçiminde orijinal şekliyle korunmuş; Kandım'ın aktarımında ise "*Canı yanğan eşek attan tez keter.*" biçiminde verilmiştir. "Yürük" → "tez", "olmak" → "ketmek" dönüşümleri, anlam değiştirmeyen biçimsel farklılığın en açık örneklerindendir.

Benzer biçimde, "*aralarından kara kedi geçmek*" deyimi de iki versiyonu arasında biçimsel farklılıklar sunar. Dağcı, bu deyimi "*Galiba kara kedi geçti yine senin*

önünden!" biçiminde kullanırken Kandım'ın aktarımında bu ifade *"Ğaliba qara mışıq keçti kene seniñ öğünden.*" şeklindedir. TDK'nin Deyimler Sözlüğü'nde bu deyim *"aralarından kara kedi geçmek*" biçiminde yer almakla birlikte (https://sozluk.gov.tr/, erişim tarihi: 20.05.2025), Ahmet Turan Sinan'ın *Türkçenin Deyim Varlığı* adlı çalışmasında *"kara kedi geçmek*" şekliyle de karşılaşılmaktadır (2019: 425). Metin Yurtbaşı'nın *Deyimler Sözlüğü* ise her iki biçime de yer verir (2007: 317) . Bu noktada, Cengiz Dağcı'nın "aralarından" yerine "senin önünden" ifadesini tercih etmesi dikkat çekicidir. Bu tercih, deyimi kişiselleştirerek bireysel bir bağlama oturtma amacı taşıyabilir. Ayrıca, Kandım'ın "kara kedi" ifadesini "qara mışıq" olarak aktarması, Kırım Türkçesine özgü sözcük tercihinin bir yansımasıdır. Bu örnek de önceki deyimlerde görüldüğü üzere, Cengiz Dağcı'nın deyim seçimlerinde Türkiye Türkçesine yakın kalmaya özen gösterdiğini ancak zaman zaman biçimsel değişiklikler ve bağlamsal farklılıklar yoluyla deyime yeni bir anlatım boyutu kazandırdığını göstermektedir. Kandım ise bu ifadeleri kendi lehçesine sadık kalarak biçimsel olarak dönüştürmüştür.

Anlamsal ortaklığa sahip diğer bazı örnekler de şöyledir:[15]

"*Aklına gelmeyen başına gelir.*" → "*Aqılğa kelmegen başqa keldi*."

"Akla" → "aqılğa", "başına" → "başqa", "gelmeyen" → "qelmegen" şeklindeki biçimsel farklara rağmen anlam değişmemektedir. Her iki lehçede de bireyin beklemediği bir durumla karşılaşabileceği, hayatın sürprizlerle dolu olduğu anlatılmaktadır.

"*Az ile yetinmeyen çok bulamaz.*" → "*Azğa qanaat etmegen çoqnı bulamaz*."

Her iki lehçede de kanaatkârlığın önemi vurgulanmaktadır. "Qanaat etmegen" ve "yetinmeyen" sözcükleri aynı anlamı taşırken "çoqnı bulamaz" biçimi Kırım Türkçesindeki ek farklarını göstermektedir.

"*Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.*" → "*Dağ-dağa qavuşmaz, insan insanğa qavuşır*."

Her iki lehçede de insan ilişkilerinin yeniden kurulabilirliğine ve karşılaşma ihtimaline vurgu yapılır. Biçimsel olarak "kavuşmaz" → "qavuşmaz", "insana" → "insanğa" gibi küçük farklar gözlemlenmektedir.

"*Düşenin dostu olmaz.*" → "*Yıqılğannıñ dostu olmaz*."

[15] Burada biçimsel farklılık gösteren bütün kullanımlar verilmemiş, durumun anlaşılması için bazı örneklerin verilmesiyle yetinilmiştir. Diğer farklılıklar yukarıdaki tablolardan incelenebilir.

Her iki atasözünde de zor durumda kalan kişilere toplumun genellikle sırt çevireceği anlatılmaktadır. Eylemlerdeki fark, lehçe ayrımını yansıtmaktadır.

"*Güzelin talihi çirkin olur!*" → "*Guzelniñ taliyi çirkin olur!*"

Bu ifade, dış görünüşü güzel olan kişilerin talihsizlik yaşayabileceği yönündeki halk inancını dile getirmektedir. "Talihi" → "taliyi" kullanımları, lehçeyle ilgilidir.

"*Kara haber tez duyulur.*" → "*Qara haber tez eşitilir*."

Haberleşme bağlamında olumsuz bilgilerin hızla yayılmasına yönelik ortak bir algı anlatılmaktadır. "Kara" → "qara", "duyulur" → "eşitilir" biçiminde sözcük farklılıkları görülmektedir.

"*Yolcu yolunda gerek.*" → "*Yolcu yoluna yaraşır."*

Bu atasözü, bireyin içinde bulunduğu duruma uygun davranması gerektiğini belirtir. İki lehçede aynı anlam taşıyan ancak biçim olarak ayrışan güzel bir örnektir.

"Sebepsiz kuş uçmaz." → "*Sebepsiz quş uçmaz.*"

Burada ise yalnızca "kuş" sözcüğü farklıdır; bu sözcük Kırım Tatarcasında "quş" olarak geçer. Anlam değişmemiştir.

"*akan sular durmak*" → "*aqqan suvlar toqtamak*"

Bu deyimlerin ikisi de itiraz edememeyi anlatır. "Akan" → "aqqan", "dur-" → "toqta-" dönüşümleri lehçeler arası sözcük farklılıklarını yansıtmaktadır.

"iğne atsan yere düşmez→ "*yine atsañ yerge tüşmeycek"*

Anlam bakımından aynıdır; ancak "iğne" → "yine", "yere" → "yerge", "düşmek" → "tüşmek" dönüşümleri vardır.

"Bal gibi damladı ağzından." → "*Ağızından bal kibi tamladı."*

"Ağzından bal damlamak" deyimi her iki eserde benzer biçimde kullanılmıştır. Aktarımda anlam bire bir korunmuştur ancak sözcük sırası değiştirilmiş, "kibi" sözcüğü ve "tamla-" eylemi tercih edilerek lehçeye özgü biçim verilmiştir.

"*aklımı almak*" → "*aqılımnı almak*"

Burada da "aklımı" sözcüğü, "aqılımnı" şeklinde kullanılmıştır. Belirtme durumu ekinde lehçesel farklılık gözlemlenir.

Böylelikle biçimsel ayrılıklar olsa da Dağcı'nın eserinde ve Kandım'ın aktarımında kullanılan atasözleri ve deyimlerin büyük bölümünün aynı anlamsal içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Atasözü ve deyimlerdeki karşıtlık ve benzetme yapıları çoğunlukla korunmuştur. Ancak aktarımda lehçelere ait özelliklerden dolayı bazı ses, biçim ve

sözcük farklılıkları görülmektedir. Ancak bu farklılıklar, atasözleri ve deyimlerin yüzey biçiminde ayrışma yaratmakla birlikte anlamda değişikliğe neden olmaz.

Hem Kırım Türklerinin hem de Türkiye Türklerinin İslam kültürüne hâkim olması sebebiyle benzer atasözleri ve deyimler mevcuttur. Örneğin, Onlar da İnsandı romanının orijinal hâlinde "*Garip kuşun yuvasını Allah yapar.*" atasözü kullanılmış ve bu atasözü Kırım Türkçesine aktarılırken "*Ğarıp quşnıñ yuvasını Alla yapar.*" şeklinde karşılık bulmuştur.

Toplumsal değerler, yaşam biçimi, inançlar ve ahlaki normlar bakımından iki toplumun ortaklık taşıması, deyim ve atasözlerinin tematik anlamlarında da benzerlik doğurmuştur. Aile bağları, kanaatkârlık, sabır, yardımlaşma ve çalışkanlık gibi temalar her iki lehçede de yoğun biçimde yer almaktadır. ÖrneğinTürkiye Türkçesinde daha çok "*Komşu komşunun külüne muhtaçtır.*" biçiminde kullanılan atasözüyle de Kırım Türkçesinde "*Qomşu qomşunıñ tütünine muhtacdır*." biçiminde karşılaşılmaktadır. Bu durum, iki toplumda da komşuluğa değer verildiğini göstermektedir.

2.2.2. Farklılıklar

Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesi, -her ne kadar benzer özellikler gösterse de- uzun süreler farklı coğrafyalarda, farklı milletlerle etkileşim içerisinde ve farklı şartlar altında konuşulmuş iki farklı lehçedir. Bu nedenle de zaman içerisinde iki lehçe birbirinden epey uzaklaşmıştır. Bu da bazı farklılıklara yol açmıştır.

Cengiz Dağcı'nın eserinde yer alan deyim ve atasözleriyle Yunus Kandım'ın aktarımında yer alan ifadeler, bir önceki başlıkta anlatıldığı üzere büyük oranda ortaklık göstermektedir. Ancak aktarımda zaman zaman açıklayıcı ya da dönüştürülmüş biçimler de görülmektedir. Bazı sözlerin bire bir aktarılmaması, bunların Kırım Türkçesinde doğrudan karşılığının olmamasından değil ifade geleneğinin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında, bazı noktalarda aktarımcı yorumunun da devreye girdiği düşünülmektedir.

Bazı farklılıklar şöyledir:

"*İçi içine sığmamak*" gibi Türkiye Türkçesinde oldukça yaygın kullanılan bir deyim, Kırım Türkçesine *"içinde tutulmayacaq kibi olmak*" şeklinde çevrilmiştir. Bu tür aktarım farklılıkları, hem dilin yapısal özelliklerini hem de aktaranın estetik tercihini yansıtmaktadır.

Yine "*gözünü seveyim*" ifadesi, Kandım tarafından "*közüñden öpeyim*" şeklinde aktarılmış; böylece kültürel bir uyum sağlanmıştır.

"*İçi yanmak*" deyimi ise Kırım Türkçesinde *"içi-bağrı ateş tolmak*" olarak verilmiş, deyimde açıklayıcı bir anlatım tercih edilmiştir. Anlam korunmakla birlikte, yoğunluk artırılmıştır.

"*Ne hâli varsa görsün*" şeklindeki deyim de "*istegenı qadar dolansın*" biçiminde karşılık bulmuştur. Burada deyim anlamı farklı bir kalıp üzerinden verilmiş; doğrudanlık yerini daha yumuşak ve dolaylı bir ifadelendirmeye bırakmıştır.

"*Çene çalmak*" deyimi ise "*biraz konuşmak*" şeklinde sadeleştirilmiş, deyimsel yapıdan uzaklaşılmıştır.

Türkiye Türkçesindeki "*karnı zil çalmak*" deyimi Kırım Türkçesine "*qursağı davul çalmaq*" olarak çevrilmiştir. "Zil" yerine "davul" tercih edilerek ses çağrışımı korunmuştur ancak iki lehçe arasında ifade farkı olduğu görülmektedir.

"*Kulak vermek"* deyiminin Kırım Türkçesindeki karşılığının da farklı olduğu görülmektedir: "*kulak asmaq*".

"*Kafasını ezmek*" deyimi, Dağcı'da "*Doğruyu söylemezsen kafanı ezerim*." biçiminde yer alırken Kandım'da "*Doğrusını aytmasañ başıñnı üzerim*." olarak geçmektedir. Her iki kullanımda da deyimin anlamı aynıdır, ancak "kafa" → "baş" biçimsel farklılığı, lehçeler arası sözcük tercihlerini yansıtır.

Cengiz Dağcı'nın eserinde sıkça karşılaşılan "*işi duman olmak*" deyimi, hem anlam hem de duygusal ton açısından dikkat çekici bir halk söylemidir. Bu deyim, işlerin kötü gitme ihtimalini, zamanla yarış içinde bulunulan bir krizi ifade eder. Romanda farklı bölümlerde bu deyime yer verilmiştir: "*Bir iki hafta içinde tütününü tarladan kaldıramazsan* ***işin dumandır***.", "*Allah hava verdi, şu bir iki hafta içinde tütünleri kaldırmazsak* ***işimiz dumandır.***", "*Dün akşam, Allah'ın verdiği bu havada tütünleri kaldıramazsak* ***işimiz dumandır,***" Yunus Kandım, bu ifadeleri aktarırken iki yerde "duman" sözcüğünü korumuş, bir yerde ise bunu "düdük" sözcüğüyle değiştirmiştir: "*Bir-eki afta içinde tütüniñni tarlañdan cıyıştırıp almasañ* ***işiñ düdük****, Bekir, düdük!*", "*Alla ava berdi, şu bir-eki afta içinde tütünlerni cıyıştırıp almasaq* ***işimiz dumandır***.", "*Dün aqşam Alla bergen bu avada tütünlerni cıyıştırıp almasaq* ***işimiz dumandır,***". Bu tercih, aktarımın Kırım Tatar ağızlarında yerleşik olan eş değer halk deyimlerini kullanma eğilimini yansıtmaktadır.

Bu farklılıklar, lehçeler arası deyimsel karşılıkların her zaman bire bir örtüşmediğini ve kimi zaman bağlama göre farklı biçimlerde yansıtıldığını göstermektedir.

2.3. Değerlendirme

Yazar ve şairler, eserlerini genel olarak ana dillerinde yazsalar da Türk dünyasında bazı şair ve yazarların kendi lehçelerinin dışında lehçeler kullanmak durumunda kaldığı görülmektedir. Bu durum, dilsel çeşitliliğin ve kültürel etkileşimlerin bir sonucudur. Kırımlı yazar Cengiz Dağcı, bu durumun en iyi örneklerinden biridir. Kırımlı olmasına rağmen eserlerinin tamamını Türkiye Türkçesi ile yazan Dağcı, hem dilsel hem de kültürel açıdan önemli bir köprü işlevi görmektedir. Her iki lehçe arasında çok fazla benzerlik olması, yazarın eserlerinde Türkiye Türkçesini kullanmasını kolaylaştırmıştır.

Eserin orijinaliyle Kırım Türkçesine aktarımı karşılaştırıldığında her iki lehçe arasındaki farklılıklar ve benzerlikler de görülmektedir. Bazı atasözleri ve deyimlerin aynı anlamda kullanılmalarına rağmen zaman içerisinde belirli faktörlere bağlı olarak farklılaştığı dikkati çekmektedir.

Karşılaştırılan deyim ve atasözlerine bakıldığında benzerlik taşıyan örneklerin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, Kırım Türkçesinin Kıpçak-Oğuz grubu karışımı bir lehçe olması yani Oğuz grubu lehçelerinden Türkiye Türkçesine yakın olmasının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki lehçede de sözcük kökleri çoğunlukla aynıdır; ancak bazı bölgelerde Kıpçak grubu etkileri görülmekte, bu yüzden bazı biçimsel farklılıklar gözlemlenmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde "göz" olarak geçen sözcük, Kırım Türkçesinde "köz" şeklinde telaffuz edilmektedir. Benzer şekilde "vurmak" → "urmaq", "gelmek" → "kelmek" gibi ses değişimleri, Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tipik özelliklerindendir. Bu farklar, deyim ve atasözlerinin biçimsel yapılarında küçük sapmalara neden olsa da genel anlam aktarımını bozacak ölçüde değildir. Yine Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin ek sistemlerinde görülen farklar da bu sözlerin biçimsel yapısına doğrudan yansımaktadır. Bu farklardan biri, yönelme durumu eki kullanımında açıkça görülmektedir. Türkiye Türkçesinde -a / -e yönelme durumu ekleri Kırım Türkçesinde karşımıza -ğa / -ğe / -qa / -ke olarak çıkmaktadır. Bu yüzden "*yollara düşmek*" şeklinde ifade edilen yapı, Kırım Türkçesine "*yollarğa düşmek*" biçiminde aktarılmıştır. Görülen bir diğer farklı ek ise ilgi (tamlayan) durumu ekidir. Kırım Türkçesindeki -niñ / -nıñ / nüñ / -nuñ eki, Türkiye Türkçesindeki -

in / -ın / -un / -ün eki ile eş değerdir. Buna örnek olarak "*Yedi kat yerin dibinde olsa bile bulurum.*" sözündeki "yerin" sözcüğünün aktarımda "*Yedi qat yerniñ astında olsa bile taparım.*" cümlesinde görüldüğü üzere "yerniñ" şeklinde yer alması gösterilebilir. İki lehçede aynı gramatik işlevi gören eklerin, sadece biçim olarak farklılaştığı görülmektedir.

Söz varlığı düzeyinde de bazı ayrımlar vardır. Örneğin "*ekmeğini yemek*" deyimindeki sözcükler, Kırım Türkçesinde farklılaşmıştır:

"*Berber Hasan cevap vermedi, az sonra yavaşça: 'Ne de olsa* ***ekmeğini yedi****, belki askerleri buraya getirmez!*'" (Dağcı, s. 266)

"*Berber Asan cevap bermedi, birazdan soñ yavaştan: "Ne de olsa* ***ötmegiñni aşadı****, belki askelerni mında ketirmez!'- dedi.*" (Kandım, s. 8)

Ses bilgisel, biçim bilgisel ve söz varlığı düzeyindeki bu farklılıklar, atasözleri ve deyimlerdeki ortaklığı bozmaz çünkü bu farklılıklar anlamı değiştirmemektedir.

Anlam düzeyinde yapılan değerlendirmelerde deyimlerin ve atasözlerinin büyük bir bölümünün aynı kavramsal temellere dayandığı görülmektedir. Kanaatkârlık, sabır, dürüstlük, çalışkanlık, misafirperverlik ve yardımlaşma gibi kültürel değerler her iki lehçede de benzer ifadeler ile yer almaktadır. Örneğin, Dağcı'nın kullandığı "*Komşu komşunun tütününe muhtaçtır.*" atasözü, Kırım Türkçesinde de "*Qomşu qomşunıñ tütünine muhtacdır*." olarak neredeyse aynı biçimde yer almakta ve topluluk kültürünün iki farklı coğrafyada da nasıl sürdürüldüğünü göstermektedir.

Bununla birlikte, bazı atasözleri ve deyimlerin bire bir karşılığının olmaması ya da daha farklı yapı ve anlamlarda ortaya çıkması, iki toplumun tarihî süreçte geçirdiği farklı deneyimlerin dil üzerindeki etkisini yansıtmaktadır.

Kırım Türkçesi, Sovyetler Birliği döneminde yaşanan yoğun asimilasyon ve baskı politikaları nedeniyle ciddi biçimde Rusça etkisi altına girmiştir. Bu durum, deyim ve atasözleri gibi sözlü kültür unsurlarının hem biçimsel hem anlamsal olarak dönüşmesine neden olmuştur. Buna karşılık Türkiye Türkçesi, Cumhuriyet döneminde yapılan dil reformlarıyla daha çok Arapça–Farsça etkisinden arındırılmaya çalışılmış; dolayısıyla kendi içinde farklı bir evrim geçirmiştir. Bu iki farklı tarihî yönelim, özellikle deyimlerde kullanılan sözcükler ve kalıplarda gözle görülür farklılıklara yol açmaktadır (Ercilasun, 2004: 91-94).

Romanın Kırım Türkçesine yapılan aktarımında, deyim ve atasözlerinin anlamlarının korunmaya çalışıldığı ancak bazı durumlarda bire bir aktarım yerine açıklayıcı ifadelerle anlam aktarımının tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, lehçeler arasında tam anlamlı aktarım yapmanın zorluğunu ortaya koyarken aynı zamanda kültüre özgü ifadelerin başka bir lehçeye aktarılırken anlamın bozulmaması adına yapılan aktaran müdahalelerini de göstermektedir. Bu, dilin sadece sözcüklerden ibaret olmadığını; aynı zamanda duygusal, toplumsal ve tarihî bir bağlam içerdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkan en önemli bulgu, iki lehçenin – tarihî olarak birbirinden farklı koşullarda gelişmiş olsalar da– ortak bir kültürel belleği sürdürdükleridir. Bu ortaklık, özellikle atasözlerinde daha belirgindir. Atasözlerinin genellikle daha sabit ve kuşaktan kuşağa aktarılma eğilimi gösteren yapılar olduğu dikkate alındığında Kırım ve Türkiye halklarının ortak yaşam pratiklerinin ve değerlerinin bir dil hazinesi olarak günümüze kadar taşındığı söylenebilir. Deyimlerde ise hem bireysel hem toplumsal deneyimlerin daha esnek anlatımı olduğu için daha fazla varyasyon görülmüştür.

Bu çalışma; dilin yalnızca bir iletişim aracı değil aynı zamanda bir kimlik ve kültür taşıyıcısı olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Deyim ve atasözleri üzerinden yapılan bu karşılaştırmalı analiz, Türkiye Türkçesi ile Kırım Türkçesi arasında yalnızca dilsel değil aynı zamanda kültürel süreklilik ve etkileşimin de bulunduğunu göstermektedir. Her iki lehçede de halkın kolektif hafızasının güçlü biçimde sürdüğü, deyim ve atasözleri yoluyla yaşatıldığı anlaşılmaktadır.

3. Deyim ve Atasözlerinin Roman İçindeki Rolü

Deyimler ve atasözleri, edebî eserlerde yazıldığı dilin zenginliğini ve kültürel derinliğini yansıtan önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle romanlarda kullanıldığında hem karakterlerin iç dünyalarını hem de toplumsal ve kültürel bağlamı derinlemesine yansıtmaktadır. Deyimler ve atasözleri, okuyucunun metinle daha güçlü bir bağ kurmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda hikâyenin anlatımına da farklı katmanlar ekler.

Deyimler ve atasözleri, romanlarda yalnızca dilsel bir süsleme unsuru değil, aynı zamanda anlatının derinliğini ve zenginliğini artıran önemli araçlar olarak işlev görmektedir. Bu yapılar, kültürel kimliğin yansıtılmasından karakterizasyonun

derinleştirilmesine, atmosfer yaratmadan tematik vurgulara kadar geniş bir yelpazede pek çok işleve sahiptir. Ayrıca, dilin estetik zenginliğini artırarak okuyucunun metne olan ilgisini ve bağını güçlendirmektedirler (Özdemir, 2010: 75-78).

Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" adlı romanı, sadece tarihî ve sosyolojik bir anlatı olmakla kalmayıp; aynı zamanda halk kültürünü, kolektif hafızayı ve toplumun sözlü mirasını da yansıtan önemli bir edebî metin olarak nitelendirilmektedir. Bu sözlü mirasın önemli parçaları olan deyim ve atasözleri, roman boyunca yalnızca anlatı estetiğine katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda karakter derinliğini kurma, olayların duygusal boyutunu güçlendirme ve okuru kültürel bağlamda yönlendirme gibi çeşitli işlevlere sahiptir.

Romanın hem Türkiye Türkçesindeki orijinal metninde hem de Yunus Kandım tarafından yapılan Kırım Türkçesi aktarımında deyim ve atasözlerinin işlevi önemli ölçüde korunmuştur. Bu söz öbekleri yalnızca dilsel süsleme unsuru değil aynı zamanda anlatının kültürel köklerine olan bağlılığını ifade eden simgelerdir.

Romanın temel karakterleri olan köylüler, askerler, kadınlar ve yaşlılar; yaşam deneyimlerini, acılarını ve umutlarını sıklıkla atasözleri ve deyimlerle ifade etmektedir. Özellikle yaşlı karakterlerin konuşmalarında bu söz öbeklerinin belirgin biçimde yer alması, kuşaklar arası aktarımı vurgulayan güçlü bir anlatı tekniğidir.

Roman boyunca savaşın, açlığın, sürgünün ve çaresizliğin anlatıldığı bölümlerde deyimlerin işlevi yalnızca anlam değil, duygu yoğunluğu yaratmaktır. Cengiz Dağcı'nın sade ama çarpıcı dili, deyimlerle çok daha etkili bir hâl almaktadır.

Romanda yer alan karakterlerin çaresizliğini ifade etmek için kullanılan "*içi içine sığmamak*" deyimi, Türkçede beklenmeyen bir haber öncesi yaşanan gerginliği ve bastırılmış heyecanı anlatmaktadır. Kırım Türkçesinde bu ifade "*İçi içine sığmay.*" biçiminde yer alır. Her iki dilde de bu deyim, olayın dramatik gerilimini artırmak amacıyla kullanılmaktadır.

Romanın hem orijinal Türkçesi hem de Kırım Türkçesi aktarımı, halk arasında dolaşan sözlü kültür ürünlerini yazılı edebiyata taşıma açısından bir arşiv işlevi görmektedir. Cengiz Dağcı'nın dili, geleneksel söyleyiş biçimlerini koruyarak güncel anlatıya dâhil eder. Bu da romanı yalnızca bir kurmaca eser değil aynı zamanda kültürel miras taşıyıcısı hâline getirmektedir.

“Onlar da İnsandı” romanı, deyim ve atasözlerinin estetik, kültürel ve anlatı işlevlerini çok katmanlı bir biçimde barındırmaktadır. Bu söz öbekleri, yalnızca karakterleri derinleştirmemekte; aynı zamanda olayların duygusal yönünü belirlemekte, okura kültürel bağlam sunmakta ve anlatıya otantiklik kazandırmaktadır. Hem Türkiye Türkçesinde hem de Kırım Türkçesinde bu ifadelerin başarıyla aktarılmış olması, romanın evrenselliği ile yerelliği arasındaki dengeyi kurmasında önemli bir rol oynamaktadır.

3.1. Kültürel Kimliğin Yansıtılması

Deyimler ve atasözleri, bir toplumun kültürel mirasını, değerlerini ve dünya görüşünü yansıtan unsurların en başında gelmektedir. Romanlarda bu dilsel yapılar kullanıldığında yazar, okuyucuyu belirli bir kültürel bağlama çeker. Örneğin eserde kullanılan “*Sabah ola hayrola.*” atasözü, Türkler için zamanın belli anlarının kutsal olduğunu göstermektedir. Sabah; akıl, berraklık ve ilahi rahmetle ilişkilendirilir. Bu da halkın doğa döngüsüne verdiği önemi gösermektedir.

Türklerin yaşam şekline bakıldığında aile dışında en yakın sosyal ilişki komşuluk olarak kabul edilmektedir. Komşular, zor zamanlarda birbirine destek olur, sevinçlerini ve kederlerini paylaşır. “*Komşu komşunun tütününe muhtaçtır.*” atasözü, komşular arasındaki bu yakın ilişkilerin ve karşılıklı yardımlaşmanın önemini vurgulamaktadır. Tütün gibi basit bir ihtiyaç üzerinden verilen bu örnek, günlük yaşamda bile komşuların birbirine ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Aynı atasözü, Türkiye Türkçesinde yaygın olarak “*Komşu komşunun külüne muhtaçtır*.” biçiminde kullanılmaktadır.

Cengiz Dağcı’nın “Onlar da İnsandı” adlı romanı, sadece bir tarihî olaylar bütünü ya da bireysel hikâyeler örgüsü değildir. Aynı zamanda, Kırım Tatar halkının kimliğini, değerlerini, ahlak anlayışını, yaşam felsefesini ve toplumsal belleğini gelecek kuşaklara aktaran edebî bir hafıza metnidir. Bu aktarım, yalnızca tematik ve olay düzleminde değil dil düzeyinde, özellikle de deyim ve atasözleri aracılığıyla güçlü bir biçimde gerçekleştirilmektedir.

Romanın hem orijinal Türkiye Türkçesi versiyonunda hem de Kırım Türkçesi aktarımında yer alan deyim ve atasözleri, halkın kültürel kodlarını, yaşama biçimini, dayanışma anlayışını, kader tasavvurunu ve ahlaki duruşunu yansıtan dilsel unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle eser, kültürel kimliği hem bireysel hem de kolektif düzeyde görünür kılan güçlü bir araç hâline gelmektedir.

3.2. Karakter Çözümlemesi

Deyimler ve atasözleri, romanlardaki karakterlerin kişiliklerini, sosyal statülerini ve dünya görüşlerini yansıtmak açısından olduça güçlü araçlardır. Bir karakterin kullandığı deyimler ve atasözleri; onun eğitim düzeyi, yaşadığı coğrafya, sosyal sınıf ve kişisel deneyimleri hakkında okuyucuya ipuçları vermektedir.

Onlar da İnsandı romanında Bekir karakteri, "*Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz.*" der. Bu atasözü ile karakter incelendiğinde onun açgözlü olmayan ve azla yetinmeyi bilen bir karakter olduğu anlaşılmaktadır. Romanda geçen "*Bırakmam bugünün işini yarına.*" biçimindeki atasözü ise karakterin dakik ve çalışkan olduğunu göstermektedir.

3.3. Dilin Estetik Zenginliği

Deyimler ve atasözleri, Onlar da İnsandı romanının diline estetik bir zenginlik katmaktadır. Bu dilsel yapıların romanın akıcılığını ve ritmini arttırdığı görülmektedir.

Örneğin "*Çocuklar köye dönmüşlerdi: karşı mahalle yolunda, aşağı şosede gezinen Ruslara bakarak: '**Evli evine, köylü köyüne, evi olmayan sıçan deliğine**!' diye bağırıyor, evlerine doğru koşuyorlardı.*" söyleminde yer alan atasözüyle eser, okuyucu için daha keyifli hâle gelmektedir.

Aynı zamanda, deyimler ve atasözleri, romanın poetik yapısını güçlendirerek dilin sanatsal kullanımını ön plana çıkarmaktadır.

3.4. Tematik Derinlik

Deyimler ve atasözlerinin roman içerisindeki farklı bir kullanım işlevi de romanın temalarını ve ana fikirlerini güçlendirmektir. Cengiz Dağcı, belirli deyimleri ve atasözlerini tekrar ederek romanın ana temalarını vurgulamıştır.

Örneğin Cengiz Dağcı, sık sık "*içine kurt düşmek*" deyiminden yararlanmıştır. Kitabın konusu ve yazıldığı dönem incelendiğinde yazar burada Kırım halkının Ruslara her zaman temkinli ve kuşkuyla yaklaştığından bahsetmiş, deyimler ile de anlatımına tematik bir derinlik katmıştır.

"*Garip kuşun yuvasını Allah yapar.*" atasözü ise kitabın yazıldığı dönemdeki Kırım Türklerinin başlarına ne gelirse gelsin inançlarının sağlam kaldığını ve Allah'a sığındıklarını göstermektedir.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" adlı romanı üzerinden Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesinde kullanılan atasözleri ve deyimler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Türk dilinin zengin sözlü anlatım unsurlarından olan deyim ve atasözleri, sadece dilsel birer kalıp değil aynı zamanda kültürel kimliğin, toplumsal belleğin ve tarihî yaşanmışlıkların taşıyıcısıdır.

Türkiye Türkçesi, Oğuz grubunun bir kolu olarak Anadolu coğrafyasındaki tarihî, kültürel ve sosyolojik gelişimini sürdürürken Kırım Türkçesi, Kıpçak grubuna mensup bir Türk lehçesi olarak daha çok Rusya ve Sovyet etkisi altında farklı bir yönelim göstermiştir.

Türk dili, tarih boyunca farklı kollar hâlinde gelişmiş ve bu kollar arasında çeşitli biçimsel farklılıklar oluşmuştur. Oğuz grubu, başta Türkiye olmak üzere Azerbaycan ve çevresinde konuşulan lehçeleri kapsamakta olup Türkiye Türkçesi bu grubun en yaygın ve standart hâli olarak kabul edilmektedir. Kıpçak grubu ise Orta Asya, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki bölgelerde konuşulan lehçeleri içermektedir. Kırım Türkçesi, Kıpçak grubuna ait bir lehçe olarak, tarih boyunca çeşitli siyasi yönetimlerin etkisiyle, özellikle Rus ve Sovyet politikaları nedeniyle dilsel evrim sürecinde farklılaşmıştır. Bu tarihî süreçler, söz konusu lehçelerde yalnızca ses bilgisel, biçim bilgisel ve sözlüksel farklılıklar yaratmamış, aynı zamanda halk dilindeki kalıplaşmış ifadeler olan atasözü ve deyimlerin biçimsel ve anlamsal özelliklerinde de belirgin farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Her iki lehçenin tarihî, siyasi ve sosyolojik gelişim süreçleri dildeki atasözü ve deyim gibi kalıplaşmış ifadelerin biçimsel ve anlamsal yapısında farklılıklara yol açmıştır. Bu çalışma, söz konusu farklılıkları ve benzerlikleri somut bir edebî metin üzerinden ortaya koyarak alan yazınına hem karşılaştırmalı dil bilgisi hem de kültürel söylem açısından katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Cengiz Dağcı, yaşadığı trajik hayatı eserlerine aktarırken aynı zamanda kendi halkının dilsel ve kültürel mirasını da koruma altına almıştır. "Onlar da İnsandı" adlı roman, yalnızca II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan baskı ve zulümlerin anlatıldığı bir

tarihî roman değil aynı zamanda Kırım Türklerinin düşünce dünyasını, gündelik yaşamını, değerler sistemini yansıtan bir kültürel belgedir.

Romanın Türkiye Türkçesiyle kaleme alınmış olması ve Yunus Kandım tarafından Kırım Türkçesine aktarılmış versiyonunun bulunması, karşılaştırmalı çalışma için son derece verimli bir zemin oluşturmuştur.

Tez kapsamında yapılan analizlerde, toplamda 41 atasözü ve 172 deyim incelenmiştir. Atasözleri ve deyimlerin bir kısmının -ses bilgisel, biçim bilgisel ve sözlüksel farklar dışında- iki lehçede ortak olduğu ancak bazı ifadelerin anlam kaymalarına uğradığı ya da bire bir karşılıklarının bulunamadığı tespit edilmiştir. Bu durum, sadece dilin doğal evrim sürecinin bir yansıması olarak değil aynı zamanda toplumsal hafızanın, kültürel sürekliliğin ve dış etkilerin dili nasıl dönüştürdüğünün de göstergesidir. Türkiye Türkçesinde oldukça yaygın olan bazı deyimlerin Kırım Türkçesinde kullanılmadığı veya karşılıklarının farklı bir bağlamda şekillendiği görülmüştür. Bununla birlikte her iki lehçede de kökeni ortak olan, tarihi çok eskiye dayanan ve benzer anlamları taşıyan birçok atasözü ve deyimin varlığını sürdürdüğü, Türk dilinin lehçeler arası bağlarının kopmadığı yönünde güçlü bir gösterge olmuştur.

Yapılan karşılaştırmalar, deyim ve atasözlerinin yalnızca sözcük düzeyinde değil bağlam, çağrışım, duygu yoğunluğu ve kullanım amacı açısından da analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Özellikle Yunus Kandım'ın aktarımında, bazı deyimlerin bire bir aktarılmak yerine anlam açısından eş değer ifadelerle karşılanması, aktarım sürecinin sadece dilsel değil aynı zamanda kültürel bir yeniden üretim olduğunu göstermektedir. Ayrıca roman içinde deyim ve atasözlerinin anlatımın akıcılığına katkı sağladığı, karakterlerin ruhsal durumlarını yansıttığı ve olaylara yorum getirdiği görülmüştür. Bu da sözlü kültürün edebî metinlerde estetik ve işlevsel bir anlatım aracı olarak nasıl kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Örneğin, karakterlerin yaşadığı çaresizlik, korku, umut veya teslimiyet gibi duygular, sıklıkla atasözleri aracılığıyla dile getirilmiş ve okuyucunun metne daha derinlikli bir şekilde bağlanması sağlanmıştır.

Cengiz Dağcı'nın yaşamı boyunca sürgün, esaret, vatansızlık ve kültürel aidiyet gibi temaları birebir deneyimlemiş olması, onun eserlerinde yer alan her bir deyimin veya atasözünün çok daha yüklü ve derin bir anlam taşımasına sebep olmuştur. Yazarın roman boyunca kullandığı bu kalıplar, yalnızca metnin anlatım gücünü değil aynı zamanda Kırım Türk halkının kimliğini, kültürel dayanıklılığını ve hafızasını da taşımaktadır. Bu

nedenle bu çalışma, deyim ve atasözleri üzerinden yürütülse de çok daha geniş bir kültürel ve tarihî bağlamı çözümlemektedir. Atasözleriyle aktarılan kolektif bilgelik, deyimlerle ortaya çıkan duygusal derinlik, her iki lehçede farklı biçimlerde tezahür etse de öz itibariyle aynı kökten beslenmektedir. Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesi, coğrafi uzaklığa, siyasi ayrışmaya ve tarihî kırılmalara rağmen ortak bir dilin iki ayrı nefesi gibi varlığını sürdürmektedir.

Bu bağlamda bu tez, giriş bölümünde ortaya konan amaçların tümüne yanıt vermekte ve deyim ile atasözlerinin yalnızca birer dilsel unsur değil aynı zamanda toplumların kültürel belleği, tarihî arşivi ve kimlik temsili olduğunu somut örneklerle ortaya koymaktadır. Dilin yalnızca konuşulan bir araç değil duygu, kimlik, tarih ve kültürün taşıyıcısı olduğu düşüncesinden hareketle, bu çalışma atasözleri ve deyimler gibi sözlü kültür unsurlarının hem edebiyat hem de toplum bilimleri açısından ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Kırım Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında deyim ve atasözü düzeyinde yapılan bu karşılaştırma, iki lehçenin yapısal benzerliklerinin yanı sıra, farklılaşma noktalarını da ortaya koymuş; bu farkların ardındaki tarihî, kültürel ve siyasal etkenleri irdelemiş ve böylece dilsel farklılaşmanın toplumsal arka planına da ışık tutmuştur.

Sonuç olarak, bu tez çalışması yalnızca iki lehçe arasında bir sözlük karşılaştırması değil aynı zamanda bir kültürel hafıza analizi, bir kimlik okuması ve bir dilin yaşama direncinin edebiyatla nasıl iç içe geçtiğinin göstergesidir. Deyim ve atasözleri bağlamında yapılan bu inceleme, Türk lehçeleri arasındaki bağları güçlendirmeye yönelik yeni araştırmalara ışık tutacak nitelikte olup alan yazınına hem dilsel hem kültürel hem de edebî anlamda anlamlı ve özgün bir katkı sunmaktadır.

Benzer çalışmaların diğer Türk lehçeleriyle de yapılması; sözlü kültürün belgelenmesi, arşivlenmesi ve akademik platformlara taşınması açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Abid, S. (2016). Cengiz Dağcı'nın romanlarında Tatarlık ve Türklük kimliğine mensup olma algısı. *Avrasyad: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(1), 86-98.

Acer, T. (2015). *Kırım Tatarlarının Tarihi ve Kültürel Mirası.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akar, A. (2010). Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 28, 15-29.

Aksoy, Ö. A. (1988a). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayı ve Ticaret A.Ş.

Aksoy, Ö. A. (1988b). *Atasözleri ve Deyimlerin Sözlüğü 2.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayı ve Ticaret A.Ş.

Akyüz, K. (2002). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi. (1987). *Genel Kültür Ansiklopedisi* (Cilt 7). İstanbul: Ana Yayıncılık.

Asanov, Ş. (2002). *Atalar Sözleri ve Aytımlar.* Simferopol, Ukrayna: Qırımdevokupedneşir.

Çağlar, A. (2019). Kırım Türkleri: Tarih ve Güncel Durum. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 45(1), 123-145.

Çonoğlu, S. (2013). Cengiz Dağcı'nın Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme, (Editör: İ. Şahin ve S. Çonoğlu), *Vatanı Dilinde Cengiz Dağcı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 265-298.

Dağcı, C. (1988). *Yansılar.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dağcı, C. (1990). *Onlar Da İnsandı.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dağcı, C. (1992). *Olar Da İnsan Edi*, (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *1*, 9-53.

Dağcı, C. (1993a). *Olar Da İnsan Edi*. (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *1*, 127-160.

Dağcı, C. (1993b). *Olar Da İnsan Edi*. (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *2*, 9-95.

Dağcı, C. (1993c). *Olar Da İnsan Edi*. (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *3*, 15-63.

Dağcı, C. (1993d). *Olar Da İnsan Edi*. (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *4*, 3-51.

Dağcı, C. (1993e). *Olar Da İnsan Edi*. (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *5-6*, 3-40.

Dağcı, C. (1994a). *Olar Da İnsan Edi*. (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *2*, 3-34.

Dağcı, C. (1994b). *Olar Da İnsan Edi*. (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *4*, 3-42.

Dağcı, C. (1994c). *Olar Da İnsan Edi*. (çev.: Y. Kandım). *Yıldız*, *6*, 3-31.

Dağcı, C. (1998). *Hatıralarda.* İstanbul : Ötüken Neşriyat.

Dağcı, C. (2019). *Korkunç Yıllar.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ercan, O. ve Kolçak, H. (2023). Rus İlhakı Sonrasında Kırım Tatarlarına Yönelik İnsan Hakları İhlalleri: Toplanma ve Örgütlenme Hakları Üzerine Kapsamlı Bir Analiz. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *22*(4), 1482 - 1502.

Ercilasun, A. B. (1992). *Türk dili.* Akçağ Yayınları.

Fazıl, R. (1971). *Qayda Birlik, Anda Tirlik. Qırımtatar Atalar Sözleri.* Taşkent: Edebiyat ve Sañat Neşriyatı.

Filonenko, V. İ. (1926). *Qırımtatar Tapmacaları.* Simferopol.

Gaçev, G. D. (1988). *Millî Dünya İmgeleri.* Moskova, Rusya: Sovetskiy Pisatel.

Gaçev, G. D. (1995). *Millî Dünya İmgeleri: Kosmo-Psikho-Logos.* Moskova, Rusya: Sovetskiy Pisatel.

Gökyay, F. N. (2009). *Kutadgu Bilig Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Görgen, İ. (2022). Kırım'ın Jeopolitik Önemi ve Kırım Türkleri. *ODÜSOBİAD*, *12*(1), 283-300.

Hamidov, H. (2006). Türkçe Deyimlerin Anlam Özellikleri: Konuşma ile İlgili Deyimler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, *22*, 39-45.

İ.İ. Enstitü. *Sık Kullanılan Atasözleri ve Anlamları*. İ.İ. Enstitü: https://www.iienstitu.com/blog/sik-kullanilan-atasozleri-ve-anlamlari (Erişim Tarihi: 5.02.2024)

Karahan, İ. (2011). *Türk Sözlü Edebiyatında Atasözleri ve Savlar*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

Karakaş, S. (2009). Kırım Tatar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 28*, 177-194.

Karpat, K. H. (1985). *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic And Social Characteristics*. Madison: University of Wisconsin Press.

Kaya, M. ve Demirel, O. (2023). Türkçenin Konuşur Sayısı ve Dünya Dilleri Arasındaki Sıralamasının Analizi. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, *8*(2), 295-330.

Kırım Derneği Genel Merkezi. (2019). *Zehra Karabaş Uygurer Vefat Etti*. https://www.kirimdernegi.org.tr/duyurular/1014-zehra-karabas-uygurer-vefat-etti (Erişim Tarihi 17.04.2024).

Kireççi, M. A. ve Tezcan, S. (2015). *Kırım'ın Kısa Tarihi.* Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı.

Kırım Derneği Merkezi, *Türk Lehçeleri İçin Alfabe ve Klavye Çevrimi*. https://www.kirimdernegi.org.tr/turk-lehceleri-icin-klavye-cevrimi (Erişim Tarihi: 5.02.2024).

Kocakaplan, İ. (2010). *Kırım'ın Ebedî Sesi Cengiz Dağcı.* İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.

Koraş, H. (2007). Türk Lehçeleri Grameri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, *22*, 221-223.

Krasnıh, V. V. (2002). *Etnopsikodilbilim ve Kültürdilbilim.* Moskova, Rusya: Gnozis.

Mete, F. (2014). Kültürel Ortaklığın Göstergesi Deyimlerin Öğretimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, *21*(2), 113-128.

Muzaferov, R. İ. (1959). *Tatar Halk Atasözleri.* Kazan, Rusya: Kazan Üniversitesi Yayınları.

Özdoğan, H. (2008). *Atasözlerinin Toplumsal İşlevi*. İstanbul: Kültür Yayınları.

Özezen, M. Y. (2006). Kırım Tatar Atasözleri ve Türkiye Türkçesi Atasözleri Arasında Kavramsal Bir Karşılaştırma . *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1(2), s. 76-91.

Özkan, M. (2015). *Atasözlerinin Kökeni ve Kullanım Alanları*. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Öztürk Çetindoğan, M. (2017). Atasözlerinin Kaynağı, Özellikleri ve Geleneksel Türk Tiyatrosunda Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *DergiPark Akademik*, *10*(19), 38-54.

Sabah gazetesi. (2023). *Cengiz Dağcı Kimdir? Cengiz Dağcı En Önemli Eserleri, Hayatı, Romanları ve Edebi Kişiliği*. https://www.sabah.com.tr/egitim/cengiz-dagci-kimdir-cengiz-dagci-eserleri-hayati-romanlari-ve-edebi-kisiligi (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Sertkaya, O. F. (2022). Bir Atasözünün Kökeni Üzerine Düşünceler. *Türk Dili Dergisi*, *71*(844), 9-15.

Sınar Uğurlu, A. ve Kırlı, S. (2019). *Doğumunun 100. Yılında Cengiz Dağcı'ya Armağan.* Ankara: Bengü Yayınları, 79-90.

Sinan, A. T. (2009). Deyimlerin Yapısı Değişir mi?. *Turkish Studies*, *4*(8), 1996-2009.

Sinan, D. A. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı* . İstanbul: Kesit Yayınları.

TDK Çevrim İçi Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/

Tosun, A. (2010). *Kırım Tatar Türkçesinin Fonetik Özellikleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turan, M. (2011). SSCB'de Toprak Mülkiyeti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *66*(03), 307-332.

Tüm, G. (2010). Atasözleri ve Deyimlerin Değişik Kültür ve Dilleri Anlamadaki Rolü. *DergiPark Akademik*, *5*(4), 663-678.

Yolcu, M. (2002). Dil: İşlevi, Çeşitleri ve Alanları Bağlamında Kavramsal Bir İnceleme. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *2*(4), 67-96.

Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü* . İstanbul: Özdemir Yayıncılık.